

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Szent-Iványi Ilona	
A vallásszabadság dimenziói a nyugat-európai világban és az iszlámban . . .	487
Rezi Elek	
A Ferencz József-féle <i>Unitárius káté</i> átdolgozásai és kiadásai	500
Tódor Csaba	
Identitáselemek temetési szertartásunkban	518
Nyárádi Zsolt – Rejtő András	
Székelyszentmiklós unitárius egyházközsége és templomai.	529

MŰHELY

Máté Ernő	
Vallás és tudomány viszonya.	553

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Nagy László	
Igen és nem	564
Katona Dénes	
Az asztal.	569
Lakatos Sándor	
A sorstalanságtól ments meg minket, Uram!	572
Szabó Előd	
A vallásszabadság: veszély vagy lehetőség?	577

KÖNYVSZEMLE

Rezi Elek: Dan MCKANAN (ed.), *Documentary History of Unitarian Universalism*. Vol. 1., From the Beginning to 1899, 501 pp.; Vol. 2., From 1900 to the Present, 565 pp. (Boston: Skinner House Books, 2017). . . . 581

Halottunk

Kürti Miklós 584

Kivonatok 585

TANULMÁNYOK

Szent-Iványi Ilona¹

A vallásszabadság dimenziói a nyugat-európai világban és az iszlámban²

Európa vallásszabadságának történetét a 16. századi nagy eszmeáramlat, a reformáció indította útjára. A 16. században a nyugati kereszténység érdeklődésének középpontjában az egyház megreformálása és a vallásszabadság kérdése állt. Mindkettő része volt annak a megújulási folyamatnak, amely az ember szabadságelvének kialakulásához vezetett.

A reformáció a szabadság jegyében indult, és a keresztények jogát kívánta biztosítani, hogy maguk határozzák meg: mit higgyenek. A reformátorok kezdetben a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem mellett nyilatkoztak. János Zsigmond erdélyi fejedelem és az 1568. évi tordai országgyűlés Európa történetében először mondta ki és rögzítette ediktumban a vallás- és lelkiismereti szabadság törvényét.

Érdekes, hogy a nagy reformátorok, például Luther Márton, a teljes vallásszabadság mellett szálltak síkra. Luther *A keresztény ember szabadságáról* írt munkájában, mely 1520-ban jelent meg, megigazulási élménye alapján a reformátori erkölcstan új alapjait fektette le. Luther ebben a dialektikailag legtekinté-

¹ SZENT-IVÁNYI ILONA a pestszentlőrinci gyülekezet lelkésze. Lelkészi képzését a Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián (1975–1980) és a Manchester College-ban (1977–1979) szerezte. 2001–2006 között az Unitárius és Szabadelvű Vallások Világszövetségének (IARF) európai főtitkára volt. 2011-ben szerzett doktori fokozatot *Az egyezkedés lehetőségei. Adalékok a keresztény–iszlám vallásközi párbeszéd legújabb történetéhez* című értekezésével a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem Hittudományi Doktori Iskolájában. Kutatási területe: vallásszabadság, emberi jogok. Elérhetősége: ilona.szi@gmail.com

² A tanulmány a publikálatlan doktori értekezés részlete (2.3., 3.1., 3.1.1., 3.1.2., 3.2. fejezetei).

lyesebb könyvében megállapítja: „A keresztény ember szabad minden dolog felett, és semminek sincs alávetve.” Ez a szabadság a hitben tapasztalható meg. Akit Isten a hitben az ő ajándékozó kegyelmével megragadott, az a szabadság fenséges, széles területét birtokolja.³

A reformáció későbbi időszakaiban egyes reformátorok is hajlandóak voltak arra, hogy ellenfeleikkel szemben olyan módszereket használjanak, amelyeket korábban a katolikus inkvizíció alkalmazott ellenük. Európában a reformáció utáni évszázadban is erős volt a vallásüldözés, és nem csak a katolikus többségű országokban.

John Locke Hollandiába menekült, Amszterdamban álnéven tartózkodott, amikor elkezdte megfogalmazni máig klasszikusnak számító, úgynevezett tolerancialevelét.⁴ Ez az episztoła az alapja a mai modern polgári demokráciáknak és toleranciaelméleteknek. Vagyis annak, hogy az állam nem avatkozik bele a vallási kérdésekbe, az egyház belső ügyeibe. Locke szerint az ember lelkiismerete szabad, nem lehet külső kényszerrel szabályozni. A vallási toleranciát két irányban is értelmezte, egyfelől mint az állami kormányzás részéről gyakorolt toleranciát, másfelől mint az egyházak egymás közötti viszonyát jellemző magatartást. Erről Reisinger János irodalomtörténész így nyilatkozott: „nem lehet igaz a keresztény közösség, mely türelmetlen, s a politikai hatalmakhoz hasonló magatartással él, sőt azokat kívánja felhasználni céljai elérésében. Locke *Levelé* a végén ragadja meg legjobban a tárgyát: az »Isten országa« és az emberek országa közötti különbség határait vonja meg.”⁵

A szekularizáció, illetve a pluralizmus víziói és realitásai

Napjainkban jelentős paradigmaváltás korát éljük. Ameddig az 1960-as, 1970-es években a tudomány a szekularizáció előrehaladásával a vallások és vallási gyakorlatok hanyatlását, sőt eltűnését vizionálta, addig ma neves nyugati szakemberek, például Peter Ludwig Berger, a bécsi születésű, amerikai evangélikus szociológus is úgy látja, hogy a vallások jelentőségének és befolyásának sze-

³ Hermann PITTERS, „Luther Márton – A keresztény szabadság hirdetője”, *Keresztény Magvető* 89, 4. sz. (1983): 241.

⁴ John LOCKE (1632–1704) angol filozófus 1689-ben készült el az *Epistola de tolerantia* (*Levél a vallási türelemről*) című művével. John LOCKE, *A vallási türelemről* (Budapest: Stencil Kulturális Alapítvány, 2003).

⁵ REISINGER JÁNOS, „Lehetséges-e a vallási türelem?” in *John Locke: Levél a vallási türelemről*, szerk. és ford. HALASY-NAGY József, tan. REISINGER JÁNOS (Budapest: Bibliaiskolák közössége, 1992), 75.

repe jelentősen növekszik. Ez megnyilvánul mind a globális geopolitikai folyamatokban, mind a vallási szempontból is nagyon sajátos európai helyzetben. A vallások és egy újfajta vallásosság újjászületéséről beszélnek. Az európai kereszténység ambivalens módon viselkedik és a vallási fundamentalizmus veszélyei is jelen vannak.

Az emberiség történelmének túlnyomó részében a vallási szervezetek monopóliumként léteztek a társadalomban, monopóliumként abban az értelemben, hogy az egyén és a közösség élete bennük legitimálódott. A vallási intézmények a szó szoros értelmében a gondolkodást és a cselekvést egyaránt szabályozó szervezetek voltak. A vallási intézmények által meghatározott világ volt *a* világ, amelyet nem annyira a társadalom e világi hatáskörei és a társadalmi ellenőrzés megfelelő eszközei tartottak fenn, sokkal inkább a társadalom tagjainak „józan esze”. A vallás szekularizáció hatására bekövetkező „polarizációja” és az emberi közösség és „realitás” ezzel együtt járó elvesztése úgy is megfogalmazható, hogy a szekularizáció *ipso facto* egy pluralista helyzethez vezet.

A 20. század vége felé Peter L. Berger is átértelmezte korábbi állításait, elsősorban a világ folyamatait vizsgálva és nem csak a zsidó–keresztény nyugati kultúrkörre reflektálva. A *Christian Century Foundation* című folyóiratban megjelent egyik tanulmányában⁶ be is vallja, nagy hiba volt az 1960-as években azt hinni, hogy a modernitás a vallások hanyatlásához vezet. Az volt az elképzelése, hogy a pluralizmus eltörli a vallások és értékek magától értetődését. Ma úgy véli, hogy a modernitás világviszonylatban nem feltétlenül kapcsolódik a szekularizációhoz, mert lehet, hogy a nyugati értelmiségi gondolkodás egy részére igaz ugyan, de a globalizált világra már sokkal kevésbé. Ugyanis a világ nagy része ma épp olyan vallásos, ha nem vallásosabb, mint hajdanán.

A pluralizmus egyszerűen a különböző hittel, értékekkel, életvitellel rendelkező egyének szociális interakciója, együttműködése. Ez része a modernitásnak, de nem a szekularizációnak köszönhető. A pluralizmus nem szól bele az egyének és a közösségek hitéletébe, abba, hogy az emberek mit higgyenek, hanem azt szorgalmazza, hogyan fogadják el a másik hitét, e vallási vagy ideológiai együttélés kerekeit teremti meg. Mert lehet, hogy ugyanazt a vallást követjük, amit őseink, de más módon. A vallás ma már nemcsak születési jog, hanem választási lehetőség is. A pluralizmus ugyanakkor azt is feltételezi, hogy a vallási igazság is relativizált. Európában nemcsak a társadalom megosztott az egyházak szerepvállalásának kérdésében, hanem maguk az egyházak is különféle módon kezelik a válságot.

⁶ Peter L. BERGER, “Protestantism and the Quest for Certainty”, *The Christian Century*, August 26 (1998): 782–796.

Kivételes eset Európa vallási szempontból? Vallásszociológiai megközelítés

A címben megfogalmazott kérdésre keresi a választ egy tanulmányában Grace Davie, a neves angol vallásszociológus.⁷ Szükség van erre a fontos kérdésre ahhoz, hogy megértsük, mi a vallás szerepe a 21. századi Európában. Azon a földrészén, ahol évszázadokig a történelmi egyházak kultúra- és társadalomformáló erőt alkottak. Európa többféle kulturális örökséggel rendelkezik, állítja James O'Connell angol szociológus, aki szerint három meghatározó faktora van az Európa egységét létrehozó emlékezetnek, nevezetesen:

- a zsidó–keresztény monoteizmus;
- az antik (görög) racionalizmus;
- a római jogrend és felépítés.⁸

Nehéz dolga van a vallásszociológusoknak, ha az egységesülés felé tartó európai identitás közös nevezőit keresik. Kulturális gyökereit tekintve Európát több nagy régióra lehet bontani. A jelentős többségében keresztény Európában évszázadok óta élnek kisebb-nagyobb közösségekben hívő zsidók.

Ebben a gyorsan változó világban az egyik leginkább szembeötlő változás épp a vallási hovatartozás terén játszódott le.

Ha a főbb európai vallási kérdéseket említjük, akkor nem feledkezhetünk meg az iszlám növekvő jelenlétéről, térhódításáról az öreg kontinensen. A hetvenes évektől kezdve, a gyarmatok felszabadulása után rohamosan megnőtt a harmadik világbeli emigránsok száma, akiknek zöme muszlim. Európa második nagy világvallásává vált az iszlám, mára már a harmadik generáció nevelkedik, úgy tűnik, nekik erősebb a vallási és nemzeti kötődésük, mint hajdan a bevándorlóknak volt, akik a legtöbb esetben politikai vagy gazdasági okok miatt kerestek menedéket Nyugaton. Nyugaton, amely az iszlamisták szemében romlott erkölcsseivel, hitetlenségével a fő ellenség. Azonban Tariq Ramadan reformpárti muszlim professzor szerint az európai muszlimok többsége integráció- és reformpárti, és elfogadja a szekularizációt.⁹

⁷ Grace DAVIE, "Is Europe an Exceptional Case?", *The Hedgehog Review* 8, no. 1–2 (Spring-Summer 2006): 23–34.

⁸ James O'CONNELL, *The Making of Modern Europe: Strengths, Constraints and Resolutions*, Peace Research Report no. 26 (Bradford: University of Bradford, 1991), 26.

⁹ Tariq RAMADAN, *Islam, the West and the Challenges of Modernity* (Markfield: The Islamic Foundation, 2009).

Grace Davie arról ír, hogy Európa történelmi egyházai jelentősen veszítettek szerepükből az ezredfordulóra.¹⁰ Csak a lakosság kisebb hányadára vannak hatással, nem tudnak részt venni a döntést hozó folyamatokban. Ugyanakkor még mindig magas azon európai polgárok száma, akik valamilyen szinten (a szertartások igénybevétele során) hagyománytiszteletből mégis kötődnek a kereszténységhez. Ezt Davie „helyettesítő emlékezetnek” nevezi. Úgy tűnik, a többség az önkéntes vagy civil szférába utalta az egyházakat. A vallásosság kevésbé csökkent, mint az intézményi elfogadottság. Csakhogy az intézményes keret nélkül nem lehet a vallási életet, a szertartásokat folytatni. Szükség van az emlékezetre a jövő miatt is.

Európa vallási életében egyre szélesebb körű pluralizmusról beszélhetünk, a különféle vallási csoportok közötti kapcsolatok időnként konfliktust idéznek elő, ezt nevezi Davie a konfliktus emlékezetének. A szimbolikus emlékezet a nagy keresztény ünnepek (karácsony, húsvét stb.) világi átvételét jelenti: ha szimbolikus is, de a nem hívó családok vagy más vallású emberek is formálisan ünneplik, megtartják ezeket az alkalmakat.

Végül arról ír Davie, hogy az ezredfordulóra felgyorsult változásokkal együtt az emlékezet is változik. Az minden vallás közös érdeke, hogy ne hagyják elhalni a vallási emlékezetet, hogy rámutassanak a valláserkölcsei és lelki értékek fontosságára a társadalom jóléte érdekében.

Nyugat-európai muszlimok

Európában teljesen új vallási, politikai és társadalmi helyzetet teremtett az 1960-as évektől rohamosan növekvő bevándorlók száma. A harmadik világból, Törökországból és Boszniából érkező bevándorlók nagy része muszlim vallású. Az erősen szekuláris, vallását háttérbe szorító zsidó–keresztény Európa most kezd ráeszmélni arra, hogy jelentős számú, nagy arányban hívő muszlim közösség él és működik a területén. Bármi történik Európában az iszlámmal kapcsolatban, arra a muszlim világ nagyon élesen reagál. Gondoljunk csak a dán karikatúrákra, a francia fejkendővitára vagy az angliai Rushdie esetére. Európát a kereszténységgel azonosítják, minden iszlámmal kapcsolatos kritikát keresztény támadásként értelmeznék. Ez tetten érhető a reakcióikban.

A jelenlegi nyugat-európai muszlimok nem alkotnak egységes közösséget. Mind nyelvi, mind szokásaik és rítusaik szerint eltérnek egymástól, s ha nem

¹⁰ Grace DAVIE, *Religion in Modern Europe, A Memory Mutates* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 38.

asszimilálódnak, általában sokkal tradicionalistábbak, mint otthon maradt társaik, mert a vallás a legkézenfekvőbb támaszuk az idegen környezetben.

A nyugat-európai nagyvárosokban élő muszlimok egészen a 2001. szeptember 11-e utáni szigorításokig ellenőrizetlenül folytathattak iszlamista propagandát; a befogadó országok hatóságai csak az elmúlt években kezdtek komolyabban érdeklődni az iránt, mit is prédikálnak az ottani mecsetekben. Mivel a legtöbb iszlám országban a vallás még így is szigorúbb állami ellenőrzés alatt van, mint Európában, nem is nagyon meglepő, hogy a nemzetközi muszlim fundamentalizmus központjai sok esetben Nyugat-Európában találhatók.

A nyugati és a keleti, a két különböző kultúra, civilizáció közötti választási kényszer nehezedik a nyugati muszlimokra. Erről Salman Rushdie a következőképpen ír: „De nekem is kötelek vannak a nyakamon, a mai napig kötelek vannak rajta, húznak erre és arra, keletre és nyugatra, a hurkok szorulnak parancsolóan: válassz, válassz! [...] Nem választok.”¹¹ A világhírű indiai-brit író, Salman Rushdie 2007-ben, a *Shalimar bohóc* című regényének magyar nyelvű kiadása alkalmából Budapestre érkezett. Rushdie-ra a *Sátáni versek*¹² miatt Khomeini ajatollah fatvát mondott ki 1989-ben, felszólítva az iszlám világot, hogy „istengyalázó” könyve miatt öljék meg. Ezzel egy időben a nagy számban bevándorlók által lakott angliai Bradfordban nyilvánosan elégették a *Sátáni versek* köteteit a demonstrálók. A szélsőséges könyvégetők feltehetőleg nincsenek tisztában azzal a ténnyel, hogy ez mit jelent az európai történelem tükrében.

Bár a fatvát nem vonták vissza, többévi szigorú őrizet után Salman Rushdie ma már viszonylag szabadon él és utazik. Nem az iszlám vallással, sokkal inkább annak radikális, szélsőséges formájával van baja. Egy interjú során így nyilatkozott erről: „Ha az iszlám terror győzne, ha az egész Föld tálibbá válna, akkor az általunk jelenleg ismert szabadság véget ér. De nem hiszem, hogy ez megtörté-

¹¹ “I, too, have ropes around my neck. I have them to this day, pulling me this way and that, East and West, the nooses tightening, commanding, choose, choose. I buck, I snort, I whinny, I rear, I kick. Ropes, I do not choose between you. Lassoos, lariats, I choose neither of you, and both. Do you hear? I refuse to choose.” Salman RUSHDIE, *East, West* (New York: Pantheon, 1994), 211. Magyarul: *Kelet, nyugat*, ford. GRESKOVITS Endre, FALVAY Mihály (Budapest: Európa, 1996).

¹² Salman RUSHDIE, *The Satanic Verses* (New York: The Viking Penguin, 1988). A *Sátáni versek* magyarul 2004-ben jelent meg a budapesti Konzorcium Kiadónál, GRESKOVITS Endre fordításában. A mű címe egy korai iszlám hagyományra utal, mely szerint Mohamed próféta több isteni személyt is említ. Ezeket a verseket később a határozott egyistenhit miatt kigyomlátkák a Korán 53. szúrájából. A muszlimok „hangosabb” része istenkáromlásnak tartotta a regényt, és nem sokkal a könyv megjelenése után Khomeini ajatollah, Irán vallási vezetője, halálos fatvát adott ki Rushdie ellen.

nik. Ez lehetetlen. Az a helyzet, hogy azokban az országokban, ahol a szélsőséges iszlám teret nyert, ahol a legerősebb, ott szinte azonnal meggyűlölnek... Ezért nem győzhet az iszlám terror. Mert valahányszor uralomra kerül, az emberek rájönnek, hogy tulajdonképpen utálják. Ezért véleményem szerint e rezsimeknek nem sok idejük van.”¹³

„Korunk joggal tekinthető az identitás korának. A globalizáció ugyanakkor paradox módon ellentmondásosan hat az identitások alakulására is. »Posztmodern« korunkban ugyanis egyfelől az identitás képlékennyé, töredezetté válik, nem csupán a »beleszületés« határozza meg, hanem bizonyos mértékig választható is. Az egyén egyidejűleg több különböző közösség tagja, amelyek mindegyikével azonosul valamilyen mértékben, így egyfajta »identitásháló« részese lesz, identitásai pedig »többes« vagy »többszörös identitások«. Másfelől a »hagyományos«, egy meghatározott kulturális közösséghez fűződő identitások sora erősödött meg és éledt újjá. A valamilyen közösséghez tartozás vágya ellenreakció a globalizáció homogenizáló hatásaival szemben. A közösségi identitás meghatározása viszont eleve elhatárolódás a »másságtól«, más közösségektől.”¹⁴ – írja Rostoványi Zsolt a nyugati muszlimok integrálódásának problémájáról.

A kialakult helyzet egyre sürgetőbben indokolja a párbeszéd elmélyítését.

Said és Lewis vitája

Ugyanaz az iszlám, amely lelki békét és méltóságot adott muszlim férfiak és nők millióinak, virágzó civilizációt hozott létre, különböző etnikumú embereket tanított meg arra, hogy testvériségben s különböző hitűeket, hogy egymás iránti türelemben éljenek, bizonyos időszakokban mégis gyűlöletre és erőszakra inspirálta némely követőit. Ezt állítja *The Roots of Muslim Rage*¹⁵ (*A muszlim düh gyökerei*) című iránymutató, 1990-es tanulmányában Bernard Lewis¹⁶, a nyugati iszlámkutatás doyenje, hozzátéve: „balszerencsénkre a muszlim világ ma éppen egy

¹³ MERCHANT Réka, „Budapesten Rushdie, akire még érvényes a halálos ítélet”, HVG, 2007. november 29. https://hvg.hu/velemeny/20071129_rushdie_mahound_fatva (letöltve: 2019. március 5.)

¹⁴ ROSTOVÁNYI Zsolt, *Az iszlám a 21. század küszöbén* (Budapest: Aula, 1998), 279.

¹⁵ BERNARD LEWIS, „The Roots of Muslim Rage” *The Atlantic Monthly* 266, 3 (September 1990): 47–60.

¹⁶ BERNARD LEWIS (1916–2018) londoni középiskolából származott. Első diplomáját a Londoni Egyetem Orientalista Iskolájában szerezte, Párizsban, Londonban tanított, majd 1974-től a Princeton Egyetem professzora. Az egyik legismertebb iszlám- és Közel-Kelet-szakértő, tudós. Több mint húsz könyve jelent meg a témában.

ilyen perióduson megy keresztül, s a gyűlöletük nagy része – ha nem is az egésze – ellenünk irányul.”

Bernard Lewis a már említett tanulmány publikálása után szakmai vitába került Edward W. Said¹⁷ orientalista tudóssal.

Lewis az iszlámról kérdezi: mi rejlik benne, ami fanatizálhatja, gyűlöletre, erőszakra, ellenségeskedésre buzdíthatja híveit? S mi az jelesül, ami miatt a muszlimok ma éppen Izraelre, Amerikára, a Nyugatra dühösek, hagyományait tekintve főként zsidókra és keresztényekre, akikkel pedig közös az Istenük, s a vele szövetséget kötő pátriárkájuk, Ábrahám (Ibráhím)? Hiszen a muszlimok nemcsak Jézust (Íszát), hanem a bibliai Ádámot, Noét, Mózeszt, Izsákot, Jákóbot is prófétájuknak ismerik el. Az általános muszlim hitvallás szerint Mohamed, „a próféták pecsétje” után új próféta már nem következhet. Mohamed mint vallásalapító nem is újítani akart, hanem csupán visszatérni Ábrahám következetes egyistenhitéhez.

A Nyugattal szemben táplált muszlim ellenérzések a 20. század közepéig elsősorban Európára (és Oroszországra, illetve a Szovjetunióra) korlátozódtak. Amerika csak a második világháború után vált fokozatosan fő ellenséggé, nem kis részben Izrael támogatása miatt, de azért is, mert a gyarmati rendszer, majd a Szovjetunió felbomlásával az Egyesült Államok maradt a maga gazdasági, politikai és kulturális hatalmát a muszlim országokra kiterjeszteni kívánó imperiaлизм fő képviselője, a globális kapitalizmus szimbóluma.

A világsajtó, a nyugati közvélemény már régebben keresi a választ a kérdésre: mi okozza a muszlimok engesztelhetetlen haragját a Nyugattal, különösen Amerikával szemben?

John Esposito, a Georgetown Egyetem Iszlám Intézetének professzora a Gallup Intézettel közösen szervezett felmérést, 2002-től hat éven át vizsgálták a muszlim világ Nyugattal kapcsolatos véleményét. A kutatás során negyven afrikai, ázsiai, európai, illetve közel-keleti ország vidéki és városi, iszlám vallású lakóit kérdezték meg. A felmérés, amelyet a muzulmán világ közel 1,5 milliárd lakosának 90 százalékát reprezentáló mintán végeztek el, azt mutatja: a muszlimok többsége valójában csodálja a nyugati világot demokratikus berendezkedéséért, szabadságjogaiért és technológiai haladásáért. Nem akarják viszont, hogy valaki

¹⁷ Edward W. SAID (1935–2003) palesztin származású episzkopális (anglikán) orientalista. Said az akkor brit fennhatóságú Jeruzsálemben született 1935-ben, jómódú keresztény libanoni–palesztin családban. Iskoláit Kairóban kezdte, majd az Egyesült Államokban folytatta, a Princeton és a Harvard Egyetemeken szerzett diplomát, doktorált. Évtizedekig angol és összehasonlító irodalmat tanított a Columbia Egyetemen.

rájuk erőltesse a nyugati szokásokat. „A muzulmánok maguk akarják meghatározni a sorsukat, és nem egy olyan demokráciára vágnak, amit az amerikaiak határoznak meg és erőltetnek rájuk. Nem akarnak szekuláris (világi) államot, de teokráciát (vallási vezetők diktálta rendszert) sem. Amit a többség szeretne, az egy vallási értékeket is tiszteletben tartó demokrácia” – írja John Esposito a kutatásról szóló *Ki beszél az iszlám nevében?* című könyvében.¹⁸ A kutatók állítása szerint az iszlám világ 93 százaléka mérsékelt, s csak 7 százaléka tekinthető politikai szempontból radikálisnak. A szélsőséges nézeteket vallók nem bizonyultak vallásosabbnak mérsékelt társaiknál, s nem sújtja őket jobban a szegénység vagy más emberpróbáló körülmény, például menekülttábori élet.

Az arabok bevándorlása az 1870–1880-as években indult meg, elsősorban Libanonból és Szíriából. Miután az AEÁ 1965-ben lazított a bevándorlási törvényeken, a Közel-Kelet mellett jellemzően Délkelet-Ázsiából, főleg Bangladesből és Pakisztánból érkeztek többnyire iskolázott muszlimok, akik saját mecsethálózatot hoztak létre, mert elődjüket túlságosan asszimilálódnak tartották. Elsősorban nekik köszönhető, hogy a muszlimok száma az Egyesült Államokban a három évtizeddel ezelőtti félmillió többszörösére emelkedett, az ezredfordulóra már 1372 mecset működött. Az Amerikában élő muszlimok számát illetően nincs pontos adatunk. Az egyik legautentikusabb vallási statisztikákat számon tartó honlap, az adherents.com sem közöl pontos adatokat, egy amerikai muszlim szervezet (Mosque Study Project) 2008-ban már hétmillióra taksálta saját létszámukat, ugyanakkor a Britannica 2001-es évkönyve 4,1 millióról számol be.¹⁹

A muszlim Amerika-ellenesség kifejlődésében ráadásul – mutat rá a már idézett Bernard Lewis – európai eszmék is szerepet játszottak: ha a náciizmus, illetve a kommunizmus közvetlenül nem is, ezek demokrácia- és kapitalizmusellenessége mindenképpen hatott a mai muszlimokra. Akik egyébként nemcsak a Nyugatra néznek bizalmatlanul, hanem arra a szemléletre is, amellyel a nyugatiak rájuk, a Keletre tekintenek. A nyugati orientalisták és nyomukban a média nagyban befolyásolták a nyugati emberek iszlámról alkotott képét, erősítve a „mesés Kelettel” kapcsolatos sztereotípiákat. A Keletet tanulmányozó európaiak és amerikaiak – fejti ki az amerikai társadalomtudós, Edward W. Said *Orientalizmus* című könyvében – elsősorban mint európaiak, illetve amerikaiak, s nem mint emberek kerülnek kapcsolatba a „Kelettel”, amely mint fogalom, jó-

¹⁸ John L. ESPOSITO, Dalia MOGAHED, *Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think* (New York: Gallup Press, 2007).

¹⁹ http://www.adherents.com/largecom/com_islam_usa.html (letöltve: 2010. május 26.)

szerével csak mint a „Nyugat” ellentétpárja létezik. A Nyugat és az iszlám közös jövője szempontjából nemcsak az okoz nehézséget, hogy az iszlámban az állam és a vallás nincs elválasztva, de az is, hogy a Nyugat és az iszlám annál élesebben elkülönül egymástól.

1978-ban jelent meg Said *Orientalism* c. munkája,²⁰ amelyben azt érkezteti, hogy az európai és amerikai, úgynevezett nyugati civilizáció előítéllettel viselkedik az arab-izlám világgal szemben. Erről a kérdéstről Lewisszal folyamatos, nyílt szakmai vitát folytattak amerikai folyóiratokban. Rostoványi Zsolt így ír erről: „Said az orientalizmus diszciplínáját az imperialista politikával, a Nyugat hatalmi érdekeivel kapcsolta össze, Lewist tartva »az orientalisták kasztja szövívőjének«, egy későbbi munkájában pedig azzal vádolta Bernard Lewist, hogy [...] tendenciózus és általános támadást indított az iszlám ellen. Lewis pontról pontra cáfolta az általa »első számú antiorientalistának« nevezett Said állításait, önkényességgel, torzításokkal, a tények negligálásával vádolva, akinek a tudása ráadásul meglepő hiányosságokat mutat.”²¹

Said munkássága során megpróbálta ledönteni, megcáfolni a nyugati világban megtalálható arab- és iszlámellenes, pejoratív előítéleteket. Valahányszor kikelt a meggondolatlan kijelentések ellen, megcáfolta a sokszor tudományosnak tűnő, de alapvetően az iszlámot lenéző, nem ismerő szakmai írásokat. Lewisszal is az a baja, „hogy a leereszkedő hangvételű mondatokból süt az ellenszenv”.²² Máshol azt írja róla, hogy „Lewis energiáit olyannyira kiszívta az a törekvés, hogy leleplezze, hiteltelenítse az arabokat, és ott rúgjon beléjük, ahol csak tud, hogy tudományos történetírói munkára már nem is maradt ereje.”²³

A két orientalista tudós sokszor elragadtatta magát a másik megítélésében. Said elfogultan azt írja, hogy „Lewis munkásságának sokkal több köze van a politikához, mint a merőben a szellem síkján mozgó tudományos közélethez”,²⁴ de Said maga is rendszeresen részt vett palesztin civil szervezetek, diákok által szervezett tüntetéseken, 1977 és 1991 között tagja volt a Palesztin Nemzeti Tanács-

²⁰ Edward W. SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek (Budapest: Európa, 2000), az eredeti mű Edward W. SAID, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).

²¹ ROSTOVÁNYI Zsolt, *Utószó a magyar kiadáshoz* in Bernard LEWIS, Buntzie Ellis CHURCHILL, *Iszlám – Nép és vallás*, ford. NAGY Mónika Zsuzsanna (Budapest: HVG Kiadó, 2009).

²² Edward SAID, „Utószó”, in Uó, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek (Budapest: Európa, 2000), 552.

²³ Uó., 554.

²⁴ Edward SAID, „Utószó”, 601.

nak. Időnként mindketten politikai szerepet vállaltak a közel-keleti konfliktus kapcsán, és ez a tény érthetően ellentétes oldalra állította őket.

Bernard Lewis, legutóbbi – magyarul is megjelent – összefoglaló munkájában kifejezetten objektív módon közelít az iszlámhoz.²⁵ A korábban sokat hangoztatott Kelet–Nyugat ellentét helyett ebben a művében mint társszerző sokkal inkább az ábrahámi közös gyökerekre utal. Egy külön fejezetben tárgyalja a kötet az iszlámban is jelen lévő sokszínűséget és toleranciát. A problémát az iszlámban is a türelmi határok meghúzása okozza, békésebb időkben és területeken ezek tágabbak, míg szélsőséges muszlim körökben ez sokkal szűkebb lehetőséget ad az önálló gondolkodásra. „Általában a muszlimok lényegesen türelmesebbek voltak a hitetlenekkel és a tévhitet vallókkal, mint a keresztények a 17. századi szekularizáció előtt bármikor is”²⁶ – írja.

A radikális iszlámmal is sokat foglalkozott Lewis, több cikkében, könyvében is írt erről a jelenségről, melyet ma az egyik legnagyobb veszélynek tartanak. Lewis szívesebben használja a radikális kifejezést a vallási szélsőségekre, mint a fundamentalizmust az iszlámmal kapcsolatban. Azt azonban Lewis sem tagadhatja, hogy nemcsak az iszlám, hanem a kereszténység palettáján is éles törésvonal húzódik a fundamentalistáktól a liberálisokig terjedő skálán. A fundamentalista vallási köntösben eredetileg biblikus, karizmatikus protestáns kis közösségeket jelentett, később a fogalom kitágult. Ma a vallás végső autoritásába vetett hitet jelenti, azzal a követeléssel, hogy ennek jogi érvényt is szerezzenek. A fundamentalisták saját vallási, szent irataikat szó szerint értelmezik, és tévedhetetlennek tartják. Általában a fundamentalisták az ábrahámi vallások (kereszténység, judaizmus, iszlám) szélsőséges irányait alkotják. A fundamentalisták vissza akarnak térni az alapító hithez vagy valláshoz. Gyakran nevezik ezt az irányzatot statikusnak, konzervatívnak, retrográdnak vagy szélsőségesnek, amelynek képviselői háborúzni is képesek hitigazságukért. Visszautasítják a racionális gondolkodást, a kizárólagosság elvét vallják, és elítélik azokat, akik másként gondolkodnak.

A legtöbb orientalista tudós egyetért abban, hogy a muszlim országokban a 19–20. századi nyugati befolyástól, a modernizáció mögött rejlő szekularizmustól való félelem váltotta ki a radikális csoportok kialakulását. Ezek a mozgalmak részben a hit megújításának, de sokkal inkább a tiszta hit helyreállításának szándékával jöttek létre. Ilyen például a Muszlim Testvérek vagy a Hamász is, ame-

²⁵ Bernard LEWIS, Buntzie ELLIS CHURCHILL: *Islám, Nép és vallás*, ford. NAGY MÓNICA Zsuzsanna (HVG Kiadó, Budapest, 2009).

²⁶ Uo., 152.

lyek később eltérve eredeti szándékaiktól, céljaik eléréséhez az erőszaktól sem rettennek vissza. Érthető, hogy a Nyugatot nagyon foglalkoztatja a radikális muszlim irányzat képviselőinek tevékenysége. Azt Lewis is leszögezi, hogy nem minden radikális vagy fundamentalista muszlim terrorista. „Az iszlám és a fundamentalizmus, illetve a fundamentalizmus és terrorizmus közötti különbségtételt az is elhomályosítja, hogy egyes muszlim közösségi vezetők és vallási méltóságok nem hajlandók egyértelműen elítélni a terrorista akciókat. Ez a vonakodás [...] már sok kárt tett és ma is sok kárt tesz a nem muszlimok iszlámról alkotott képében.”²⁷

Lewis és Churchill könyvük befejezésében szubjektív hangon hívják fel a figyelmet az iszlámban rejlő ellenségre, a világot meghódítani és leigázni akaró totalitárius eszmerendszerre, amelynek fő célpontja a keresztény nyugati világ. Ezen a ponton visszakanyarodnak Lewis korábbi tanulmányainak témájához. Lewis szerint a muszlimok gyűlöletét nehéz lenne konkretizálni, általában Nyugat-ellenesek. A muszlimok – szerinte – a világot két fő részre osztják, egy általuk uralt területre, és ezen túl minden az ellenség birodalma. Lewis itt nem a tudós történész nyelven szól, hanem saját meggyőződése alapján ítélkezik. Az iszlám hitvilág fénykorában szellemi-politikai nagyhatalom volt. Az ezt körülvevő pogány, politeista népek nem veszélyeztették egyeduralmát. Katonai, később kulturális és vallási fölénye egyértelmű volt. Ebben az időben a kereszténység egy sokkal kisebb világvallás volt. Lewis úgy látja, hogy a muszlimok versenyként éltek meg az elmúlt tizennégy évszázadot. Sokáig úgy tűnhetett nekik, hogy hatalmuk gyarapszik, de az Oszmán Birodalom veresége után, a gyarmatosítás kezdetével az elmúlt háromszáz évben hatásuk, jelentőségük gyorsan csökkent. S ha harcként értelmezzük ezt a folyamatot, akkor a keresztény Európa, vagyis a nyugati világ került ki győztesen. Said ebben a kérdésben is ellentmond Lewisnek, és azt állítja, hogy az iszlám jelentett kihívást a kereszténység számára. „Földrajzi és kulturális közelsége a keresztény világot ugyancsak piszkálta.”²⁸

Lewis a Huntington által ismertté vált kifejezést, a civilizációk harcát használja az iszlám–keresztény kapcsolat megnevezésére.²⁹ A muszlimok eleinte csodálattal adóztak a nyugati fejlődésnek, vívmányoknak. Miután ezeket nem tud-

²⁷ Uo, 169.

²⁸ SAID, *Orientalizmus*, 131.

²⁹ B. Lewis használta először a „clash of civilizations”, a civilizációk összecsapása kifejezést nyomtatásban, nem sokkal ezután Samuel HUNTINGTON, *Clash of Civilizations? c. művéből* vált világszerte ismertté. Ez a mű magyarul is megjelent *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* címen (Budapest: Európa, 2001).

ták kellőképpen adoptálni saját környezetükre, ezek az újítások megbuktak az iszlám világban. A csodálat gyűlöletbe torkollt.

Said nem ért egyet a huntingtoni értelmezéssel, mert az szerinte az iszlámot is egységes, monolitikus, zárt rendszernek értelmezi. Lewist is épp ezért kritizálja. Amint Said fogalmaz: „minden kultúra keverék, sok idegen elemből, számos réteg együtteséből áll elő, és a kultúrák, civilizációk szorosan egymásra épülnek, egymásba fonódnak, ami majdnem lehetetlenné teszi, hogy kizárólagosan jellemző vonásaikat egy-egy kultúrára lebontva, leegyszerűsítve mutassuk be.”³⁰ Said megállapításában sok igazság van, de a legtöbb orientalista és napjaink eseményei is inkább arra mutatnak, hogy – ha van is keveredés a kultúrák és civilizációk fejlődésében – mégiscsak az ütközet korát éljük. És abban is egyetértek Bernard Lewisszal, hogy Said időnként összekeveri a közgondolkozást, a népszerűítő irodalmat a tudománnyal. Simon Róbert hasonlóan kritikus Said munkásságával kapcsolatban, akit az „ideológiai fundamentalizmus” úttörőjének nevez.³¹ Simon Said életművét sokkal inkább ideológiakritikai munkának, mint tudományos műnek tekinti.

Lewis egy 2004-ben megjelent könyvében így összegzi a jelen helyzetet: „A fundamentalizmus nem az egyetlen hagyomány az iszlámban. Vannak toleránssabb, nyitottabb formái is, amelyek hozzájárultak az iszlám civilizáció virágzásához a múltban, és reméljük, ezek fognak erősödni a jövőben is. De addig is egy kemény harc következik, amelyért mi, nyugatiak nem sokat tehetünk. Ezt a problémát a muszlimoknak maguknak kell megoldani. Időközben vigyáznunk kell minden oldalon, nehogy egy újabb vallásháborút idézzünk elő a különbségek fokozódásával és a régi előítéletek felélesztésével.”³²

³⁰ Edward W. SAID, *Culture and Imperialism* (London: Vintage, 1994), 15.

³¹ SIMON Róbert, *Islám kulturális lexikon* (Budapest: Corvina Kiadó, 2000), 348.

³² Bernard LEWIS, *From Babel to Dragomans. Interpreting the Middle East* (London: Phoenix, 2005), 412.

Rezi Elek¹

A Ferencz József-féle *Unitárius káté* átdolgozásai és kiadásai

Ferencz József (1835–1928) unitárius lelkész, teológiai tanár, püspök teológiai irodalmi munkásságának egyik legmaradandóbb alkotása az *Unitárius Káté*, amely 1864-ben, a kolozsvári lelkészi szolgálata alatt jelent meg.² A káté átdolgozásainak körülményei és teológiai szemlélete csak részben ismeretesek a tudományos világ előtt, ezért tényfeltáró és értékelő módszerekkel igyekszem a témát megvilágítani, ugyanakkor céloom a káté esetleges átdolgozásának távlatait is körvonalazni.

Egy korábbi értékelésemet ismét megerősítem: „A Ferencz József-féle káté az erdélyi unitárius teológia sajátos önkifejezési formája, amely megjelenése óta napjainkig befolyásolta az unitárius identitástudatot, hit- és életfelfogást. Nemzedékek lelki világa gazdagodott, akarata edződött, értelme világosodott, hite mélyült a káté vallásos üzenetével. A káté tartalmának elsajátítása után, a konfirmáció alatt szívre tett kézzel nemzedékek rebegették el, a fogadalomtétel fennkölt mozzanata során: Hisszük és valljuk!”³

Ismeretes, hogy a káté megjelentetése a konfirmáció szükségletét igyekezett kielégíteni. Az Unitárius Egyház Főtanácsa 1853-ban hivatalosan elrendelte a konfirmáció egységes és általános gyakorlatát, de az előkészítő kézikönyv hiányzott. A korábbi káték ezt az igényt sem formai, sem tartalmi szempontból nem tudták kielégíteni. Ezért Ferencz József új céllal és tartalommal szerkeszti meg kátéját, amely a konfirmációra való előkészítés bibliai, vallási, hitelvi, etikai, törvényi, pedagógiai szempontjait foglalta magába.⁴

¹ REZI Elek (1954) a KPTI rektorhelyettese, a Rendszeres Teológiai Tanszék professzora. Doktori címét a KPTI-ben szerezte 1990-ben. Unitárius szakirányon oktatott tárgyai: unitárius hittan, unitárius etika, modern filozófiatörténet, szociáletika, vallásfilozófia, felekezettismeret. E-mail: rezielek@proteo.hu

² *Unitárius Káté. A konfirmációi vallásnevelésről.* (Kolozsvartt. Nyomatott az Ev. Ref. főtanoda betűivel, 1864). A káté teljes szövegét újraközöltem. Lásd: REZI Elek, *Hisszük és valljuk!* (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2008) 177–244.

³ Uo., 5.

⁴ Teljesen téves az a felfogás, amely szerint Ferencz József kátéjának az volt a célja, hogy „Kriszta püspök kátéját felváltsa”. Lásd ABRUDBÁNYAI FIKKER JÁNOS, „Az unitárius vallás az új Káté küszöbén”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 30.

Ferencz József az elkészült kátét az Egyházi Képviselő Tanácsnak (a továbbiakban: EKT) nyújtotta be véleményezésre. Az EKT jegyzőkönyve szerint: „A kolozsvári pap és tanár, Ferencz József az idei (1863) július 4-ről tett jelentése szerint megírja, hogy érezve a konfirmációra előkészítő kézikönyvnek a hiányát, és tudva azt, hogy egyházi környékekből is érkeztek e hiány fedezése iránt felterjesztések, beadja a Konfirmációra előkészítő vallástudomány cím alatt az EKT-hoz azzal a kéréssel, hogy az méltóztasson azt megvizsgálni, s abban az esetben, ha akár itt, akár ott kijavítva elfogadható volna, őt annak kinyomtatásra hatalmazza fel.”⁵

Az EKT a kátét Kriza János püspöknek adta ki véleményezésre, aki az EKT 1864. augusztus 14-ei ülésén jelentette, hogy „a Ferencz József által beadott Konfirmációra készítő munkácskát megvizsgálta, azt vallásunk elveivel, hitelveinkel mindenben egyezőnek és a Konfirmációra készítésre célszerűnek és használhatónak találta.” Kriza kedvező véleményezése alapján az EKT a kátét elfogadta, és 1864. augusztus 28-án kelt körlevelében elrendelte kötelező használatát.⁶

Boros György lelkész, püspök a kátét értékelve így nyilatkozott: „Kátéjával sikeresen bevezette ifjúságunk lelkébe, irodalmunk nyelvébe azokat a hitformákat, amelyekkel nemcsak hiszünk, hanem *valljuk* is, hogy unitáriusok, egység hívek vagyunk. Neki köszönjük, hogy ifjúkori bátor szavától 300 év múltán újra megzendült hitünk a délibábos rónákon.”⁷

Ferencz József kátéjának nagy jelentősége abban áll, hogy a rendszeressé váló konfirmációt kátéja emelte a szépség, hithűség és egyháziasság magaslataira. A káténak napjainkig 27 kiadása ismeretes, ezek szemléltetik azt a teológiai fejlődést, amely jellemezte másfél évszázadon át az unitárius teológiát. A káté népszerűségére vall az is, hogy az idők folyamán több nyelvre is lefordították.⁸

Meggyőződésem, hogy egy keresztény felekezet kátéjának átdolgozása korszakalkotó esemény, mert az ifjú nemzedék életében a vallási identitás alakulását határozza meg a jövőre nézve. Ez a megállapítás az unitárius káté átdolgozásaira is vonatkozik.

⁵ EKT Jkv 1863. (július 4.) 207. sz. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban MUEKvGyLt), kézirat.

⁶ EKT Jkv. 1864.(augusztus 14.) 264. sz. MUEKvGyLt, kézirat.

⁷ *A Magyarországi Unitárius Egyházi Fő T. 1915. évi augusztus 29. és 30. napjain Kolozsvárt tartott Gyűlése JEGYZŐKÖNYVE*, szerk. dr. BOROS György (Kolozsvár, 1905), 15.

⁸ REZI Elek, „Az unitárius káté fordításai”, *Keresztény Magvető* 122 (2016): 3–18.

A káté első (1875) átdolgozása

A káté első átdolgozását Ferencz József 1875-ben, a harmadik kiadás alkalmával végezte el.⁹ Tekintettel arra, hogy korábban már részletesen foglalkoztam az első és a harmadik kiadás összehasonlításával,¹⁰ jelen tanulmányomban csak a fontosabb átdolgozásokra, teológiai változtatásokra hívom fel a figyelmet.¹¹

– az első kiadásban használt Apostoli hitvallást a harmadik kiadásban lerövidítette (főleg Jézus Krisztusra vonatkozóan), amelyet az Apostoli hitvallás lényegének nevezett;

– a Jézus Krisztusról szóló hitelvi kérdések és feleletek a harmadik kiadásban újraszövegezve jelentek meg, pozitív formában, amely Jézusról vallott felfogásunk fokozatos alakulásának, változásának, fejlődésének következménye;

– a harmadik kiadásnál nagyobb figyelmet fordított az erkölcsi vonatkozású szempontok érvényesítésére, ezért bevezeti a káté végén a „kötelességek” témakört;

– a bibliai ismereteket a kor színvonalán átdolgozta.

A káté második (1947) átdolgozott kiadása

A káté második, részletes átdolgozását komoly vallási, teológiai, liturgiai, ekkleziológiai, vallásbölcseleti viták előzték meg az unitárius egyházakörök lelkesi értekezletein. Az unitárius lelkész körök az 1930-as évek második és az 1940-es évek első felében alaposan megvitatták a hitvallás és a káté reformjának, illetve radikális átdolgozásának a lehetőségeit. A lelkész körökben a vitákat és a hozzászólásokat két tanulmány is összefoglalta. Az egyik tanulmányban Simén Dániel a hitvallás, a másik tanulmányban Abrudbányai Fikker János a káté reformjának a szükségszerűségéről értekezett.¹²

⁹ *Unitárius Káté, tekintettel a konfirmációi vallástanításra.* (Kolozsvár, 1875.)

¹⁰ REZI Elek, *Teológia és népszolgálat. Az erdélyi unitárius teológia a 19. század második és a 20. század első felében, különös tekintettel Ferencz József munkásságára* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2007), 72–76.

¹¹ Az első kiadáshoz képest a harmadik kiadásban 27 kiegészítést, átdolgozást találunk. A kérdések és feleletek száma szerint a következőket említhetjük: 2, 3, 5, 8, 10, 16, 26, 32, 36, 42, 43, 44, 48, 50, 58, 71, 75, 76, 78, 80, 99, 108, 125 és 136.

¹² SIMÉN Dániel, „Széljegyzetek Hiszekegyünk reformjához”, *Keresztény Magvető* 71, 6 (1939): 258–263; ABRUDBÁNYAI FIKKER János, „Az unitárius vallás az új Káté küszöbén”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 30–40.

Simén Dániel az unitárius hitvallás radikális reformját sürgette: „Megállapítom, hogy a Hiszekegyünk radikális reformra vagy teljes kicserélésre szorul, mert sem a múltban, sem a mai formájában nem képviselte és nem képviseli a hitvallásunkat.”¹³ Simén Dániel az érvényben levő hitvallás tételeinek és teológiai szakkifejezéseinek kritikai vizsgálata alapján egy újabb hitvallást szövegez meg, amelyet általános elfogadásra ajánlott. Lényegesebb változtatásait az összehasonlítás alapján tudjuk lemérni, következtetéseinket a káté átdolgozott szövegének értékelése alkalmával körvonalazzuk.

A korabeli hivatalos hitvallás szövege	Simén Dániel hitvallás javaslata
Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtőjében.	Hiszek egy Istenben, gondviselő Atyában, a világ alkotójában.
	Hiszek az emberben, Isten fiában (gyermekében) és munkatársában.
Hiszek Jézus Krisztusban, az Istennek egy szülött fiában, a mi Urunkban.	Hiszek Jézusban, az élet fejedelmében.
Hiszem a szentlelket.	Hiszek a lélek isteni hivatásában, jóra, igazságra és szeretetre vezérlő erejében.
Hiszek egy közönséges keresztyén anyaszentegyházat.	Hiszek az unitárius egyház örök küldetésében.
Hiszem a bűnöknek bocsánatát és	Hiszek az isteni és az emberi megbocsátás (nem bűnbocsánat) fölemelő és megnyugtató hatalmában.
Az örök életet	Hiszem az örök életet.

Abrudbányai Fikker János az unitárius lelkészörök lelkészei előtt ismertett tanulmányában a káté reformját sürgette, „általános újítás és nem fejelés szükséges.”¹⁴ Abrudbányai a káté „belső tartalmának a megújítására” gondolt, úgy vélte, hogy az új káté „nem biblio és kristocentrikus” kell legyen, hanem figyelembe kell vegye az „antropológiai, összehasonlító vallástudományi, lélektani és általában vallásbölcseleti” szempontokat is. Ezen szempontokat szükségesnek tartotta a „tudományos alapon elkészített káté összeállításánál.”¹⁵ Hangoztatta,

¹³ SIMÉN Dániel, *Széljegyzetek...*, 258.

¹⁴ ABRUDBÁNYAI FIKKER, „Az unitárius vallás...” 33.

¹⁵ Uo., 33–34.

hogy az új kátének a „ma élő unitárius közösség szervezeteit, intézményeit, életmegnyilvánulásait” is tükröznie kell. Ajánlásokat tett a hitvallás reformjára, a szertartásaink tárgykörének bővítésére, a megértés számára túlhaladott teológiai fogalmak kicserélésére (pl. a közönséges keresztény egyház megnevezés helyett az unitárius egyház kifejezést javasolt) és olyan fogalmak bevezetésére, amelyeket a kor embere megért és magáévá tud tenni. A szentlélek teológiai fogalmának unitárius felülvizsgálását sürgette, ugyanakkor az emberről szóló unitárius tanítás új irányának a kijelölését is szorgalmazta: „Kihagyandó természetesen az új Káténkból az embernek olyan beállítása, amely a paradicsomi jelenettel kezdi a történetet s helyett a fejlődő, jóra született, szabad lehetőségű, cselekedetért felelős embert kellene beállítani.”¹⁶ Következtetése: „Mindannyiunknak egy a szándéka: jó Kátét alkotni. Hittel teljes, evangéliumszerű Kátét. (...) Az új Kátének életszínűnek kell lenni, eleven, lüktető, élő vallás, élő unitarizmus kell, mozduljon abban.”¹⁷

A két előadásnak széles körű visszhangja volt mind a lelkészek, mind a világiak körében. A hozzászólások egyetértő, de elutasító véleményeket is tükröztek.¹⁸ Nem szándékom a hozzászólások értékelése, de világosan látszik, hogy a viták során a zavart keltő fogalmak használata aggodalmat keltett, sőt egyesek a külföldi unitarizmus túl liberális eszméinek a meggondolatlan átvételétől is féltették a kátét. „...Dávid Ferenc földjén még tovább lehet ápolni az ő nagy és nemes lelkének virágait, mert lehet remélni, hogy ezekből a jó kertész tud olyan magot érlelni, amivel még egyszer meg lehet majd termékenyíteni az amerikai irtást.”¹⁹

Az Unitárius Teológiai Akadémia rendes és magántanárai közül is többen felzárkóztak a káté megújításának a törekvéséhez.²⁰ Hangsúlyozni szeretném,

¹⁶ Uo., 39.

¹⁷ Uo., 40.

¹⁸ ZOLTÁN Sándor, „Unitárius vallás és unitárius Hiszekegy”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 49–61.; GYULAI Zoltán, „Hozzászólások a Káté és a Hiszekegy reformjához. 1. Rátio és lélek”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 106–113; SZABÓ István, „Hozzászólások a Káté és a Hiszekegy reformjához. 2. Egységes teológiai nevelést”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 113–118.; KELEMEN Árpád, „Hozzászólások a Káté és a Hiszekegy reformjához. 3.” *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 118–121.; ÜRMÖSI Károly: „Hozzászólások a Káté és a Hiszekegy reformjához. 5.” *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 125–128.

¹⁹ GYULAI Zoltán, „Rátio és lélek”, *Keresztény Magvető* 72, 1 (1940): 113.

²⁰ Simén Dániel, Kiss Elek rendes tanárok, Zoltán Sándor, Ürmösi József, Ekárt Andor, Kővári Jakab magántanárok. Lásd ABRUDBÁNYAI FIKKER János (szerk.), *Az Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője az 1943–1944. évről*. XLVIII. évfolyam, 1944, 14–15.

hogy a viták során soha nem merült fel, még mérlegelés szintjén sem, hogy a Ferencz József kátéját el kellene hagyni, és teljesen más, új kátét kellene írni! A káté reformjának, általános újításának, átdolgozásának szellemétől áthatott egyházi és világi közösség mégsem hajtotta végre a sokat hangoztatott reformot. Ezt többek között a világháborús évek és az azt követő rendszerváltás bizonytalanságával magyarázhatjuk. Az egyháznak nehéz anyagi körülmények között mégis sikerült 1943-ban, 16 év után (1927) megjelentetnie az unitárius kátét, de nem az átdolgozott változatát. Az 1943-ban kiadott káté az előző kiadás változatlan utánnomása.²¹

Úgy vélem, hogy a reformeszmék továbbéltek, és részben az 1947-ben megjelentetett, radikálisan átdolgozott káté eszmeiségében tükröződnek.²² De csak részben, mert a korábbi túl liberális gondolatok kihulltak az idő rostáján. Példa erre a szentlélek tanának változatlan átvétele a megelőző kátéből az átdolgozottba.

Az 1947-es kiadású káté átdolgozásának a körülményeit meghatározták az unitárius egyházvezetés gyakori átrendeződései, az ún. medgyesi mozgalomtól (generációs hatalmi harc) a bécsi döntésen keresztül a második világháborút követő rendszerváltozásig.²³

Az átdolgozás történetével kapcsolatosan adataink nagyon hiányosak. A témánkat érintő korszak több fontos irata hiányzik a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárából, vagy nem is kerültek a levéltárba. Ez az oka annak, hogy a korszakban a vallásos neveléssel, oktatással, a konfirmációval, a kátével foglalkozó Nevelésügyi Bizottság munkáját nyomon tudjuk követni, de tagjainak a neve már ismeretlen. A rendelkezésre álló adatok alapján a következőket rekonstruálhatjuk.

Az EKT 1947. július 10-én kelt körlevelében tájékoztatta a lelkészeket a Nevelésügyi Bizottság javaslatáról a vallásoktatási könyvek kinyomtatásával kap-

²¹ FERENCZ József, *Unitárius Káté tekintettel a konfirmációi vallástanításra*. 12. kiadás. (Kolozsvár: Erzsébet Nyomdavállalat, 1943).

²² FERENCZ József, *Unitárius Káté tekintettel a konfirmációi vallástanításra*. Átdolgozott kiadás. (Cluj-Kolozsvár: Erzsébet Könyvnyomda, 1947).

²³ KOVÁCS Sándor, „Adatok dr. Boros György püspök lemond(at)ásának körülményeihez”, in *Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941*, szerk. Kovács Sándor, MOLNÁR Lehel, Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 5. 23–37 (Kolozsvár: Kiadja az Unitárius Egyház, 2001); PÁL János, „Az unitárius egyház szervezeti felépítése és kormányzati szervei”, in *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás. Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)* (Csíkszereda: Pro Print Kiadó, 2017), 39–48.

csolatosan.²⁴ A körlevelet Erdő János esperes írta, aki valószínűleg a Nevelésügyi Bizottság elnöke is volt. A körlevélben a két vallásoktatási tankönyv mellet a káté kiadását is megemlítették.²⁵ A körlevélben már előrevetítették a változtatásokat: „Mindenik átdolgozva és régi tartalmában némileg rövidítve jelenik meg a nyomdai költségek miatt.”²⁶ A körlevélben tárgyalják a valláskönyvek és a káté kiadási költségeit, és felszólítják a lelkészeket a valláskönyvek megrendelésére.

A Nevelésügyi Bizottság 1947. július 24-én terjesztette javaslatát az EKT elé. A javaslattal kapcsolatosan az EKT a következő határozatot hozta: „EKT utasítja a Nevelésügyi Bizottságot, hogy rendkívüli EKT ülésen tárgyalják meg a javaslatot, sürgősen terjessze fel a költségvetéssel együtt a javasolt szükséges tankönyvek kinyomtatásával kapcsolatosan (971/1947).”²⁷

Az EKT július 25-ei rendkívüli ülésén tárgyalta „a Nevelésügyi Bizottságnak az EKT 971/1947, sz. határozata alapján végzett eljárását.” Az említett két tankönyv mellett az unitárius káté kiadásával kapcsolatosan megjegyezték, hogy a bizottság „kevés rövidítésekkel való kiadását javasolja, amely az értelmet nem zavarja, a nyomdai terjedelme rövidítése szempontjából.” A Nevelésügyi Bizottság két nyomdai ajánlat közül, az Erzsébet nyomdát választotta. A javaslat megtárgyalása után, az EKT „elfogadta a Káté 1000 példányszámban történő kiadását és utasította az elnökséget, hogy a kiadási árakat állapítsa meg.”²⁸

Vizsgáljuk meg, milyen fontosabb változtatások, átdolgozások jelentek meg az 1947-es kátében, összehasonlítva az 1943-as kiadással.

Formai szempontok

– az előszót elhagyták, amely a következő kiadásokban többé nem jelenik meg;

– a kátét az elvárásoknak megfelelően lerövidítették, hogy a kiadási költségek kisebbek legyenek;

– a kérdés-feleleteket rendszerezték, és téma szerinti fejezetekbe csoportosították, pl. a káté embertanának a korábbi kiadásaiban szétszórtan található kér-

²⁴ A körlevelet 971/1947. EKT sz. alatt iktatták, de nem található a MUEKvGyLt-nak vonatkozó iratcsomójában. Az iratot a Brassói Unitárius Egyházközség Levéltárában Andrási Benedek lelkész találta meg és bocsátotta rendelkezésemre, amelyet ez úton is megköszönök.

²⁵ A két valláskönyv Benczédi Pál *Evangéliumi történetek* c. és Ürmösi József *Az unitárius egyház rövid története* c. munkái.

²⁶ 971/1947. Sz. EKT körlevél.

²⁷ MUEKvGyLt. EKT 1947. július 24. 232. sz.

²⁸ MUEKvGyLt. EKT 1947. július 25. 243. sz.

déseit és feleleteit egy fejezetbe csoportosították, ennek ellenére mégis „ragadtak” a fejezetekhez nem illő kérdések, pl. az Isten című fejezetben ilyen kérdést is (34.) találunk: Az Ószövetség kiváló férfiai közül ki volt a legnevezetesebb? A választ a tíz parancsolat követi;

– az 1943-as kiadás 136, az 1947-es kiadás 130 kérdést és feleletet tartalmaz. Az átdolgozott kiadásban a megelőző kiadás következő kérdés-feleletei maradtak ki: 9. (Melyek a kijelentett vallások?), 39., 44., 45., 46., 52., 53., 69., 70., 88. A feltámadással kapcsolatos kérdés-feleleteket kihagyták, az örök életről szóló kérdés-feleleteket átdolgozták: 117–119., 122.;

– az 1943-as kiadás kérdés-feleleteit az átdolgozott kiadásban az érthetőség érdekében gyakran több kérdés-feleletre osztották fel;

– a káté (1943) konfirmációi kérdéseinek (135–136) magyarázataként található önmagunk, felebarátaink és Isten iránti kötelességek részletes ismertetését az 1947-es kátéból teljesen kihagyták;

– a káté végén található, népszerű, „konfirmáló ifjak imáit” (Mikor a templomba bemennek, Mikor a templomból kijönnék) kihagyták;

– az átdolgozott kiadás (1947) végén tartalomjegyzéket közöltek.

Tartalmi szempontok

– a káté kérdései és feleletei egyszerűbbek, érthetőbbek, világosabbak, magyarosabbak, amelyek a vallási, teológiai üzenetének jobb, teljesebb megragadását segítik elő;

– a vallás meghatározásának és céljainak a bemutatása alkalmával a feleleteket egyszerűsítették, a korábbi feleletekhez csatlakozó magyarázatokat kihagyták (kivétel a 7. kérdés és felelet: Mi által jutott az emberiség tisztább valláshoz?);

– a Bibliával kapcsolatos kérdéseket és feleleteket rendszeresítették. A Szentírás kifejezése helyett következetesen a Biblia megnevezést használták. Ezeknél a kérdésköröknél már feltűnik, hogy Jézus Krisztus nevéből elhagyják a Krisztus megnevezést, és következetesen csak a Jézus megnevezéssel találkozunk. Ennek magyarázatát a későbbiek során fejtjük ki. A keresztyén felekezetek bemutatásánál kihagyták a részletes magyarázó részt, amely a felekezetek történetének ismertetésre vonatkozott;

– az átdolgozott kátében kiadástörténete során első alkalommal hét (7) történeti kérdést és feleletet találunk, amelyek Dávid Ferenc életére, munkásságára vonatkoznak: a 19–26. kérdés-feleletek. Mi motiválhatta a megelőző unitárius, de általában a protestáns káték tartalmától szokatlan történeti kérdések és feleletek beiktatását? Egyrészt az, hogy a káté reformjának a vitái során előjött ez a javaslat, lásd: „...az új unitárius Káté tartalmában fontosnak tartom Dávid Ferenc-

nek és az elmúlt küzdelmes unitárius századoknak egy-két kérdésben való beállítását, mint az erdélyi magyar gyermek számára csupán holt anyagot jelentő zsidó vallás részletezését.”²⁹ Másrészt, arra is gondolhatunk, hogy a berendezkedő ateista, kommunista hatalom szorításaiban, amely csak a káté és az énekeskönyv kiadásához járult hozzá, a káté megfelelőnek kínálkozott a történeti ismeretek közlésére is;

- a hitvallás tételeinek struktúráját ugyan meghagyták, de a Jézusra vonatkozó második tételt alaposan átdolgozták. Ezzel is foglalkozunk a későbbiekben;

- az Istenről szóló részben megfelelő összevonást tapasztalunk a gondviselés fogalmának a bevezetésével. A szerzők úgy gondolták, hogy a korábbi „isteni megtartás és igazgatás” teológiai felfogását az isteni gondviseléssel helyettesítsék;

- a megelőző kátében az Isten című fejezetben tárgyalták az emberrel kapcsolatos bibliai, vallási, teológiai alapismereteket, az átdolgozott káté külön fejezetben (egy kérdés kivételével), teljesen más kérdésekkel és feleletekkel mutatja be (44–50) a témát. Az újdonság az ember lelki tehetségeinek: hit, értelem, szabad akarat, lelkiismeret részletezésében áll;

- formailag, tartalmilag és teológiailag a legjelentősebb, legfigyelemreméltóbb változtatások, átdolgozások a Jézus című fejezetben történtek, amely a kérdések és feleletek számát tekintve is a legnagyobb fejezet (29 kérdés-fejelet). A Krisztus megnevezés helyett következetesen a Jézus megnevezést használták, ugyanakkor, a krisztusi munkát átformálták, átértelmezték. Az indokot a krisztocentrikus szemlélettől való tartózkodással magyarázhatjuk. Teológiai vonatkozásban a hangsúlyt Jézus munkásságára, életpéldáira és nem személyére helyezték, a történeti Jézusra a hit Krisztusa helyett. Ezt a szemléletet nyomon követhettük a reformtörekvések körüli vitákban is. Ha összehasonlítjuk a két kiadású káté hitvallásának Jézusra vonatkozó tételeit, világosan felismerjük a fentiekben elmondottak lényegét:

1943-as kiadás	1947-es kiadás
Hiszek Jézus Krisztusban, az Istennek egyszülött fiában, a mi Urunkban.	Hiszek Jézusban, Isten legjobb fiában, a mi igaz tanítómesterünkben.

Ezt a tényt támasztják alá a Jézus Krisztus üdvözítő munkáságához és személyéhez kötődő kérdéseknek és feleleteknek a kihagyása. Jézus tanításainak és példáinak a követését így hangsúlyozták: „Mindazok, amiket Jézustól tanultunk,

²⁹ ABRUDBÁNYAI FIKKER, „Az unitárius vallás...”, 35.

arra köteleznek, hogy őt szeressük, tiszteljük és példáját kövessük.” (átdolgozott kiadás, 79. kérdés és felelet);

– meglepő módon, a reformtörekvések általános kritikája és ellenszenve ellenére, a Szentlélek című fejezetek kisebb módosításokkal megegyeznek;

– az anyaszentegyház keresztény jelzőjét unitáriusra cserélik, és elhagyják a magyarázatokat;

– a bűn és bűnbocsánat kérdésében lényegi változtatás nem történt;

– a feltámadás témakörét teljesen mellőzik, a hangsúlyt az örök életre teszik, de négy szerény kérdésben és feleletben nem tudnak világos, megnyugtató válaszokat adni;

– az átdolgozott káté a keresztelés, az úrvacsora és a konfirmáció kérdésköreit tárgyalja, de a megelőző káté magyarázatait elhagyja;

– a káté végén a kötelességekről szóló rész elhagyása az etikai tartalom elszenyvedéséhez vezetett.

Összegezés

Az 1947-es átdolgozott kiadás lényeges teológiai, hitelvi változásokat tükröz, amelyek a későbbiekben a kovász szerepét töltötték be az unitárius teológia alakulásában, fejlődésében. A szerzők személyére vonatkozóan konkrét adataim nincsenek, de Erdő János fiatal teológiai tanár (1946-tól), esperes kétségtelenül a kovász szerepét töltötte be a káté átdolgozásában.

A káté harmadik (1973) átdolgozott kiadása

Az unitárius káté legújabb átdolgozott kiadása 1973-ban jelent meg.³⁰ A káté kiadásának és átdolgozásának az igénye már 1972-ben felmerült, amelynek az egyházi testületek is hangot adtak. „EKT elfogadja a Misszió Bizottság javaslatát, mely szerint az Unitárius Káté korszerű átdolgozására hirdettessék pályázat. Addig azonban, míg ez megtörténik, szükségesnek tartja az azonnali intézkedések megtételét annak érdekében, hogy az utoljára 1957-ben (helyesen: 1954. RE) ki nyomtatott Unitárius Kátét minden változtatás nélkül nyomtattassák ki a lehető legnagyobb példányszámban. Ezzel kapcsolatban köszönettel tudomásul veszi, hogy Lőrinczi László afia 4 drb kátét ajánlott fel a kiadásnál való felhasználásra.”³¹ Az intézkedés azt mutatja, hogy az egyházközségekben a konfirmációra

³⁰ FERENCZ József, *Unitárius Káté*. Átdolgozott kiadás. (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 1973.)

³¹ EKT Jkv. 1972. (június 1). 45/6. sz., 512. Kézirat

előkészítő káté hiányzott. Tény, hogy még a káté kiadását is akadályozta a kommunista, ateista hatalom, ezért az egyház közel 20 évig, 1954–1973 között nem tudta kiadni azt.³²

Az EKT pályázathirdetéséről nincs tudomásunk, de az átdolgozott, „korszerű” káté meglepetésszerűen már 1973-ra elkészült. „E. K. Tanács tudomásul veszi, hogy a Ferencz József: Unitárius Káté című munkája *átdolgozott formában*, 5000 példányban, rövid időn belül megjelenik. Megbízta az Elnökséget, hogy a magyarországi Unitárius Egyház által rendelt 500 példány elküldése érdekében a szükséges intézkedéseket tegye meg. A káté átdolgozásáért és sajtó alá rendezéséért köszönetet mond Lőrinczi László és Erdő János afiainak.”³³

Az EKT határozatából világosan kitűnik, hogy az átdolgozást Erdő János teológiai tanár³⁴ és Lőrinczi László lelkész végezték el.³⁵ Meggyőződésem, hogy a korszerű átdolgozás munkája nem a pályázati felhívást vette figyelembe, hanem azt az igényt, amely a kátéval kapcsolatosan megfogalmazódott főleg a lelkészek részéről, és amelyről Erdő Jánosnak és Lőrinczi Lászlónak is tudomása volt. Ismerve Erdő János teológusi és vezetői habitusát, az a véleményem, hogy az EKT-nak az átdolgozásra vonatkozó pályázathirdetése háttérben Erdő szándéka és törekvése állt.

A káté átdolgozására történő felhívás és a káté megjelenése közötti idő rövideje (1972. június 1. és 1973. március 9.) azt sugallja, hogy Erdő János és munkatársa, Lőrinczi László már korábban foglalkoztak a káté átdolgozásával, és csak a megjelentetését akarták törvényesíteni, mert az átdolgozás munkájának

³² 1968-ban konfirmáltam a szentábrahामी egyházközségben, és tanúja voltam annak, hogy a káté hiánya miatt a konfirmáltak átadták kátéikat a következő nemzedéknek, vagy az egyházközség lelkésze, Máthé Zsigmond géppel is másolta a kátét a konfirmációra készülő ifjaknak. Egy gépelt kátépéldány a tulajdonomban van.

³³ EKT Jkv. 1973. (március 9). 49. szám.

³⁴ Lásd: MOLNÁR B. Lehel, „Erdő János egyházunk és népünk szolgálatában”, in *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*, szerk. KOVÁCS Sándor (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2007), 9–30.; REZI Elek, „Erdő János unitárius teológus megjelent munkáinak értékelése”, in *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*, szerk. KOVÁCS Sándor (Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2007), 315–319.; REZI Elek, „Erdő János szellemi arca írásai tükrében”, *Keresztény Magvető* 113 (2007): 161–272.; REZI Elek, „Példamutató élet az unitarizmus szolgálatában. 1913. április 28-án született Erdő János, egyházunk 29. püspöke”, *Unitárius Kalendárium* 2013. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2014), 98–101.

³⁵ MOLNÁR István, „Lőrinczi Lászlóra emlékezve”, *Keresztény Magvető* 87, 4 (1981): 232–235; LŐRINCZI László, „Bizonyágtéves (kibúcsúzó beszéde az ürmösi egyházközségből)”, *Keresztény Magvető* 80 (1974): 234–236; CSEKE Péter, „Balázs Ferenc útítársa”, in *Víznyugattól vízkeletig, Riportok* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1976), 42–63.

nagy része már korábban elkészült. Sajnos az átdolgozás körülményeiről, szempontjairól, módszereiről nem találtam fennmaradt adatokat.

A káté átdolgozásának az értékelését adatok hiányában csak úgy tudjuk elvégezni, ha formai és tartalmi szempontból összehasonlítjuk a káté 1954-es és 1973-as kiadásait.³⁶ Az összehasonlítás tanulságos következtetések levonását is lehetővé teszi.

Formai szempontok

– a káté hat kérdéssel és felelettel bővült (129 helyett 135), de alapjában véve tizenegy új kérdést és feleletet fogalmaztak meg, illetve négy kérdést és feleletet teljesen kihagytak;

– a feleleteket alátámasztó, igazoló bibliai helyek számát bővítették;

– szerkezetileg átrendezték a káté felépítését, pl. az 1954-es kátéban a tízparancsolat az Isten című fejezetben van, az 1973-as kátéban az Alapfogalmak fejezetbe sorolják be (12. kérdés és felelet);

– a káté végén a tartalomjegyzéket elhagyták, és azóta sincs tartalomjegyzéke a kátének.

Tartalmi szempontok

– az átdolgozott káté nyelvezete magyarosabb, szabatosabb, világosabb, mint a megelőző kiadásé (1954). Pl. Mi célja van a vallásnak: Mi a vallás célja?

– a káté *én-te* alaphangját a *mi* alaphangra változtatták, amely által a bizonyágtétel közösségi vetületét hangsúlyozták ki. Pl. Mit tudsz Dávid Ferenc életéről? (19) kérdést így fogalmazták meg: Mit tudunk Dávid Ferenc életéről? (20), vagy Mit értesz ezen: Hiszek egy Istenben? (26) kérdés helyett: Mit értünk ezen: Hiszünk egy Istenben? (30);

– a feleletek után *magyarázó szöveget* iktatnak be: pl. Meddig szolgálhatta Dávid Ferenc a tiszta jézusi kereszténység ügyét? (27). A magyarázó szöveg Dávid Ferenc emlékének megörökítésére vonatkozik.

– közölték a tordai 1568-as vallásszabadság törvényének a szövegét;

– következetesen alkalmazták a *tisztelet* kifejezés helyett, a *szeretet* kifejezést. Ez a törekvés már az első kérdés és felelet esetében jelentkezett, ahol a vallás fogalmának a megragadására *tisztelet* helyett a *szeretet* fogalmát használták. Pl. 1954-es kiadás: „A vallás Isten megismerése és tisztelése...”, 1973-as kiadás: „A

³⁶ FERENCZ József, *Unitárius Káté. Tekintettel a konfirmációi vallástanításra. Átdolgozott kiadás.* (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház Képvisező Tanácsa, 1954.)

vallás Isten és felebarát iránti szeretet.” Az ember lelki tehetségei között a szeretet is megjelent;

– Jézus munkáját az 1954-es kiadás *megváltásnak* és személyét *Megváltónak* nevezte, az 1973-as átdolgozott kátéban Jézus munkáját *szabadításnak* és őt *Szabadítónak* nevezik.

– a Jézusra vonatkozó *Isten fia* (50) megnevezést az *Isten gyermeke* megnevezéssel helyettesítették. (56. kérdés: Mit értünk ezen: Hiszek Jézusban?). „Middőn azt mondjuk: hiszek Jézusban, ezzel kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy Jézus Istennek *legjobb gyermeke* és prófétája, tanítása pedig a *legbiztosabb út*, amelyen Isten igaz ismeretére juthatunk.”

– az Isten egységére vonatkozó feleletben pontosításként a „mind lényegében, mind személyében egyetlen egy” metafizikai kifejezést vezették be.

Összegezés

Az átdolgozott káté vizsgálata, értékelése után elmondhatjuk, hogy az 1973-as, harmadik átdolgozott kiadás tartalmi, teológiai vonatkozásban tovább gazdagította, bővítette, fejlesztette az 1947-es átdolgozott kiadást, és az elképzelésnek megfelelően „korszerű káté” jelent meg.

Fontosabb észrevételek a káté újabb átdolgozására vonatkozóan

Meggyőződésem, hogy az 1973-as kiadás óta eltelt negyvenöt év után az unitárius káténk újabb átdolgozásával ismét időszerű lenne foglalkozni. A káténknek lépést kell tartania a jelenkor teológiai, etikai, társadalmi követelményeivel és a bibliai tudományok eredményeinek a hasznosításával.

A teljesség igénye nélkül, a jobbítás szándékával néhány szerény javaslatot teszek, amelyeket az esedékes újabb átdolgozás alkalmával figyelembe lehet venni.

– a káté kiadásai során nagyobb figyelmet kellene fordítani a *kiadás körülményeire*. Erre vonatkozó javaslataim a következők: Az 1947-es átdolgozott kiadás során kihagyott Ferencz József-féle *előszót*, átdolgozott formában, ismét be kell építeni a következő kátéba. Indokom: a kátének is van története, üzenete, akár csak az énekeskönyvünknek, amelynek van előszava. A káté belső borítólapján meg kell jeleníteni a *nyomda nevét*, a *kiadás példányszámát*; a hátsó belső borítólapon legyen feltüntetve a *tartalomjegyzék*. Az említettek nélkül káténk „elárvultan” néz ki;

– a káté átdolgozásának nagyon fontos szempontjai: időszerű reflektálás a konfirmáció követelményeire, szükségességére és az unitárius identitástudatnak a mélyítése;

– a protestáns káték általában *vallási, hitelvi (dogmatikai), erkölcsi, liturgiai, ekkológiológiai* kérdéseket tartalmaznak. Káténkban *történelmi* vonatkozású kérdéseket és feleleteket találunk, amelyek nagyobb részt Dávid Ferenc életére és munkásságára vonatkoznak. Az 1947-es átdolgozott kiadás során beiktatott hat történelmi kérdést az 1973-as kiadásban még két kérdéssel bővítették: „Mi történt halála után? Meddig tartott a nehéz korszak?” (26–27. kérdés és felelet). Úgy vélem, hogy 1947-es kiadásban, ismerve a nehéz társadalmi, politikai viszonyokat, helyénvalónak bizonyultak a történelmi kérdések és feleletek egyházalapítónk személyére és munkásságára vonatkozóan. Napjainkban viszont a strukturált és program szerinti vallásoktatásunk az unitárius egyháztörténet keretében tárgyalja egyházalapítónk életét és munkásságát. Ezért a kátéban csak két-három történelmi kérdést és feleletet javaslok, a kihagyott történelmi vonatkozású kérdések helyett hitelvi, vallás erkölcsi, felekezeti stb. kérdések és feleletek bevezetését szorgalmazom;

– az *Ó- és Újszövetségre* vonatkozó kérdéseket és feleleteket a bibliatudomány eredményeinek a felhasználásával kell újrafogalmazni. A témakör keretében monoteizmusra utaló kérdést és feleletet kell beiktatni. Pl. „Melyik az Ószövetség egyik legfontosabb tanítása?” A válasz a monoteizmus. Azért használjuk az egyik kifejezést, mert az Ószövetség másik fontos tanítása a tíz parancsolat. A bibliai kérdések és feleletek számát csökkenteni is lehet;

– a káté átdolgozásainak során mindig véleménykülönbségek voltak a *hitvallásunk* tételeinek ún. trinitárius strukturális elrendezésére (Isten, Jézus, szentlélek) vonatkozóan. Megfontolandó az, hogy fenn kell-e tartanunk a jövőre nézve az említett elrendezést, tekintettel az unitárius teológia szentlélekkel kapcsolatos felfogására. Hitelvi felfogásunk Dávid Ferenc tanítására alapozva az, hogy a szentlélek nem külön személy, hanem Istenhez tartozik, az ő ereje, az ő közvetlen hatása ránk. Ezért joggal merül fel az igény, hogy a hittani munkáinkban a szentlélekről szóló tanítás inkább az Istenről szóló fejezetbe kellene betárolódjon mintsem külön fejezetben elrendezve. Viszont hitvallásunk esetében a szentlélekkel kapcsolatosan az a kérdés, hogy módszertani vagy teológiai strukturális elrendezéssel állunk-e szemben. Úgy vélem, hogy az elrendezés módszertani, ezért hitvallásunk strukturális elrendezése továbbra is megmaradhat;

– hitvallásunk tételeinek kibővítése az *emberről szóló felfogásunkkal* nagyon sokszor foglalkoztatta a lelkészeinket, a teológusainkat a káté átdolgozásai során. Bővítés, változás mégsem történt. Elérkezett az idő arra, hogy megfogalmazzunk egy ilyen tételt, mint például: „Hiszek az emberben, Isten gyermekében és hivatásában!”;

– a jelenlegi káténk első kérdése és felelete a *vallás meghatározására* vonatkozó korábbi nehéz vallásfilozófiai feleletet ugyan kiiktatta, és a választ bibliai alapokra helyezte, de továbbra is fenntartott vallásbölcseleti kérdéseket és feleleteket, amelyek a 14–15 éves gyermek számára nehezen ragadhatók meg. Javaslom, hogy a jelenlegi káténkban azt a kérdést és feleletet, hogy: Miből ismerjük meg, hogy van Isten? helyezzük át, az Isten című fejezetbe. Helyette, második kérdésként iktassunk be új kérdést és feleletet: „Az embertárs iránti szeretet mi-
ben áll?”;

– fontosnak tartom kérdést és feleletet *beiktatni* a hazai keresztény felekezettekkel, a külföldi hittestvéreinkkel, a vallások közötti párbeszéddel kapcsolatosan;

– az *erkölcsi vetületű* kötelességeinkről szóló magyarázatokat a kiadások során kihagyták, de szükségesnek tartom újragondolni az ezekkel kapcsolatos kérdések és feleletek beiktatásának a lehetőségét;

– a keresztelési szertartásainkra vonatkozó kérdés- és feleletkört is ki kellene bővíteni a keresztszülökre vonatkozó kérdéssel és felelettel;

– véleményem szerint a szertartásaink sorába a házasságmegáldással és a temetéssel kapcsolatos kérdéseket és feleleteket is be kell iktatni;

– a megelőző kiadásokban a kérdések és feleletek után a konfirmáló ifjak két szép imája következett: a templomba bemenetel, és a templomból kijövetel alkalmaikor, amelyek a kiadások során kimaradtak. Szorgalmazom, hogy helyezzük vissza az imákat, amelyek a konfirmáció szépségét, fennköltségét segítik elő;

– az örök életre vonatkozó kérdéseket és feleleteket (112–114. kérdés és felelet) újra kell fogalmazni, javítani, bővíteni, korszerűsíteni. Példát kívánok bemutatni:

Mit értünk ezen: Hiszek az örök életben?

Midőn azt mondjuk, hiszek az örök életben, ezzel kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy az élet örök és a lélek halhatatlan.

Miben gyökerezik ez a reménységünk?

Ez a reménységünk Isten atyai szeretetében gyökerezik, aki mind életünkben, mind halálunk után gondviselő Atyánk.

Hogyan fogjuk fel a halált?

A halált úgy fogjuk fel, mint az élet törvényei szerint bekövetkező változást.

Miben áll ez a változás?

Ez a változás abban áll, hogy a test az anyagi világ törvényszerűségei alapján átalakul, a lélek pedig tovább él Istennél, akitől soha el nem szakad.

Mi vár ránk az örök életben?

Az örök életben Isten mindenkinek megvizsgálja földi életének hitét, szeretetét és cselekedeteit, és azok teljesítése alapján igazságot szolgáltat.

Hol van az örök élet?

Az örök élet a gondviselő Istennél van.

Hogyan lehetünk részesei az örök életnek?

Az örök életnek úgy lehetünk részesei, ha mindennapi életvitelünkben, Isten ismeretében, Jézus tanításainak és életpéldáinak követésében napról napra erősödünk. Mindez azt jelenti számunkra, hogy az örök életre készülni kell.

Összegezés

A Ferencz József-féle unitárius káténk újabb átdolgozására tett néhány észrevételemet és javaslatomat természetesen bővíteni, korszerűsíteni, jobbítani, javítani lehet és kell. Maga Ferencz József fogalmazta meg kátéja első kiadásának előszavában: „... felkérem szolgatársaimat, ne sajnálják észrevételeiket megtenni, hogy azokat figyelembe véve egy második kiadás alkalmával, szükség szerint javítani, s ezzel a munkát tökéletesíteni lehessen.”³⁷

Úgy vélem, hogy napjainkban a káté átdolgozásának a munkafolyamatát olyan csapat, bizottság tagjai végezhetik el, akik teológiai tisztánlátásukkal, érzelmi kötődésükkel alaposan, körültekintően, figyelmesen, unitárius identitástudattól áthatva dolgoznak. Ezek a kvalitások szükségesek az átdolgozás „nehéz, de gyönyörűsége” feladatainak az elvégzéséhez. Az átdolgozás során semmi ki ne kerüljön, amely értékes, de minden bekerüljön, amely szükséges!

A káté kiadásai napjainkig

1864 – 1. kiadás

Ferencz Józsi (sic!): Unitárius Káté. A konfirmációi vallástanításra. Kolozsvartt. Nyomtatott az Ev. Ref. főtanoda betűivel. 1864.

1869 – 2. kiadás

Ferencz József: Unitárius Káté, tekintettel a konfirmációi vallástanításra. Kolozsvár, Stein János Ny., 1869. 92. l.

1875 – 3. kiadás

Ua. (Első átdolgozott kiadás), Kolozsvár, 1875.

1885 – 4. kiadás

Ua. Kolozsvár, Stein János Ny., 1885. 124. l.

³⁷ REZI, *Hisszük és valljuk...*, 179–80.

1896 – 5. kiadás

Ua. Kolozsvár, 1896.

1899 – 6. kiadás

Ua. Kolozsvár, Stein János Ny., 1899. 124. l.

1902 – 7. kiadás

Ua. Kolozsvár, Stein János Ny., 1902. 127. l.

1906 – 8. kiadás

Ua. Kolozsvár, 1906.

1912 – 9. kiadás

Ua. Kolozsvár, 1912.

1921 – 10. kiadás

Ua. (Tizedik kiadás). Cluj-Kolozsvár, Minerva rt., 1921. 104 l.

1927 – 11. kiadás

Ua. (Tizenegyedik kiadás). Cluj-Kolozsvár, Minerva rt. 1927. 103 l.

1939 – 11. kiadás – utánnomás

Ua. (Tizenegyedik kiadás). Cluj-Kolozsvár, Pallas Kny., 1927./1939./ 103 l.

1943 – 12. kiadás

Ua. Tizenkettedik kiadás. Kolozsvár, 1943.

1947 – 13. kiadás

Ua. (Második átdolgozott kiadás), Cluj-Kolozsvár, Erzsébet könyvnyomda, 1947.

1949 – 14. kiadás

Ua. Budapest, Máté Ernő Könyvnyomdája 1949.

1950 – 15. kiadás

Ua. Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, Tipografia „Graiul Liber” Könyvnyomda. 1950.

1954 – 16. kiadás

Ua. Intreprinderea Poligrafică Satu Mare, 1954.

1973 – 17. kiadás

Ua. (Harmadik átdolgozott kiadás). Cluj, 1973.

1978 – 18. kiadás

Ua. (Átdolgozott kiadás). Cluj, Municipiul Cluj-Napoca, 1978.

1983 – 19. kiadás

Ua. (18. Átdolgozott kiadás). Kolozsvár-Napoca, 1983.

1987 – 20. kiadás

Ua. (19. Átdolgozott kiadás). Kolozsvár-Napoca, 1987.

1991 – 21. kiadás

Ua. (20. Átdolgozott kiadás). Kolozsvár, 1991.

2000 – 22. kiadás

Ua. (21. Átdolgozott kiadás). Az Unitárius Egyház kiadása. Kolozsvár, 2000.

2002 – 23. kiadás

Ua. (21. Átdolgozott kiadás). Az Unitárius Egyház kiadása. Kolozsvár, 2002.

2007 – 24. kiadás

Ua. (21. Átdolgozott kiadás). Az Erdélyi Unitárius Egyház kiadása. Kolozsvár, 2007.

2012 – 25. kiadás

Ua. (22. Átdolgozott kiadás). A Magyar Unitárius Egyház kiadása. Kolozsvár, 2012.

2014 – 26. kiadás

Ua. (22. Átdolgozott kiadás). A Magyar Unitárius Egyház kiadása. Kolozsvár, 2014.

2017 – 27. kiadás

Ua. (23. Átdolgozott kiadás)

A 2017-ben kiadott káté 28. kiadásánál és harmadik átdolgozásánál (1875, 1947, 1973) tart.

Identitáselemek temetési szertartásunkban²

Bevezetés

Jelen tanulmány hangsúlyozni kívánja, hogy a teológiai vizsgálódásnak az egyházi gyakorlatban is látható következménye kell legyen, amelyet a temetési rítus kontextuális teológiai megközelítésével példázok. A napjainkban gyakorolt unitárius temetési rítusban két fontos identitáselemet vizsgálok és értelmezek, a hibriditást és az istenképeket. A tanulmány módszertani háttéréként Paul Tillich korrelációs modelljét használom,³ illetve John Creswell társadalomkutató módszertanát.⁴

E tanulmány egy szélesebb kutatás része, amelyet 2009–2016 között végeztem Angliában és Erdélyben élő unitáriusokkal, és amely a jelenben is használt temetési rítus szerkezetére vonatkozik. Interjúkat készítettem, amelyeknek átírt részleteit, illetve résztvevői megfigyelési jegyzeteimet használom. Az interjúalanyok álnéven jelennek meg. A különböző korú és műveltségi szintű unitárius világiakat és lelkészeket arról kérdeztem, hogy mi számukra a legjelentősebb elem a napjainkban is gyakorolt temetési szertartásban.

A tanulmány következtetése az, hogy a hibriditás egyik nagyon fontos eleme az unitárius identitásnak. A temetési szertartáshoz kapcsolódó képzetekből ki-hámozható istenfelfogás sajátos, amorf és átmeneti, amely megerősíti a kutatás azon hipotézisét, hogy a szertartás elveszteni látszik az átmenetiséget biztosító szerepét, és lyukak, űrök jelennek meg benne. A szertartás viszont nem tűri az

¹ TÓDOR Csaba (1976) székelykeresztúri lelkész, Balázs Ferenc-ösztöndíjasként az Amerikai Egyesült Államokban, majd Sharpe-ösztöndíjasként Angliában töltött egy-egy évet. Doktori fokozatát a University of Manchesteren szerezte 2017-ben. Kutatási területe: kontextuális teológia, temetkezési szokások. E-mailes elérhetősége: todorcscaba@gmail.com

² A tanulmány másodközlés. Megjelent a szerző *Szimbólum, rítus, dráma. Angliai és erdélyi unitárius temetésekről* (Budapest: a Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, 2018) című kötetének 175–178., illetve 237–244. oldalán.

³ Paul TILlich, *Systematic Theology. Vol. I.* (Chicago: University of Chicago, 1951.)

⁴ John W. CRESWELL et al., “Qualitative Research Designs: Selection and Implementation”, *The Counselling Psychologist* 35, 2 (2007): 236–264.

űröket, és ezeket a halálról, istenről, identitásról alkotott szubjektív értelmezésekkel hidalgják át.

Hibriditás

A hibrid kifejezés a latin *hibridia* szóból származik, ami azt jelenti, hogy egy állat vagy növény két különböző fajú egyed kereszteződésből születik emberi manipuláció vagy speciális genetikai módosulás eredményeként. Az öszvér például egy szamár és egy ló kereszteződéséből születik. A hibrid egyedek általában nem képesek utódok nemzésére.⁵ Homi Bhabha továbbgondolta a hibriditás fogalmát Mihail Bahtyin *hibrid konstrukciójára*, illetve Jacques Derrida nyelv- és diskurzusdekonstrukciójára alapozva.⁶ Bhabha elmélete a gyarmatosításnak és annak néhány társadalmi következményének a lebomlásába illeszthető be. A rítus elemeinek egymáshoz való viszonyában tükröződnek a szélesebb társadalmi változások is.⁷ Ő tulajdonképpen meg akarta ragadni a hagyomány és kultúra kreatív dinamikájában alkudozó életfeltételeket, amelyet a gyarmatosítás hozott létre:

„A munkában a hibriditás fogalma úgy jelenik meg, mint egy kulturális autoritáskonstrukció, amely politikai antagonizmusra vagy egyenlőtlenségre épül. A hibridizációs stratégiák feltárják az autoriter elidegenítő törekvését, sőt azt, ahogy az autoriter kulturális megbélyegzéseket hoz létre.”⁸ (Ford. T. Cs.)

A hibriditás mint biológiai kifejezés keresztezett fajra utal, valamire, ami nem tiszta, hanem korcs, alsóbbrendű. Mint ilyen, politikailag is terhelt kifejezésként használták főleg a 19. század közepén a tudományos rasszista diskurzusok megalapozásaként. A genetikában és különböző társadalomtudományokban úgy terjedt a kifejezés, mint a felsőbbrendűségi ideológiák támogatója: mindaz, ami afrikai és ázsiai vagy általában Nyugat-Európán kívüli, az a fehér felsőbbrendűséghez képest alacsonyabb rendű, értéktelenebb. A kifejezésnek ezért elég ké-

⁵ *Oxford English Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 1989.)

⁶ Homi BHABHA, *The Location of Culture* (London & New York: Routledge, 1994.)

⁷ Linda WOODHEAD, ed., *The Spirituality Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* (Oxford: Blackwell, 2005.)

⁸ Ronald CHARLES, „Hybridity and the Letter of Aristeas”, *Journal for the Study of Judaism* 40, 2 (2009): 246.

tes a múltja és terhelt a története. Ennek ellenére napjainkban úgy terjedt el a társadalomtudományokban, mint az identitáselméletek, fajellenes politikai diskurzusok, a multikulturalizmus és globális média számára jelentést hordozó kifejezés. A hibriditás fogalmának alkalmazása tehát feltételezi a történelmi paradoxonok és a dialektikus fluiditás tudatosítását. Homi Bhabha a fogalmat a posztkoloniális diskurzusok kontextusában értelmezte újra, aminek az lett az eredménye, hogy a hibriditás egy harmadik tér lehetőségét jeleníti meg: egy létrejövés, egy torkollás, egy találkozás, amely új identitások felé indíthat el, amely szinkretista, részben meghatározott, nem egyértelmű és nem tiszta.⁹

Az Ágostonnal készült interjú több látható és láthatatlan protagonistát tár fel. Ő és a felesége a látható résztvevői a történetnek, a nagy család láthatatlan. Gyermekai, unokái elhagyták a falut az elmúlt évtizedekben, vagyis a második generáció láthatatlan Ágoston otthoni környezete számára. Az interjú láthatatlan protagonistái máshol születtek, máshol szocializálódtak. Ők látják a megváltozott falusi közösséget a temetőn és a szomszédokon keresztül, amikor hazalátogatnak.

A láthatatlan ősök a múlthoz és egy láthatatlan társadalmi rendhez való visszakapcsolódás lehetőségét jelentik. A sír az azonosulásnak és a folytatásnak a tere, a harmadik tér, a közbevetett, a liminális, a köztes. Az Ágoston és felesége által létrehozott identitás a tér és idő többsíkú dimenzióját ötvözi. Ebben az ötvözésben tulajdonképpen társszerzők a halálhoz kötődő rítusok széles spektrumában, amikor újra akarják teremteni, helyrehozni azokat a töréseket, amelyek az ő magán- és közösségi életükben egyaránt létrejöttek. A harmadik tér tehát egy létrehozott tér, amelyben az emberek találkoznak és elválnak. Az idő síkjai ebben a harmadik térben nem egyértelműek. A harmadik térben egy új identitás jön létre, a hibrid identitás, ami kevert, részben letisztult, de nem homogén és nem tiszta. A hibrid identitás viszont nem egy harmadik kifejezés, ami a szimbólum két pólusa közötti feszültséget feloldja. A hibrid identitás nem oldja meg a temetési rítus belső feszültségét. Sőt, inkább megjeleníti a protagonisták személyes és vallásos identitásának egyenetlen felszínét: a temetési rítusok egyik sajátosságát, egy ellentétes folyamatot tár fel Ágoston esetében. Arról van szó, hogy a temetés általában nyilvánosságra hoz, valamit elmond az egyénről. Azzal, hogy a kommunista idők lejárta előtt Ágoston a sírkövére nem vésette föl a *kántortanító* kifejezést, hanem kihagyta, elrejtette, elmond valamit önmagáról. És azzal is, hogy a kommunista idők elmúltával ezt a sírkövet újraíratta, amelyen már raj-

⁹ Katarzyna MARCINIAK „Post-Socialist Hybrids”, *European Journal of Cultural Studies* 12, 2 (2009): 179.

ta van a kántortanító kifejezés is mint identitásformáló elem. A hibriditás ebben az összefüggésben nagyon kockázatos kifejezés, mivel ellentmondásokat és repedéseket tartalmaz. Mindenféle lehorgonyzás ellen munkálkodik, bár pillanatnyilag folytonosságot sugalló kifejezés, összebékelteti a különbségeket, a szövegeteket elsimítja.¹⁰ És fenyeget is, hiszen úgy tűnik, hogy az újat egyből beolvasztja. A fogalom csábító liminalitása, észlelt fogyatékoságai sokszor a veszélyek, a felszabadítás és az ellenállás felületes megítéléséhez vezetnek, amit Katharyne Mitchell a *hibriditás eltűlésének* nevez¹¹ a mindennapi gyakorlat finom hangzásainak mellőzése miatt.¹²

„Nem akartam ráírni, hogy unitárius kántortanító. Nem azért, mert a sírkövön nem lett volna elég hely. Senki más nincs a temetőben..., itt mindenki unitárius..., mi itt a faluban unitáriusok vagyunk, bár a falu sokat változott.” (Ágoston 2011).

Úgy tűnik, hogy Ágostont nem vallásos szempontok vezették a sírkő elkészítésénél. Előre elkészített síremlékében ő tulajdonképpen egy kitágított keretű, elnyúló liminalitást hozott létre. Nem tudom, hogy a megváltoztatott feliratú sírkővel ő tulajdonképp újnak minősül-e vagy egy felújítottnak, s vajon ez a jelenlegi még fog-e változni, amikor a nagycsalád láthatatlan tagjai hazajönnek az őshöz a megbékélésért és a családi kör újrazárásáért.

Istenképek

Ez a rész különböző istenképeket mutat be, illetve ezek kapcsolatát a liturgiával és a tágabb értelemben vett rítussal. A sokszínű teológiák teljesen átszövik a rítust. A rítus pedig arra törekszik, hogy valahogy egymás mellett megtartsa ezt a szerteágazó tartalmat.

„A szertartásban benne volt a Miatyánk is. Nem említettem a testi feltámadás gondolatát, de utaltam az isteni szeretetre, mint ami

¹⁰ Marwan M. KRAIDY, „Hybridity in Cultural Globalization” *Communication Theory* 12, 3 (2002): 327.

¹¹ David A. HOGUE, „Whose Rite Is It, Anyway? Liminality and the Work of the Christian Funeral”, *Liturgy* 21, 1 (2006): 7.

¹² Gregg LAHOOD, „Participation and Hybridity in Transpersonal Anthropology”, *Revision* 29, 7. (2007): 41.

magába foglalja a halhatatlanság gondolatát. Nem kimondottan tesz jót az, ha arról találgatok a temetésen, hogy mi fog történni az örökkévalóságban. Az általam vezetett temetési szertartásokról talán az mondható el, hogy életközpontúak, tágabb értelemben véve keresztény szertartások...” (Baker 2011)

A gyászolók teológiai nézetei és elvárásai a lelkész előtt általában ismeretlenek. Ezek a nézőpontok nagyon különbözőek. Vannak viszont olyan közös elemek, amelyek használhatók, mint például a halhatatlanság (a testi feltámadás gondolatának a mellőzésével), a gyászolók lelki gondozása, a halott életének megünneplése, az emberi szereteten átsugárzó istenszeretet gondolata. Baker nem vallásos temetést is vállalna, amelyben a gyászolók arra kérnék, hogy ne említse Isten nevét, de határozottan nemet mondana egy vallásellenes temetésre. A temetésen, amit az interjúban említett, nem tett közvetlen utalást sem a feltámadásra, sem az örök életre, ennyiben életközpontú, keresztény temetés volt. Az életközpontúság azt jelenti az ő értelmezésében, hogy a halott életkörülményeit szemlélteti, és arra törekszik, hogy annak az életnek a központi jellemvonását megragadja, s ezt a mulandóság gondolatával szembeállítva az életre vonatkozó következtetéseket vonjon le. Ilyen volt az isteni szeretet hangsúlyozása a halállal szemben, a feltámadás gondolatának a mellőzésével.

„Nyitott vagyok a hitekre. Látom a pasztorációs feladatomat is. Másodszor pedig hiteles akarok maradni az élőkkel szemben. Beszélék az életről, a helyszínekről, ahol [az elhunyt] járt. Isten számomra azokon a tereken most is jelen van. Ha az emberek azt akarják, hogy ne említsem Isten nevét, felőlem rendben van, ha ez segíti őket. Az én hitem unitárius keresztény hit. Az unitarizmus nagy tanítása a toleranciában rejlik. Én az igazság oldalán állok, és követem, bármerre is vezessen. Bármilyen legyen is az igazság, ott van, ahol én állok.” (Baker 2011)

Cayden, egy másik interjúalany egy nem vallásos temetési szertartásról beszél, amelyben a veszteség, a búcsú és az emlékezés gondolatait egymás mellett kellett tartania. A cserkészek sorfalat álltak a templom bejáratánál, ezzel jelezve, hogy a halott cserkész is volt. Másrészt született unitárius. A gyülekezet tagjai rendezték be az imaház belsejét a temetésre.

„A szertartás a következő elemekből épült föl: köszöntés, énekek, az olvasmányt a halott lánya és egyik unokája olvasta föl. Az ima a családról szólt. Az énekek és a gyászbeszéd a halott hosszú földi életének egy-egy részére épült. Mindezek az építőelemek formálták személyessé a szertartást. Nem volt közvetlen utalás arra, hogy a halott Istenhez kerül. Néhány búcsúztató szó és rövid ima, majd egy áldás zárta a szertartást.” (Cayden 2011)

Nem Istenről beszélt a lelkész, hanem többnyire arra összpontosított, hogy a gyászolók mit akarnak tőle hallani. A személyessé tételnek a másik eszköze az befogadó nyelvezet (*inclusive language*) használata volt. Az Istenre való utalások kimaradtak, mivel a családot nem ismerte a lelkész. Caydennek, a lelkésznek tehát a legnehezebb az volt, hogy a gyászoló család elvárásainak megfelelően úgy, hogy hitükben ne sértse őket. Ennek a temetésnek a vonatkoztatási pontja tehát abban állt, hogy mérlegelni kellett a gyászolók és a halott elvárásai között.

„Nagyon cseles volt mérlegelni közötté és a család között. A gyerekei jártak a templomba, az unokái jártak a vasárnapi iskolába. Azért volt bonyolult a helyzet, mert a családja elhagyta a gyülekezetet, majd nekem – nagyon sok bonyodalom árán – sikerült visszahoznom őket, de nagyon nehéz volt ugyanakkor az elhunyt személyes igényét is tiszteletben tartani.” (Cayden 2011)

Pam egy ún. búcsúszertartásról beszélt az interjúban. Itt a hangsúly a halott családi kapcsolatain volt. Haroldnak, az elhunynak négy gyereke volt. Életének legjelentősebb fejezetei a családhoz kötődtek. Egy gondoskodó családról van szó, amelynek tagjai nagyon szerették Haroldot, és ezt el is mondták a torban a visszaemlékezésekben. Nagyon sok kellemes emlékük van. Ez egy jó halál volt. Harold megtervezte a saját temetését. A lelkész ezekkel a meghagyásokkal építette föl a szertartást, régi és új szertartási elemek ötvözésével. Például egy kötetlen üdvözléssel kezdődött a szertartás. Az *I Am Sailing Home Across The Sea...* kezdetű ének Harold életét fejezte ki, mivel a második világháború idején a királyi haditengerészetnél szolgált. A szertartás tulajdonképpen az ő hosszú életét szötte egybe, egy szimbólummá alakítva át a szertartást. Olyan volt, mint egy szövevény. A szertartás hagyományos elemei voltak a Miatyánk, valamint az örök életre utaló keresztény megfogalmazások. A meghalást egy optimista szemléletből közelítette meg, az emlékek halhatatlanságának az oldaláról, vagyis a gyermekeink és az unokáink emlékeiben élni fogunk.

Pam úgy emlékszik erre a temetésre, mint egy nagyon jó arányokkal rendelkező, személyes és érzékeny szertartásra. Nem jó, ha valamilyen teológiai gondolatra túl nagy hangsúly kerül. Ezért Baker az isteni szeretetről beszél például, de a nyelvezet, amit használ, nem utal kimondottan valamilyen istenképre. Az isteni szeretet magába foglalja isten létezését egy nagyon tág, egyetemes értelemben. Jó kérdés, hogy ez a nagyon tág, emberi értelemben vett istenkép tükröz-e valamilyen felekezethez való tartozást. Baker a lelkész személyes hitét elválasztja a gyülekezeti tagok hitétől vagy elvárásától. Olyan szavakat használ, amelyek nem biztos, hogy vigasztalnak egy konkrét helyzetben, de azt reméli, hogy hozzákapsolják a gyászolókat az emberiség nagy családjához, amelyben az összes gyászoló átment ezeken az élethelyzeteken. Szerinte a fájdalom és a szenvedés emberi, közös és egyetemes. Ha valaki hívő, akkor tudja, hogy mi mindannyian egy Isten gyermekei vagyunk, a szerető Istené, aki velünk van a gyászban és a fájdalomban is.

Az istenkérdés megvilágítja a vallásos és nem vallásos temetés problémáját. Baker szerint Isten nevének említése nélkül is jelen van a temetésen.

Baker egy háromszögbe helyezi a maga lelkési szerepét. Ez a háromszög a gyászoló családból, a halott életének pozitívumaiból és Isten immanenciájából áll. Pam interjújában is találunk erre egy példát.

„Nem emlékszem pontosan a kifejezésekre, de az az érzésem, hogy nagyon tág értelmű szavakat használtam, amelyeket úgy is lehet érteni, hogy az örök életre vonatkoznak, de ez így nem volt kimondva. A záróének szövege tartalmazott egyértelműen nemekre utaló szavakat. Az világos volt, hogy az emlékekben van a halhatatlanság, hogy az ő emléke a gyermekeiben és az unokáiban él tovább, azokban a tapasztalatokban, amin életében átment. Ez a fajta halhatatlanság, teológia volt jelen.” (Pam 2011)

A gyermekek és unokák emlékeiben továbbélő halhatatlanság nagyon tág értelmű szavakkal van kifejezve.¹³ A befogadó nyelvezet használata nem zárja ki az örök élet fogalmát.¹⁴

¹³ John WOLFEE, „Responding to National Grief: memorial sermons on the famous in Britain 1800–1914.”, *Mortality* 1, 3 (1996): 293.

¹⁴ Joan WALLACH SCOTT, *The Politics of the Veil* (Princeton: Princeton University Press, 2007.)

Pam sem mondja, és Baker sem, hogy a gyermekekben élő lélek vajon milyen természetű, illetve a lélek és a földi emlékek milyen természetűek. Az isteni-re való egyetlen utalás a záróének szavaiban lelhető fel, és ez is gendernyelvezet¹⁵, ami viszont Isten hímneműségét fejezi ki. Isten tehát hímnemű, ezért kizáró, és nincs igazán összhangban azokkal a tágabb jelentésű kifejezésekkel, amelyek mutathatnak bármilyen értelmű örök élet fogalom irányába. Viszont lehet egy másfajta teológiai nyelv is az örök életről, ami nem annyira elterjedt az unitáriusoknál, mint a többértelmű kifejezések, s ez a keresztény egyértelműség, hagyományos, kizáró, gender-nyelvezet. A kétfajta nyelvezet egymáshoz való viszonya a szertartási öröknek egy másik forrása. Ennek tanulmányozása szintén meghaladja jelen kutatás kereteit.

„A mi hagyományunkban a hangsúly az egyénre helyeződik. Kettős szerepről beszélünk. Ő egyrészt nagyon erős unitárius öntudatú volt, istenközpontú hittel, nem Jézus-központúval. Isten lelki jelenlétében hitt, akibe az emberi lélek is visszatér. Más esetben a halott ateista, de a közvetlen családja szentháromság-hívó keresztény. Nem beszéltem ebben az esetben Istenről. A halott életéről beszéltem. A *Spirit of Life* kezdetű éneket énekeltük. A nyelvezetre is nagyon odafigyeltem, mert kellemetlen lett volna Istenre utaló kifejezéseket használni. Többnyire róla, és az ő életéről szóltam.” (Cayden 2011)

Cayden interjújában tehát Isten úgy jelenik meg, mint lélek, aki különbözik Jézustól, mint a háromság második személyétől. Isten egyetemes lélek, akibe a halott ember lelke visszatér. Isten tehát egyrészt egyetemes lélek, másrészt egy olyan személy, akihez a halott visszatér, akivel a halott az örökkévalóságban találkozik. Ebben a felfogásban az istenkép eléggé ellentmondó és zavaros, de tükrözi a különböző istenképeket, amelyek a temetés mögötti felfogásokban meghúzódnak. A nagyon erős unitárius öntudatú felfogás esetében a keresztény Istenbe vetett hittel találkozunk. A hagyományos unitárius felfogásba viszont bele van szöve a különböző keresztény felekezetek istenfelfogása. Ezért Caydennek fontos szempont, hogy milyen nyelvezetet használ, vagyis hogyan önti szavakba ezt a sokféle istenképet.

Beldah is különböző kifejezéseket használ az isteni jelenlétre, mint Isten, isteni, spirituális stb., és ezeket a kifejezéseket úgy tekinti, mint az ima vallási elemeit. Ebben a felfogásban az Isten kifejezés a legkonkrétabb és ugyanakkor a legegységesebb. Beldah csupán felsorolja a hagyományos vallási elemeket bár-

¹⁵ Heidi PAUWELS, “Dyptich in Verse: Gender Hybridity, Language Consciousness and National Identity in Niralá’s »Jago Phir Ek Bar«”, *Journal of the American Oriental Society* 121, 3 (2001): 429–481.

milyen szimbolikus vonatkozás nélkül. Pasztorációs szempontból ugyanakkor ezek az elemek mind egyformán fontosak. Ezek a fogalmak, nyelvi kifejezések segíthetik vagy gátolhatják az embereket átjutni a gyász folyamatán, ahogy az egyén elsősorban kontextuálisan értelmezi önmagát, kevésbé teológiailag vagy metafizikailag.

„Volt tehát egy ima Istenhez. Ez egy vallási elem volt. Mások számára az a gondolat volt fontos, hogy ismét találkozni fogunk odaát. Én ez utóbbit egyáltalán nem hiszem. Meg tudom ugyanakkor érteni azokat, akiknek ez a felfogás nagyon megnyugtató. Az örök élet. Ez is egy fontos része volt a ceremóniának. Számomra viszont egyáltalán nem működik.” (Beldah 2011)

Az istenközpontúság egyben vallásosságot is jelent. E két fogalom keverése viszont esetenként fundamentalizmushoz és kizárólagossághoz vezethet. A vallásos értelemben használt istenközpontúság azt jelenti, hogy Isten tölti ki a halott életét. Ez a megfogalmazás viszont az istenfelfogásnak egy másik korlátjához vezet, nevezetesen hogy melyik istenről van szó: a keresztyén Istenről, vagy Pál apostol által az Areopágoszon is említett ismeretlen isten fogalmáról (ApCsel 17,21). Beldah szerint a szűk értelemben vett felekezeti istenfelfogása szétrobbantható, amennyiben az egyén egyetemes erkölcsi értékrendjére fektetjük a hangsúlyt.

„Az én barátom nem nevezné magát vallásosnak, de az ő édesanyja igenis vallásos volt. Ezért lehet, hogy a család nem istenközpontú, hanem a halott személy életét és kívánságát tartják elsősorban szem előtt a temetésen. Ezt a felfogást osztják azok is, akik megjelennek a temetésen.” (Beldah 2011)

Bjorgah számára a vallás egyik eleme az istenkép, sok más rituális elemmel együtt, ami előfordul egy temetésen. Istent is lehet említeni, ha a család ezt kimondottan akarja. Az Istenre való utalás benne lehet a prédikációban, sok más teológiai, pszichológiai vagy szellemi tartozékkal együtt, amelyek különböző vallási hagyományokból vannak beemelve. A döntés végeredményben a családé. A lelkész vezeti a temetést, mint egy szolgáltatást.

„Az imákat és az olvasmányokat nagyon rugalmasan kezelem. A 23. zsoltár például, amely nagyon népszerű, énekelve vagy el-

mondva. A bibliai olvasmány többnyire a Zsoltárok könyvéből van: Isten a segítségem. Akik ezeket használják, azok többnyire unitárius keresztények. Nincsen közvetlen utalás Jézusra. Istenre való közvetlen utalás viszont van. Arra vigyázok a szövegek választásánál, hogy az a gyászfolyamatot segítse. Úgy látom, hogy a temetési szertartás nagyon fontos, éppen ezért tartom fontosnak a család aktív bevonását a szertartásba. A temetési szertartást magát is úgy látom, mint a gyásznak egyik részét. Egy nagyon fontos pszichológiai és szellemi rész az emlékezés és a gyász a család számára.” (Bjorgah 2011)

A vallásos és nem vallásos elemek használata a temetésen tehát az egyén kontextusától függ. A temetési szertartásban fellelhető rituális tényezők képviselik a szélesebb társadalomban végbement változásokat. A különböző vallási hagyományokból beépített elemek jó példái ennek.

„Ha az emberek hozzánk, papokhoz jönnek, akkor ez vallásos szertartást jelent. Attól is függ aztán, hogy hogyan vezetik le az egészet. Londonban egy félig zsidó asszony temetését végeztem. Ha említettük is Isten nevét, Jézust egyáltalán nem, s nem volt zsidó elem, és a Szentháromságra való utalás sem.” (Bjorgah 2011)

Amikor a család közli, hogy vallásos, akkor a lelkésznek még udvariasabbnak kell lennie. Vannak esetek, amikor a lelkész saját vallásos felfogását is ismertetni kell a családdal. Amikor az emberek nyíltan megmondják, hogy nem hisznek Istenben, akkor is kell a diszkréciót és a tiszteletet garantálni. Ilyen esetekben a Biblia, az imák vagy egyéb vallási elemek használata mellőzendő. Amikor más vallási hagyományokból használnak elemeket, akkor több esély van arra, hogy a halott és a gyászoló család személyes igényei kifejeződjenek. Ilyenkor túllépik a szoros értelemben vett felekezeti határt, és a temetés a szélesebb társadalom közvetlen kifejezőjévé válik.

Összefoglalás

A hibrid identitásnak nagyon szoros kapcsolata van az átmenetiséggel, amelynek társadalmi és antropológiai vonatkozásait a teológiai vizsgálódás sem mellőzheti. A szabadelvű protestantizmusban – ezen belül az unitarizmusban – kulcsszerepet játszó egyén a múltbéli és jelenbeli társadalmi feltételekhez való

alkalmazkodási válságát Bourdieu a *habitus hisztériájának* nevezi.¹⁶ Ez a hisztéria egyfajta tájékozatlanságból származik, ugyanis a társadalmi körülményünk az elmúlt közel harminc évben kicserélődött, megváltozott. Ez maga után vonta az egyházi körülmény kicserélődését is, hiszen az egyház a külső, társadalmi és hatalmi körülménye egyre erősebb befolyása alatt él. A múlt kulturális és teológiai tőkéje, illetve a jelen kulturális és teológiai tőkéje között nincs folyamatosság, hézagos az átmenetiség. Az egyház mint intézmény és a társadalom mint rendszer a moralitás két különböző, sőt ellentétes pólusához ragadt. A rendszer hézagos, esetleges és erkölcstelen, míg az intézmény tekintélyes és behatárolt. Az identitás és istenkép a két pólus közötti állandó fluktuációban formálódik, és időnként megreked. Ebben a fluktuációban az egyén autonomizációja¹⁷ valósul meg, annak minden intézménytől és rendszertől való függetlenedésével. A család mint az egyenlőtlenségek és feszültségek menekülési szigete problémássá válik az egyre nagyobb fokú kényelemre és biztonságra törekvő egyén számára. Ebben az atomizálódásban a kollektív identitás és egyéni identitás dinamikáját fedezhetjük föl, amely hasonló ahhoz, ami a rendszer és az intézmény között végbemegy. Úgy tűnik, hogy az identitásépítés egyik legfontosabb tényezője a fogyasztás.

¹⁶ Pierre BOURDIEU, *Outline of a Theory of Practice*, transl. Richard NICE (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 42.

¹⁷ Olga SHEVCHENKO, "«Between the Holes»: Emerging Identities and Hybrid Patterns of Consumption in Post-Socialist Russia." *Europe-Asia Studies* 54, 6 (September 2002): 841–866.

Székelyszentmiklós unitárius egyházközsége és templomai

Bevezető

Székelyszentmiklós a Nyikó mellékvölgyében, a Szentmiklósi-patak völgyfőjében fekszik 450 méter tengerszint feletti magasságban. Körülötte a magasabban fekvő területeken csupasz domboldalak, erdők, kaszálók és a völgy aljában szántóföldek találhatóak. Nevét a templom védőszentjéről, Szent Miklósról kapta. A falu első írásos említése a pápai tizedjegyzékben 1334-ből Sancto Nicolao-ként található, ekkor papja két báni dénárt fizetett.³

A régészeti terepbejárások a település létrejöttét a 13. századra teszik. A terület több pontján előkerültek Árpád-kori fazekak, többek közt egy cserépüst töredékei is.⁴

A falu történetének következő ismert forrása 1566-ból származik, ekkor a lófőségéből kiesett Lwkacchÿ Peter nevét jegyezték fel.⁵ Szintén ebben az esztendőben az adózó jobbágyporták összeírásánál öt háztartást találunk.⁶ A rá következő esztendőben a lófők 25 dénáros adóösszeírásában Szentmiklós négy portá-

¹ NYÁRÁDI Zsolt (1982) A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum régésze. 2018-ban szerezte doktori címét a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Ökumené Doktori Iskolájában. Kutatási területe felöleli a régészetet, egyháztörténetet és helytörténetet. Elérhetősége: nyaradi_zsolt@yahoo.com.

² REJTŐ András (1976) történész, művelődési és felnőttképzési menedzser. Kutatási területe: egyháztörténet. Elérhetősége: ra76@freemail.hu.

³ *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, I., bev. FEJÉRPATAKY László (Budapest, 1887), 133.

⁴ BENKŐ Elek, *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája* (Budapest: MTA, 1992), 207.

⁵ Székely Oklevéltár, új sorozat, VII., szerk.: Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga (Kolozsvár: EME, 2004), 25. A Székely Oklevéltár új sorozatára a továbbiakban így hivatkozunk: SzOkl ú. s.

⁶ Uo., 40.

val szerepelt.⁷ 1569-ben a már addig is birtokos siménfalvi Benke Pál, Mátyás és Péter részbirtokokra újabb adományt kaptak János Zsigmondtól.⁸

Jelentős birtokai voltak Szentmiklóson Székely Mózes apjának, János deáknak (Johannes Literatus) is, aki 1576-ban a főemberek 50 dénáros adónyilván tartása szerint 11 egész jobbágytelek után adózott.⁹ Itteni részbirtokait a szomszédos Siménfalván udvarházzal rendelkező Székely Mózes örökölte, akinek az egyik jobbágyát, Vitalis Györgyöt 1591-ben név szerint is említik.¹⁰

Székely Mózes szentmiklósi részbirtokait fia örökölte, akitől hűtlenség címen I. Rákóczi György 1636-ban elkobozta, és tanácsosának, Szalánczy Istvánnak adományozta.¹¹

A Giorgio Basta által császári hűsége esketett nemesek, lófők és szabad székelyek összeírása Szentmiklóson csupán öt szabad székelyt talált.¹² Két évre rá már három lófőt és egy darabontot is jegyeztek a faluból.¹³

Az 1614-ben Bethlen Gábor által elrendelt összeírás a faluban három lófőt jegyzett, rajtuk kívül egy szabad és egy gyalog székelyt, két jobbágyot és egy jövevényt.¹⁴ Az eddig ismert Lukaczy és Szent Annai nevek mellett feltűnnek a Tiboldi, Vitalius, Pap és Szász családnevek is.¹⁵

A 16–17. század fordulóján a faluban az összeírások szerint 75–80 fő lakhatott. Jelentős népességnövekedés nem történik a 18. századig. Az 1700-ban tartott adófizető lakossági összeírásban hat szabad embert és két jobbágyot találunk.¹⁶ A második, szintén az ebben az évben tartott összeírásban öt, ökröt tartó család volt. 1701-ben kilenc adózó volt, abból egy szabad zsellér, egy pedig jobbágy.¹⁷

⁷ Uo., 61.

⁸ *Székely Oklevéltár*, II., szerk. SZABÓ Károly (Kolozsvár: Magyar Történelmi Társulat, 1876), 266. A Székely Oklevéltárra a továbbiakban így hivatkozunk: *SzOkl*.

⁹ *SzOkl* IV., szerk. SZABÓ Károly, s. a. r. SZÁDECZKY Lajos (Kolozsvár: Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága, 1895), 29.

¹⁰ *SzOkl ú. s. I.*, szerk. DEMÉNY Lajos, PATAKI József (Bukarest: Kriterion, 1983), 242., 254.

¹¹ JAKAB Elek, SZÁDECZKY Lajos, *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig* (Budapest, 1901), 359.

¹² *SzOkl ú. s. IV.*, szerk. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Tüdős S. Kinga (Kolozsvár: EME, 1998), 112.

¹³ Uo., 162, 174

¹⁴ Uo., 350.

¹⁵ *SzOkl ú. s. VII.*, 109.

¹⁶ *Székely székek a 18. században, II. Udvarhelyszék 1700–1722 között*, s. a. r. PÁL-ANTAL Sándor (Marosvásárhely: Mentor, 2009), 35. A továbbiakban *Uszék* formában hivatkozunk a kiadványra.

¹⁷ Uo., 124.

Arra, hogy ebben az időben hány fő volt hadra kötelezett, az 1712-ben tartott összeírás ad választ, ahol is hat lófő szerepelt. Az adóösszeírások adatai alapján is látható, hogy 1700–1720 között a 10-12 családos Székelyszentmiklós településen 5-6 fő volt hadköteles, így az összlélekszám az adót nem fizetőkkel együtt hozzávetőlegesen 60 főre tehető.¹⁸

A II. József által elrendelt első hivatalos népszámlálás alkalmával, 1786-ban 20 házat írtak össze. A 110 lakosból 50 nő, 60 férfi volt. A férfiakat a népszámlálási biztosok az alábbiak szerint csoportosították: 1 pap, 5 nemes, 12 paraszt, 11 polgár és paraszt örököse, 6 zsellér, 8 meg nem határozott társadalmi kategóriájú, 1 szabadságolt katona. A 17 éven aluli fiúgyermek száma 16 volt.¹⁹ Ezek közül 1789-ben 94 lakos volt unitárius hiten.²⁰ A faluban még voltak katolikusok is, akik a keresztyúri egyházközséghez tartoztak.²¹ A lakosság jelentősen a 19. század közepéig sem gyarapodott, 1850-ben is mintegy 133 lakost találunk a faluban, ekkor már nem volt más felekezet az unitáriuson kívül. A század végére a lakosok száma 195-re emelkedett, ekkor érte el a legmagasabb számot, azóta a népességfogyás állandósult.²²

A székelyszentmiklósi unitárius egyházközség életére és az új templom építésére vonatkozóan elég szegényes a forrásanyagunk.

Az egyházi levéltár rendezése során feltűnt annak fölöttébb hiányos volta. A meglévő iratanyagot az orgonakarzat alatt egy erre a célra használt faszekrényben tárolják. Néhány régebbi iraton korábbi leltárszámok nyomait találtuk meg, amelyek a 19. század közepén és végén készültek, de ehhez kapcsolódó részletes, összesítő leltárt nem találtunk.

Nincs meg az önálló ügyiratok többsége, amit felleltünk, azt is a 20. századi anyagban találtuk meg. Hiányoznak a legfontosabb vizitációs jegyzőkönyvek, presbitériumi gyűlések jegyzőkönyvei, amiből pontosan rekonstruálni lehetett volna a 18–19. századi eseményeket a templom, az eklézsia és az iskola történe-

¹⁸ Uo., 24.

¹⁹ DÁNYI Dezső, DÁVID Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás* (Budapest, 1960), 364.

²⁰ *Az 1788 és 1789 években Torda-Aranyos, Keresztúr és Udvarhely körökben Lázár István püspök által tett Generális Visitatio Jegyző Könyve, 722.*, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. A továbbiakban MUEKvGyLt, Unit.Püsp.Vizit. 1788–89.

²¹ Ignaz LENK VON TREUENFELD, *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*, band IV. (Wien: Anton Strauss's Witwe, 1839), 174.

²² VARGA Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között* (Csíkszereda: Pro Print, 1998), 295.

tére vonatkozóan. Így a kurátori számadások is hiányoznak, amelyek pontos, összegszerű információval támasztanák alá a jegyzőkönyvek tartalmát.

Egy kivétellel (az 1801–1831 közötti időszakot magába foglalót) a felsőbb utasításokat tartalmazó protokollumok gyűjteményét sem találtuk meg. A levéltár születési, házasságkötési és elhalálozási anyakönyveit a 20. század második felében a gyakorlatnak megfelelően a csíkszeredai levéltárba szállították.²³ Látható, hogy a családfakutatás szempontjából igen fontos régebbi anyakönyvek a levéltárban sem lelhetőek fel. 1789-ben három jegyzőkönyvet említenek: az anyakönyveket, számadási és vizitációs jegyzőkönyvet, valamint a felsőbb királyi rendeleteket – ezek ma mind hiányoznak.

A meglévő iratok többsége az 1900-as évek után keletkezett, ezek kronológiailag voltak csoportosítva.²⁴

A levéltár hiányosságát megítélésünk szerint még valamilyen korábbi, a 19. század közepén történt pusztítás okozhatta, amikor is a 18. és a 19. század elejéről való iratok részben megsemmisülhettek. A 19. század második feléből való hiányosságot inkább emberi mulasztásnak tudhatjuk be. A 20. századi háborúk, a gyakori lelkészváltások és a fokozatosan elnéptelenedő egyházközség is okozhatta az iratok elkallódását.

Szentannai Mózes említi, hogy a parókia épülete 1896-ban leégett, és az egyházi levéltár teljes egészében elpusztult.²⁵ Ennek ellentmondani látszik az, hogy bár töredékesen, de fennmaradtak a csíkszeredai levéltárban őrzött anyakönyvek, amelyek az ezt megelőző időszakból valók, és a helyszínen megtalált egyetlen fennmaradt protokollumon és az önálló ügyiratokon – amelyeket biztosan nem tartottak külön – semmilyen égésnyomok nincsenek.

Nincs tudomásunk arról, hogy esetleg más környékbeli egyháznál fellelhető lenne egy-egy darabja ennek a levéltárnak.

²³ A csíkszeredai állami levéltárban (A Romániai Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda; Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Harghita, Miercurea-Ciuc – a továbbiakban CsÁL) a következő okiratokat őrzik: 20/491. szám alatt: Házasultak 1783–1877 között, 20/310. szám alatt: Kereszteltek 1885, 1888–1894; Házasultak 1885, 1888–1889, 1892, 1894; Elhalálozottak 1885, 1888–1889, 1891–1894.

²⁴ A Székelyszentmiklósi Unitárius Egyházközségi Levéltár (a továbbiakban: SzszmUEkL), 3. kötet: *Egyházi ügyek 1937–1959*, 4. kötet: *Irattár (egyházi ügyek) 1960–1966*, 5. kötet: *Aldott szeretet, vallásos erkölcsi nevelés céljára szövegyűjtemény*, 6. kötet: *Anyakönyv 1949–1951*. 7. kötet: *Születési és halálozási bejelentő lap 1942–1975*, 8. kötet: *Pénzügyek 1921–1962*, 9. kötet: *Postakönyv 1916–1951*. 10. kötet: *Esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyvek*.

²⁵ SZENTANNAI Mózes, *Nyikómente az ezredvégen* (Székelyudvarhely: InfoPress, 1999), 63.

A legfontosabb adatokat az unitárius püspökségen őrzött 18. századi vizitációs jegyzőkönyvek szolgáltatják, ezek közül is értékében kimagaslík az 1789-es összeírás, amely nemcsak a templomról számol be, hanem igen fontos adatokat közöl az egyházközség ingóságairól, birtokairól, iskolájáról és a papi lakról is.

A középkori templom

A falu már a 14. században anyaegyházközség volt, amint azt a pápai tizedjegyzék adatai is tanúsítják.²⁶ A története során mindvégig kis méretű település (terepbejárasi és történeti források igazolják ezt) önállóan képtelen lett volna templomot építeni, feltehetően az egész középkor során segítségére voltak leányegyházközségei, Kis- és Nagykede. Dávid László felvetette még a szomszédos falvak, Tordátfalva, Medesér és Siménfalva idetartozását is.²⁷ Siményfalva egész biztosan nem tartozott Szentmiklóshoz, hiszen a 13–14. században elég jelentős település volt, és feltételezhetően korábban is létezett temploma.²⁸ Tordátfalva inkább tartozott Tarcsafalvához, hiszen földrajzilag közelebb található, emellett a 16. században már biztosan anyaegyházközség volt. A 14–15. században Medesérnek is volt temploma.

A leányegyházközségekkel közösen történt építésre utal magának a középkori templomnak az elhelyezése, mivel nem a falu központjában, hanem a Kede felőli határban épült.²⁹ Miután a középkori templomot elbontották, és a leányegyházközségek is önállósodtak, a szentmiklósiak a falu közepén építettek templomot. A régi templom helyén temető alakult ki, amelyet napjainkban is használnak.

A falu első temploma a fennmaradt művészettörténeti adatok alapján valamikor az Árpád-korban (13–14. sz.) jöhetett létre. A 19. században épített templom déli bejárata küszöbkövének egy hengertagos ajtókeretet használtak fel,

²⁶ *MonVat I.* 133.

²⁷ DÁVID László, *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei* (Bukarest: Kriterion, 1981), 304.

²⁸ BENKŐ Elek, *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája* (Budapest: MTA, 1992), 141.

²⁹ „[...] a Falunak Kede Felől való végiben a Falun Küljel, Templom Mezeje nevezetű helyen in Vicinitatibus NapKeletről a Parochiális Fundus Északról a Kede felé járó Falu közönséges uttya, Délről a Parochiához tartozó Tanorokhoz egy darab szegelettye, azon fellyül Nap Nyugott felé Szannai Jánostól birató zálogos kaszáló helyly, ezen Fundusnak Nap Nyugot felől való része hegyessen mégyen a Tiboldi Szántó földök külső vége felé [...]” MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1788–89, 711.

amelynek közeli párhuzamait Rugonfalva, Oklánd és Felsőboldogfalva templomainál találjuk.³⁰

A már elbontott templom helyszínét Orbán Balázs is szemrevételezte, azonban megfigyelései kissé túlzónak bizonyultak. Ő egy nagy apátsági templomot rekonstruál leírásában, amelynek méreteit 36 lépésben adta meg, záródását félkörívesnek írta le. Ettől a helyszíntől nem messze egy másik épületnek a nyomait is megfigyelte, amelyet a falu második templomának vélt, amely az Árpád-kori elpusztulása után épült.³¹ A téves meghatározást részben Dávid László leírásai, majd később Benkő Elek terepszemléje tisztázta. Benkő egy hozzávetőlegesen 20 m hosszúságú, 7 m széles templom alapjait észlelte, amelynek a tájolása ÉK–DNy-i volt. A második épületnyomot nem templomnak, hanem paplaknak vagy más egyházi jellegű épületnek gondolta.³²

A ma álló templomba másodlagosan beépített faragványok³³ arra utalnak, hogy a 15–16. század során az Árpád-kori templomot nagymértékben átépítették: szentélyét elbontották, és helyette egy gótikus, sokszögzáródású, tíz támpillérral megerősített épületet emeltek, a ma is megtalálható három gyámkő pedig arra utal, hogy mennyezete boltozott volt. Ekkor épülhetett a templom kerítőfala meg az ehhez csatlakozó önálló torony is,³⁴ amelybe két középkori harang kapott helyet.³⁵ Az átépítések során két bejáratot működtethettek, legalábbis erre utalnak azok a nyíláskeret-töredékek, amelyek legalább két különböző ajtókeretből származnak.

³⁰ DÁVID, *A középkori Udvarhelyszék...*, 304.

³¹ ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból I. Udvarhelyszék* (Pest, 1868), 117.

³² BENKŐ, *A középkori Keresztúr-szék...*, 206.

³³ A torony alatti bejáratot egy csúcsíves nyílású, hornyolt profilú kőkeret szegélyezi, a déli portikus oldalfalába egy kúp alakú, tagozott gyámkő van beépítve, egy másik darab a torony előtt szabadon áll. A torony déli falában kialakított toronyfeljáró boltozatába hasáb alakú, faragott, élszedett kváderköveket építettek be, az egyikén egy hornyolás figyelhető meg. A torony második szintjén, a déli falon, a lépcsőfeljáróval szemben van befalazva az a faragvány, amelyet Dávid László és Benkő Elek sem észlelt.

³⁴ Az 1773-as vizitációs jegyzőkönyv a templomtól Ny-ra „egy kiss dombon” álló toronyban két középkori harangot említ: „Edjgijkenis semmi írás nintsen; hanem a Nagjeb Harangon az agján allól Kereken Sinorozas vagjon.” *Matrix seu Inventarium bonorum Universorum (...) Ecclesiarum Unitariae Religionis in Inlycta Sede Siculicali Keresztur (...) Anno 1779*, 157.

³⁵ „a Templomtól Nap nyugotra, mint égy husz lépésnyire egy Köből való a égy Szegin 4 Kö Lábakkal erősitetett, két contignatios Szarvazatu Sendellyel fedett Torony. A két Oldalán bothajtásos bejáró nagy Ajtó hely. Vagyon benne egy Fa Graditts az Also Gerendákig.” MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789. május 29., 712–713.

A templom további, 17–18. századi történetéről, javításairól csupán kevés adattal rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy a 17. század végére a templom góti-kus boltozata beomlott, 1691-ben új, kazettás mennyezetet kapott.³⁶ Az 1732-ben tartott vizitációs jegyzőkönyvből kiderül, hogy a „Sz:Mikósi nagy Templom majd elpusztul”.³⁷

1781-ben kicserélték a kisebb harangot, amely helyett egy 46 fontosat öntettek.³⁸

A század folyamán feltehetően több beavatkozást is ejtettek a templomon, befalazták egyik bejáratát is. Egy nagyobb méretű felújításról, amely 1763-ban zajlott, egy építési felirat is megemlékezett.³⁹ A sokszoros renoválás ellenére a templom egyre rosszabb állapotba került.

1789-re a vizitáció „a Templomot olly romladozva s félelmes állapotba találá, melly keserves consegventiokat á Templomtól nyári tempestálokk idején hamar okozhatna, tehát á Templomnak minden haladék nélkül való megépíttetésére szükséges elore való Készületeket committálá a Visitáció az Ecclának”.⁴⁰ Ekkor részletesen leírták a pusztulófélben levő templomot és annak belső berendezését is.⁴¹

³⁶ Ennek felirata: „HOC OPUS AEDIFICATUM EST IN HONOREM UNIUS VERI DEI ET FILII EJUS JESU CHRISTI SUMPTIBUS GENEROSI DNI SIGISMUNDI PALFFI DE GAGY ANNO DOMINI 1691 PER R. DANIELEM D. MUSNAI”, MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1788–89, 712.

³⁷ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1715–1752, 161.

³⁸ Ennek felirata: „ANNO 1781. Á SZENT MIKLÓSI UNITÁRIA MATER ECCLÉSIA MAGA KÖLTSÉGÉVEL ÖNTETTE.” MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 716. 9. pont.

³⁹ „HOC TEMPLUM RENOVATUM EST IN HONOREM UNIUS VERI DEI ET FILIJ EJUS JESU CHRISTI TEMPORE CURATORIS DOMINI DANIELIS SZTANNAI AO DNI 1763.”

⁴⁰ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 711.

⁴¹ „vaygon pedig rajta egy még romlott és még hasadozott Kő Templom, tiz meg romladozott Kő lábakkal meg támasztva, de mind á Templom, mind á Kő Lábak dőlő félben vagynak, á Templom Sendellyel fedetett, egy bejáró ajtaja vaygon, mellyis régi meg hasadozott sarka zárja fa: Vaygon Négy Ablakja hárma Nagy és Fa rostélyos a negyedik tsak egy kitsin, a Nap nyugot felől való végiben mellynek sem Ablakja sem rostélyla nintsen. Menyezete egészen, mind a Férfiak, mind az Asszonyok felett virágosan festett és Párkányos. [...] A Prédikáló Szék Kőből való felette vaygon így egy virágosan kimettzett festékes Korona. Előtte az Éneklő Szék virágos festékkal, lévén rajta illyen irás: A SZ.MIKLÓSI UNITÁRIA ECLESIA TSINÁLTATTA FARKAS JÁNOS CURATORSÁGÁBAN ANNO 1779. Mellette vaygon egy Uri Szent vatsora ki Szolgáltatasára készitetett négy szegü fejér Asztal. Azon egy régi vászon Szönyeg. Az ülő Székek egyenlőbbek és épebbek az Asszonyoké, a Férfiaké kivált három Széken kívül á Férfiak Széke hátul igen Aproság és fele más Szék.” MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 711–713.

Az új templomok építése

A település központjában található kelet–nyugat tájolású templom építésének pontos idejét sem Dávid László, sem Benkő Elek nem ismerte. Az 1789-es vizitáció rendelkezéseiből kiindulva feltételezték, hogy a középkori templom elbontására már a 18. század végén sor került. Számos adat és forrás arra utal azonban, hogy az építkezések valójában egy fél századdal később valósultak meg.

A közties időszakban a szegényes egyházközség egy átmeneti megoldást alkalmazott, fából épített templomot, amelyet 1794-ben fejeztek be. Erről a templomról igen hiányosak az információink. Csupán azt tudjuk, hogy a középkori templom környezetében épült. Minden bizonnyal ennek az alapjait láthatta Orbán Balázs is, amelyet a helybeli hagyomány szerint egy kápolna maradványainak tartott.⁴² Benkő Elek egy 10 × 8 m építmény maradványait azonosította a kerítőfal belső oldalánál, a templomtól északkeletre, amelyet Orbántól eltérően a középkori paplaknak vagy más egyházi épületnek gondolt.⁴³

Szerintünk ez annak a templomnak a maradványa lehetett, amelyet Nagy István lelkész vezetésével építettek. Ennek a templomnak csupán építési felirata maradt fenn: „A Sz.Miklósi Unitarium templom készült Felsőéges Il-ik Ferentz Római Császár uralkodása alatt a F.királyi engedelem mellett, ezen Ekklésia előjáróinak és melletek Isten ditsőségét hivségeesen kívánóknak igazgatások mellett, részint a külső Benefactorok elemosinájok mellett az Ekklésia közkölttségével az egy atya Isten ditsőségére 1794.”⁴⁴

Ennek a fatemplomnak a szószékkoronája, amelyet 1807-ben Müller Márton asztalos készített Váralyai Zsigmond és Tiboldi Dániel megrendelésére, került be a 19. század közepén épített templomba.

Ez a kis fatemplom a 19. század közepére jelentősen leromlott. 1842-ben kezdtek el országos szinten adományokat gyűjteni egy új, nagyobb templom építésére. 1844-ben az egyházközség a megyei hivataltól a két évvel korábbi kéregetőlevél meghosszabbítását kérte az „összve romladozott templomunk ujja építtésére”. A kéregetést a még be nem járt udvarhelyszéki részekre kérték, amelyre végül hat hétre szóló engedélyt nyertek a Nemes Udvarhely Széki Tekintetes Nemes Tisztségházától, amely iratot Ugron Lázár jegyző 1844. télhó (január) 8-án ki is adott.⁴⁵

⁴² ORBÁN, *A Székelyföld...*, 117.

⁴³ BENKŐ, *A középkori Keresztúr-szék...*, 206.

⁴⁴ SZABÓ Dezső, „Templomépítés az unitárius egyházban a türelmi rendeletet követő 30 esztendő alatt”, *Keresztény Magvető* 3 (1981), 171.

⁴⁵ *SzszmUEKL* 2. köteg 4. irat.

A hiányos levéltári források nem teszik lehetővé a templom építéstörténetének pontos rekonstruálását. Az viszont mindenképp bizonyos, hogy a munkálatok rendkívül megterhelőek lehettek az egyházközségnek. 1816-ban önállósozott a két Kede,⁴⁶ a két leányegyházközség segítségének elmaradása nagy hiányt jelentett az építkezések kivitelezésénél, hiszen ebben az időszakban Nagykedében 275 unitárius, míg a kisebbik faluban 118 hívő volt.⁴⁷ A templomot építő falunak ekkor mindössze 133 lakosa volt. Ezek a nehézségek és a pénzhiány következménye jól kivehetőek a mai épületen is. A lehető legtöbb anyagot felhasználták az új templomhoz, nemcsak a kőanyagot, hanem belső szerkezeti elemeket is. A nyugati bejáratához beépítették az elbontott templom gótikus csúcsíves nyílású, hornyolt profilú kő ajtókeretét, küszöbnek pedig egy korábbi ajtókeretet használtak fel. Ha megfigyeljük ugyanennek a bejáratnak az ajtaját, világosan látszik, hogy megpróbálták másodlagosan befaragni, több-kevesebb sikerrel. Maga az ajtóvasalat és annak felirata is elárulja, hogy eredetileg nem ide készítették.⁴⁸ A faajtó alaposabb megvizsgálása után megállapíthatjuk, hogy a felső íves részén fűrészelésnyomok láthatóak, illetve ha kívülről nézzük, akkor a kis díszítő faívek régi nyoma is látszik az ajtó külső felületén, amely nem egyezik a jelenleg beépített kő ajtókeret ívével, tehát nem együtt használták őket. Érdeemes megjegyezni, hogy az 1789-es vizitációs leírásban a templomnak csak egy ajtaját említik. Azt sem tartjuk kizártnak, hogy a Nemes Sándor által adományozott ajtó az 1819–1823 között újjáépített tordátfalvi templom elődjének bejáratából származik. A Nemes család Tordátfalván a 18. század elején tűnt fel, és igen valószínű, hogy adományozásával a saját egyházközségét támogatta.⁴⁹ Ennek az ajtónak a zár szerkezete a felirata tanúsága szerint 1795-ben készült.

Feltehetően a régi szószékkoronát is átemelték a régi épületből az újba, hiszen a ma is használatos jóval később, csupán 1902-ben készült.

A templom mennyezetéhez szintén felhasználták a Musnai Dániel által 1691-ben készített kazettás mennyezetet. A jelenleg álló templomban 143 kazetta található. Ezeket az új helyre kerülésükkor átfestették, napjainkra ez megkopott, alatta sok helyen előtűntek a 17. századi festés nyomai, köztük a virágmotívumok és az eredeti színek is. A kazettákat tartó falécek a beépítés során máshova kerültek, több esetben látható, hogy a mintákat fedik a lécek.

⁴⁶ SZENTANNAI, *Nyikómente...*, 62.

⁴⁷ VARGA, *Erdély etnikai...*, 293.

⁴⁸ „EXSTRUCTORE ALEXIUS NEMES TORDATFALVA ANNO 1796 D 20 MAI.”

⁴⁹ *Uszik 1700–1722 II.*, 180.

A templom építése anyagilag jelentősen megviselhette az egyházközséget, hiszen 1857-ben nem volt lelkésze. Ebben az esztendőben felszólítást kapott a felsőbb egyházi szervektől, hogy fizesse be azt a négy forintot, amely a papnevelő intézet, a fő- és algimnáziumok és tanárok fizetési alapját képezi.⁵⁰ Az, hogy még ezt a kis összeget sem tudták befizetni, jól érzékelteti az egyházközség vagyoni helyzetét.

A templom építését tehát valamikor 1844 után kezdhették el. 1856-ra már nagyjából befejezhatték, hiszen ebben az évben Bazilius Vagyak és Geog (sic!) Szakar mesterembereket megbízták, hogy a templom négy ablakára készítsenek drótból rostélyt „olyan apron vagy temetten kötig hogy az ember kitsin uja az jukakon ne álljon el.”⁵¹ A munkálatokért 20 forintot fizettek. A kazettás mennyezet 1862-es felirata ellenben arra utal, hogy a végső simítások, feltehetően az erőforrások hiányában sokáig elhúzódhattak.

A munkálatok végeredményeként sikerült a kis közösségnek felépíteni egy sokszögzáródású templomot, amelynek nyugati oldalához egy felfele keskenyedő tornyot is emeltek. Ezt a tornyot valamikor a későbbiekben feltehetően magasztították, hiszen jól megfigyelhető a torony szerkezetében a belső szintek átrendezése. Jelenleg a toronyban két harang lakik, a nagyobbik 1910-ben, a kisebbik 1928-ban készült.⁵² Az épületet egy nyugati, a toronyaljon keresztüli bejárattal és egy déli portikussal is ellátták.

Az unitárius egyházközség

A település az unitárius vallásra térése után is megtartotta anyaegyházközségi státusát, leányegyházközsége Kis- és Nagykede maradt. A szegényes forrásanyag nem teszi lehetővé az egyházközség működésének, lelkészei névsorának bemutatását, ámbar a rendelkezésre álló adatok is sok tanulsággal szolgálnak.

A hajdanán szebb napokat is megélt egyházközség – együtt a leányegyházközségekkel – igencsak jó feltételeket biztosíthatott, hiszen 1638-ban Bonyhai György, a homoródszentpéteri iskola lektora felcserélte állását a szentmiklósi-

⁵⁰ *SzszmUEkL* 2. köteg, 9. irat.

⁵¹ *SzszmUEkL* 2. köteg, 1. irat.

⁵² A nagyharang felirata: „VIVOS VOCO MORTUOS PLANGO FULGURA FRANGO ET DEUM DOMINUM LAUDO, FUSA PER MICHALEM MANCHEN SCHAASBURG”, a kisharang felirata: „SCHIEB KAUTZ SIBIU NAGYSZEBEN 1928”.

val.⁵³ Az 1727-es vizitációs feljegyzés név szerint említi a lelkészt, Karácsonyfalvi Ferencet és a kurátort, Márton Pált.⁵⁴

Az 1789-es vizitációból megismerhetjük az egyházközség elöljáróit: a lelkész Várfalvi István, az anyaegyházközség kurátora Vári András és az egyházi Szentannai Ferenc volt. A nagykedei eklézsiához tartozó mesteri feladatokat Boros Áron látta el. A két filia kurátora Pakot József, továbbá Nagykedéről Andrási Zsigmond és Kiskedéről Lupis János volt egyházi.⁵⁵

A tanító és a lelkész eltartásában az egyházi birtokok jövedelme mellett a hívek által évenként beszolgáltatott termény fontos volt. Egy 1726-ból származó adat szerint „minden ember kinek 20 kalangya búzája s annyi zabja vagyon három három kalongyával tartozik, és minden ember egy egy szekér fával, mellynek harmada az mesteré.”⁵⁶ Az 1789-es vizitációs látogatás jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy az anyaegyházközség falujában lakó egész béres gazdáknak a kepe továbbra is három-három kalangya volt, míg a filiák két-két kalangyát voltak kötelesek fizetni. A félbéresek napszámmal tartoztak, az anyaegyházbéliek négy-négy, míg a filiákban két-két nappal. Ezen kívül még fabérrel is tartoztak az egyházközségnek.⁵⁷

A két leányegyházközség lakosai számának jelentős gyarapodása miatt önállóodni kezdett. 1789-ben már a két Kede által közösen felépített kis fatemplomról értesülünk, amelyet a két falu között húztak fel, s amely „megromladozott”⁵⁸.

A filiabeliek kis templomuk felépítése után már nem jártak át a szentmiklósi templomba: a lelkész köteles volt kiszállni a filiákba szolgálatot teljesíteni. Ennek

⁵³ KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. II., ford. MÁRKOS Albert, a fordítást ellenőrizte BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 457.

⁵⁴ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1715–1752, 69.

⁵⁵ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 711.

⁵⁶ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1715–1752, 69.

⁵⁷ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 719.

⁵⁸ „Vagyon egy Fundus a két Kede között lévő Hegy sorkon, mellynek kerítése romladozott Deszkából vagyon, ezen Fundush Közepében vagyon egy megromladozott Sendelyel fedett fából épített Templom, előtte lévő nágy Ágasra készült Harang Lábbal, mellyből á Templomba bé menetet engedtetik egy vás sarkokkal és fa zárral el készült rongyosotska Deszka ajton. Menyezete meszelt Deszkából való. Predikáló Szék zöld festékes deszkából épült ilyen irással: MÁRTZI KATA, PÉTERFFI HEDVIGA; Előtte egy Éneklő Szék meszelt deszkából álló; vagyon egy kar meg meszelve és tarkázva deszkából, a Székek mind az Asszonyok mind a Férfiak részéről elegyesek és romladozottak, Világosítására két Ablakok szolgálnak.”

igazságos megosztása sokszor gondot okozott az anya- és leányegyházközségi hívek között.

Az ügy békés rendezésére a vizitáció megbízza a Nagykedén élő mestert, Boros Áront, hogy lásson el helyettesítő feladatokat is a pap hiányában. Ekkor egyúttal szabályozzák a lelkész számára a szolgálat rendjét is. A pap egyik vasárnap reggel, másikon délben, illetve sátoros ünnepek másod- és harmadnapján a filiában köteles volt istentiszteletet tartani. Ezen kívül bizonyos napokon, szerdán és pénteken a pap egyházi szolgálatot kellett teljesítsen a filiákban. A vizitáció rendelkezésének további meghagyása szerint húsvétkor, pünkösdi ünnepén, valamint Szent Mihály napja előtti vasárnapon az „úrasztali vacsora” alkalmával a filia hívei a mesterrel kötelesek voltak az anyaegyházközségebe jönni.

E napokon kívül karácsony első és második napján az úrvacsoraosztást felváltva kellett szolgálatni a hívek részére. A karácsony ünnepén lévő reggeli istentiszteletet is igazságosan, felváltva kellett szervezni a pap és a mester együttes szolgálatával.

A mestert a filiákban teljesítendő új szolgálatai miatt az anyaegyházközség javadalmazta: minden bért fizető gazdától egy-egy kalangya búza, zab és egy szekér fa volt a fizetése, továbbá az anyaegyházközség a szentmiklósi határban lévő egyik szántóföldjét átadta használatra a tanítónak, amennyiben a fent leírt kötelezettségeinek maradéktalanul eleget tett.

Ekkor rögzítették még, hogy Szentmiklóson a temetések során a pap segédje működjön közre az éneklésben, mivel ahogy a vizitációban is leírták, a fiatalok nem látogatták rendszeresen az iskolát, így nem is tudták az egyházi énekeket.⁵⁹

Ez a megosztás, valamint a további népességgyarapodás hozzájárult a leányegyházközségek 1816-os önállósodásához. Az állami levéltárban őrzött anyakönyvek tanúsága szerint a különválás már 1815-ben megtörtént.⁶⁰

Napjainkban az egyre csökkenő lélekszám már nem teszi lehetővé saját lelkész javadalmazását, így az egyházközségnek a szomszédos Tarcsafalváról van beszolgáló lelkésze.

Lelkészlak

A papi lakról az első részletes leírást az 1789-ben készített vizitációs jegyzőkönyvből ismerhetjük meg. Északról a falu határolja, nyugatról a templom kert-

⁵⁹ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 720–724.

⁶⁰ CsÁL, Fond 52.: *Egyházi anyakönyvek gyűjteménye*.

je, délről a parókiához tartozó földek, alatta pedig Vári András földje, keletről pedig Tiboldi András gyümölcsöskertje.

Vári András közkertje mellett lehetett bejutni az akkor még új kis- és nagykapun az udvarba. Ezen a telken volt két, boronafából épült, deszkázott tornáccal és eressel ellátott, egyforma méretű lakrész, amelyeknek közös fedelet húztak. A felsőbb részen lévő házrésznek tüzelőkemencéje és két, fakeretes üvegablaka volt. Az alsó házrész mellett, a tornác végében egy kis deszkakamra állt. Az épület szalmával és zsúppal volt fedve. A kertben volt még egy boronafából készített csűr is, amelynek végeiben egy-egy pajta állt. A háztól lejjebb, a kapuk felé volt egy lábas pajta, egy boronafából készült szekérszín és egy szalmával fedett disznóól. A háztól feljebb egy ágasokból készített és vesszőből font sütőház állt. A ház és a csűr között árválkodott egy beomlott kút is. A telek ingatlanait Márkos János pap építtette.⁶¹

1802-ben Márkos Mihály lelkész indítványára a paplakot újjáépítették, amely azonban 1896-ban leégett.⁶²

A 19. századból nincs több adatunk a lelkészi lakról. 1916-ban a papi lak olyan rossz állapotban volt az öregsége és egy földrengés miatt, hogy abban tetemes felújítási költségek mellett is csak ideiglenesen lehetett volna lakni. Az eklézsia előljárósága levélben tisztelettel kérte az egyházi tanácsot, hogy az építkezést támogassa 25 000 korona segéllyel. A régi sérült paplak a falu szélén, lejtős, rossz időben a sár miatt megközelíthetetlen helyen feküdt. Úgy tervezték, hogy egy, a templomkörnyéki telken építenék fel az új lakot és a régi helyről elbontott gazdasági épületeket.⁶³ A június 23-i válaszlevélben az esperesi hivatal hiányolta a részletes költségeirást és a hívek egyházi közgyűlésen kialakított véleményét az építkezéssel kapcsolatban. Az összeget magasnak találták, ezért a kölcsön felvételét is kilátásba helyezték.⁶⁴ A levéltári dokumentumok között fennmaradt Fekete Benjámín építőmester terve a papi lakásról. A terv szerint az épület a hagyományos háromosztatú székely ház mintáját követte, persze a kor igényeit figyelembe véve, összesen 6 helyiséggel.⁶⁵

Ezt az épületet végül nem a tervezett templom környéki telken építették fel, hanem a temető aljában. A még ma is impozáns paplak napjainkban lakatlan, és

⁶¹ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 713.

⁶² SZENTANNAL, *Nyikómente...*, 63.

⁶³ SszmUEkL 2. köteg, 13. irat.

⁶⁴ SszmUEkL 2. köteg, 14. irat.

⁶⁵ SszmUEkL 2. köteg, 16. irat.

mivel a gyülekezet ereje egyre jobban megfogyatkozik ennek az épületnek a sorsa rövid időn belül a pusztulás lesz.

Az unitárius iskola

A székelyszentmiklósi unitárius iskoláról az első adatunk 1638-ból származik, amikor is Bonyhai György, a homoródszentpéteri iskola lektora felcserélte állását a szentmiklósival.⁶⁶

Magáról az iskoláról is, akárcsak az egyházközségről, forrásanyag hiányában rendkívül keveset tudunk. 1789-ben egy rendelkezés megszabta, hogy a régi mesterházban legyen a tanítás, amit a pap lássson el, amíg nem érkezik tanító a településre. Szent Mihály napjától a pap az anyaegyházközségben, az iskolamester pedig a filiában volt köteles biztosítani az oktatást.

Az 1789-es vizitációs jegyzőkönyv szerint az eklézsiát felszólították, hogy a következő év Szent Mihály napjáig legyen alkalmas épület külön a fiúk és külön a lányok oktatására. A vizitáció azt is feljegyezte, hogy a fiúk és a lányok az iskolát nem látogatták szorgalmasan. Felhívta a figyelmet, és kötelezte az eklézsiát a Szent György és a Szent Mihály napja között a vasárnapi iskola szükségességére és megtartásra mindkét nembeli gyerekek részére.⁶⁷

Ekkor a nagykedei leányegyházközségben már saját iskola és tanító is működött a mesteri házban, amely „boronafából nem rég készült, előtte egy eresz, mind ennek mind annak ajtajai fa sarkosok és kilintesek”, fedele szalmából készült.⁶⁸

1808-ban az egyházi vizitáció ismét elrendelte iskola építését, amelyet végül a paplak telkén fejeztek be 1810-ben. Ez az épület 1884-ig volt használatban, amikor a falu közepén, a templommal szemben új iskolaépületet emeltek.⁶⁹

Az iskolamester itt is, mint sok más faluban, egyben a gyülekezet kántora volt. 1887-ben az eklézsia és a tanító, Darkó Lajos külön szerződést kötött, amelynek értelmében az orgonajátékért és az éneklésért 15 véka gabona járt.⁷⁰

A tanító azonban az iskolában vonakodott a vallásos énekek tanításától, így 1890-ben Sándor Mózes királyi tanfelügyelő megbotránkozásának adott hangot: „a közmivelődéssel szolgálatára lépett egyének ily magatartását nem lehet elég erő-

⁶⁶ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, *Az Erdélyi Unitárius...*, 457.

⁶⁷ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 710–711.

⁶⁸ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1789, 716–717.

⁶⁹ SZENTANNAI, *Nyikómente...*, 63.

⁷⁰ SzszmUEkL 2. köteg, 6. irat.

sen elítélni”. A tanfelügyelőség (olvashatatlan aláírás, tán Vári Mózes?) utasította a tanítót a szerződésben foglaltak betartására, azzal a kitéttel, hogy a presbitérium tegyen jelentést, amennyiben ez a mulasztás tovább folytatódik.⁷¹

Mivel az egyházi iskoláknak egyre több követelménynek kellett megfelelni, az egyházközség, sok udvarhelyszéki társához hasonlóan, anyagilag nem tudta ellátni az egyre költségesebbé váló iskolafenntartást. 1890-ben a magyar állam gondjaira bízta az iskolát. 1936-ban új állami iskolaépület emeltek, amelyet később a fokozatosan fogyatkozó gyermeklétszám miatt végül bezártak.

Egyházi birtokok

Az egyházközség működésének és a lelkész tartásának vagyoni alapját az egyházi tulajdonban levő földek jelentették, amelyek egy részének jövedelmét a templom szükségleteire, más részét pedig a lelkész javadalmazására fordították.

Az egyházi birtokok adományozások, cserék és vásárlások útján bővültek, jöttek létre. Egy hasonló csere ismeretes a 18. század első évtizedeiből: ekkor elcserélték a Borbában levő ötvékás⁷² szántóföldet – amelyet a mindenkori lelkész használt – egy kisebb kaszálóhellyel, amelynek szomszédjai mindkét felől a pap-ság földjei voltak.⁷³

Az első adatunk az egyházi földekről 1693-ból származik, ekkor a lelkész használatában álló földdarabot említene: „Pap sassa” (sást, sátét termő földdarab, ld. alább az 1789. évi püspöki vizitációs jegyzőkönyvben fennmaradt birtokösszeírást).⁷⁴

1732-ben egy részleges összeírásból megtudjuk, hogy a templom kiadásainak fedezetére a Forrás tövise nevű helyben egy egyköblös szántó volt, amelyet szomszédjai, Lukács György és Pap Mihály földjei határoltak, egy másik föld a Hágó nevű határban egy kétvékás szántóföld volt, amely Keve Daniel és Cezár János földjeivel volt határos. Ekkor a szentmiklói határban a lelkész használatában volt egy hatvékás szántó, a nagykedei völgy végében szintén egy hatvékás föld, amelyet Imreh Mihály földje, valamint az arra járó út határoltak. A Mede-

⁷¹ SzszmUEkL 2. köteg, 8. irat.

⁷² Akkora fölterület, amelyet ötvékányi gabonával lehet bevetni.

⁷³ MUEKvGyLt, Unit.Püsp.Vizit. 1715–1752, 162.

⁷⁴ SZABÓ T. Attila *Erdélyi történeti helynévgyűjtése. 6., Udvarhelyszék*, szerk. HAJDÚ Mihály és BÁRTH M. János (Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005), 191.

sérre vivő úton felül, a Somályban vagy „Kerek Cserénél” szintén volt egy öt- vagy hatvékás föld.⁷⁵

Ennél több adatunk nincs 1789 előttről arra vonatkozólag, hogy milyen birtokai is voltak az egyháznak. A levéltárban sem maradt olyan dokumentum, amelyből rekonstruálni lehetne az ajándékozásokat, adásvételeket és cseréket. Így az első részletes leírás az 1789-es püspöki vizitációban található:

„Imo Szántó Földek

Elsőbenis Á Rugonfalva felé forduló Határban.

(1) Az Ecclesiától birató:

Vagyon tsak égy Fábián Völgye Nevezetü helybe Capa⁷⁶ Metr⁷⁷. 5. égy felöl Tiboldi Familia, más felöl Buzás Mihály Szántója Szomszédtságiba.

(2) Á Papság után Biratók.

1 A Patak között Capa Metr. 6. Pálffi András és Vári András Szántója Szomszédtságiban.

2. Az Erdő alatt Capa Metr. 7. mellynek vinussa mind két felöl Márton István Szántója.

3. Hágoban Capa Metr. 4. Lukátsi János és Vári András Szántóföldök Szomszédtságiba.

4. Ropoban Capa Metr. 10. Vicinussa égy felöl a Tiboldi Familia, más felöl most Lukátsi Jánostól zállagára birató Szalántzi Jns Szántója.

5. Kertre menőben vagyis a Török buzás kertben Capa Metr. 6. égy felöl a Tiboldi Familia, más felöl Farkas János Szántója Szomszédtságiban.

Másodszor Medesérfelé forduló Határban.

(1) Az Ecclesiától birató.

1. Forrás Tövissiben az uton Keresztül járó vicinussi Tks Gagyí Pálfi András és Vári András Szántóf Capa Metr. 6.

2. Kede Völgyiben Pascuum erga Taxám flor h. 1. Vicin alól á Falu Kiskede, Küljel az hegy Bértzi.

(2) Á Papság után biratók.

⁷⁵ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vizit. 1715–1752, 161–162.

⁷⁶ A *capetiae* jelentése kéve, kepe.

⁷⁷ Földmértékegység, mérő, *metreta*, amely eredetileg akkora területet jelölt, amelyet egy mérő vetőmaggal be lehetett vetnit, általában 0,11–1,0 hold területet jelentett, amely 120–880 négyszögöl, azaz 4,3–31,7 árnyi terület volt. A 18. század végén egy pozsonyi mérőt 600 négyszögölben állapítottak meg, egy négyszögöl 3,50–4 négyzetméter volt.

(Ld. pl. http://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/oktatas/mindenkinek/kerdezz_-_felelek/mertekegysegek/foldmertekek.html, letöltve: 2019. február 26.)

1 Somályban az első Lábba Cap Metr. 4. Buzás Mihály és SztAnnai Tamás Szántója Vicinba.

2. Ugyan ott a második lábba Cap Metr. 4. a SztAnnai János és Farkas János Földök Szomszédás.

3. Ugyan Somályba a Siménfalvi Határon Kerek Tsere alatt Cap metr. 4. Vicin. egy felől Tits Szalántzi Familia, más felől Sztmiklósi Vári Ferentz.

4. Falura jövőbe Cap. Metr. 3. Vicin. egy felől Tiboldi Familia más felől Vári András földök.

5. Kertre Menőbe Metr. 6. Tiboldi Familia, más felől Márton István Szántója.

2do Kaszálók

Elsőbenis Rugonfalva felé forduló Határban.

Á Papság után biratók.

1. A Templom Mezején belől a Falu mellett egy Tanorok, mellyet Kertel a Papság tart kevés Szilva fák lévén egy reszetskéjibe Prof. Fan Cur. 2. Sarjut. Cur. 1. Vicin. alól Vári András és Ferentz, felyül Vári András és Sztannai János Szénafüvek ennek egyik végé alól felől egyben foglalodik a Parochialis Fundussal.

2. Á Sásban egy darab Lonak valót termü Sátélyos Kaszáló Prof. Fan Cur. 4. Vicin egy felől Vári Ferentz, más felől a Falú közönségesen fel osztott, végel réa rugó Szénafü helyek.

3. Rövid Parlagokon Prof. Fan Cur. 1/2. Vicin. egy felől a Farkas János Kender Földe más felől a Tiboldi Familia Kaszálója.

4. Á Ben valo Fundus Szilvás Kertib terem fan Cur. 1 Sarjus ½.

Másodszor Medesér felé forduló Határban.

Á Papság után biratók.

1. A Sásban Sátelyt termö Kaszáló Prof. fan. Cur. 4. Szomszédjai Tiboldi Familia Vári András, és a SztAnnai Familia Szénafüvök.

Harmadszor Á Nagykedei Határon, a Rugonfalva felé Fordulóban.

1. A Falu Tanorokjába Sátélyos Szénát termö fan. Cur. 4. cor. auten Cur. 2. Vicinussa Karamán János és a Mesterség Kaszálójak, melly minden Esztendőbe Kaszálható, az Papság tartván Gyepüvel.

2. Azon Tanorok mellett a Gyepün kívül Prof. fan Cur. 1. Vicinussa ab una a Tonorok gyepü, ab alt. a Mesterség Kaszálója. NB. ezen az út hosszan jár.

3. Az Ugy Nevezett Kerülő Sarkánál Prof. fan. Cur. 2. Vicinussi K. Kedei Imre György Szántó földé, és az Ország Úttya.

3tio Erdő

Á Papság után birató.

Vagyon egy Kisdéd Szegeletes Nyeső Gyertyán fákból, többire Tsepleszből álló Erdőtské, Vicinussai Márton István és Vári Ferentz s András Erdejek.⁷⁸

Az összeírás alapján az egyházközség tulajdonában hozzávetőlegesen 22 hold szántóterület volt, amely mintegy 10-11 hektár földet jelentett. Viszonyításképpen a tordátfalvi egyházközség birtoka ekkoriban mintegy 8 hektárt tett ki.⁷⁹ A földek közül csupán 2,5-3 hektárnyi maradt az egyházközség fennhatósága alatt, a többi a pap jövedelmét képezte. A szántóföldeket kaszálók javadalmai is kiegészítették.

1853-ban összeírták az eklézsia és a papság által használt szántóföldeket és az utánuk fizetendő adó összegét, amely összesen 1 hold és 13 325 öl (11,5 hektár), a fizetendő adó 72 forint volt. A kaszáló mérete 2425 négyszögöl, adója 7 forint, emellett az eklézsia 600 négyszögöl erdővel is rendelkezett, amely utána nem fizetett adót. Ekkor tételesen 19 különböző tagban (helyszínen) volt az egyház birtoka.⁸⁰

Szintén az egyházközség viselt gondot a lelkész által használt belső telkek elkerítésére is. Amennyiben a lelkész a papi telek mellett tanorokot vagy különfogást (tehát olyan elhatárolt terület, amely a falu körül található, s amelynek a birtokviszonya állandósult⁸¹) akart tartani, annak bekerítése is az eklézsia feladata volt.⁸²

A szentmiklósi egyházközség ingóságai

Az egyházközség legfontosabb vagyontárgyait a klenódiumok jelentették és jelentik ma is. Ezeket többségében az egyházközség egy-egy tehetősebb tagja adományozta, amelyet évszázadokon keresztül használtak az egyházi szertartásokon. A klenódiumok mellett a különféle szőnyegek, terítők, amelyek a templombelső fényét voltak hivatottak emelni, szintén a kegytárgyak közé sorolhatóak.

⁷⁸ MUEKvGyLt, Unit. Püsp. Vízit. 1789, 713–715.

⁷⁹ NYÁRÁDI Zsolt, REJTŐ András, „Tordátfalva és egyháza (sic!). Adatok a 18–19. századi unitárius egyházközségi levéltári forrásokból”, *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, 2011, 244.

⁸⁰ SszmUEkL 2. köteg, 2. irat.

⁸¹ *Magyar néprajz, 2., Gazdálkodás, szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila et. al.* (Budapest: Akadémiai, 2001). <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/125.html>, letöltve: 2019. február 26.

⁸² SszmUEkL 2. köteg, 5. irat. Kovács Mihály esperes levele, kelt. 1882. június 6-án, Kissolymoson.

Ezeket a nagyobb vizitációk során összeírták, így vált viszonylagosan nyomon követhetővé állapotuk, pusztulásuk vagy az állomány gyarapodása.

Az egyházközség tulajdonában a legértékesebb kegytárgy egy ezüst alapanyagú, de részben tőzaranyozott, osztógyűrűvel tagolt keresztelőpohár, amelynek a teste hengeres, talpa és szájereme kihajló, növényi és figurális (szárnyas emberfej) díszítéssel. Az alján található mesterjegy tanúsága szerint készítője a nagyszebeni Michaél Girtler,⁸³ adományozói felirata a pohár aljának belsejében Bíró István nevét és az 1670-es évszámot örökítette meg. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a település történetének más adatai nem adatolják a Bíró család jelenlétét.⁸⁴

A 17. század második feléből származik egy fedeles ónkanna, ennek enyhén domború talpa van, pereme kihajlik, ezt flechelt övek díszítik. A kanna öntött testét két öntött gyűrű tagolja, oldalán, a virágkoszorú mintázatban felirat olvasható: „GD 1676”. A fedél pereme kihajló, amely gomb alakban végződik, ujjtámasza három stilizált levelet formáz. Belsejében mesterjegy és egy utólagosan vésett felirat („MAN”) van. A kanna fülét visszahajló ötszirmú virágfüzér díszíti, amely négy részre tagolt, és a harmadik részben fiókait tápláló pelikán látható. A fül alsó része meg van forrasztva, a kannatest horpadt⁸⁵, és a fedél az öntött gyűrű felett 1/3 részben átszakadt, továbbá horpadt. Magassága 29 cm, talpátmérője 12 cm, szájátmérője 9 cm.

1773-ban és 1789-ben még megemlékeznek két óntányérról, amelyek „egyikén ilyen írás van: EoN.M. és egy tzimerkén ilyen látható Betük NK. a másikon egymás mellett két tzimeretske vagyon, mellyeknek egyikén láttatik egy ollo forma”⁸⁶ Ezek ma már nincsenek meg. Az egyházközség birtokában ma is meglevő sérült, kopott, dísztelen óntányér nem felel meg ezeknek a leírásoknak. Ennek az óntányérnak alján három darab mesterjegy látható, átmérője 20,3 cm.

Szentannai Borbála 1904-ben ajándékozott egy alpakakelyhet, amelynek felső és alsó része vésett díszítésű. Magassága 16 cm, szélessége 7,5 cm.

A kegytárgyakhoz tartozik még egy fűvott és csiszolt, rézrubint páccal színezett emlék pohár, amelynek palástján színes zománctfestéssel készített babér-

⁸³ KÖSZEGHY Elemér, *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig* (Budapest, 1936), 205. A könyvben szereplő mesterjegy annyiban tér el, hogy annak tetején egy évszám (1617) is látható, de a monogram és a címerpajzs megegyező. Egyébként ettől a készítőtől eleddig nem volt ismeretes alkotás.

⁸⁴ Magassága 13 cm, szélessége 6,7 cm, súlya megközelítőleg 135 gr.

⁸⁵ Már az 1789-es vizitációkor is *holjpadozott*nak írták le.

⁸⁶ A feliratos óntányér már nincs meg, de érdekes, hogy feliratát különféleképpen olvasták: 1773-ban: *R o N. M.*, 1789-ben pedig *EoN.M* szerepel a jegyzékekben.

ágak között a koronás magyar címer látható. Felirata: „Emlékül” és „Éljen a haza”. Magassága 12 cm, átmérője 7 cm. Ezt a poharat manapság a keresztelők alkalmával használják.

Az egyházi kegytárgyak és a templomi berendezés tartozékait képezték különféle terítők, abroszok, amelyek főként az egyháztagok adományozásaival gyarapodtak. Ezeknek részleges leírásait 1727-ből, 1773-ból ismerjük, de a legteljesebb összeírás 1789-ből maradt fenn:

„Abroszok

1. Vagyon egy szép két végiben rojtos, kamuka himes Széles Len Gyolts Abrosz.

2. Más két Szélyből vízfolyásos kötéssel egyben foglalt, nagyobb és kisebb koczkás himekkel szőtt Lengyolts Abrosz.

Keszkenők

1. Vagyon egy vékony széljeib veres Sárga fejer sujtásokkal Szőtt, középbe egész zöld sellyem keszkenyő T. VÁRI PÁLNÉ PESTI KLÁRA ajándéka.

2. Más ugyan vékony Szélyeib Sárga, zöld, veres Sajtásos, belől kék sellyem Keszkenő ezis az irt Pesti Klára ajándéka.

3. Harmadik egy Kék és Arannyos nagyobb és kisebb sujtásokkal Szőtt fátyol keszkenyő, T. FEKETE MIHÁLLYNÉ BÁGYONI CSEGEZI MÁRIA AJJÁNDÉKA.

4. Negyedik egy ujj Székelly gyolts Keszkenyő, VÁRI FERENTZNE GOMBOS JUDITH ADTA.

Kendők

1. Vagyon egy az Éneklő Pulpitusra való Szép Székelly gyolts két végeibe Tót tsipkés Kendő mellyet az irt Gombos Judith ajándékozott.

2. Más Gyapotos Vászonból végeibe rostos veres fejtő Sajtással szőtt Kendő.

3. Harmadik Kender Vászonból való, két végeibe rostos, kék fejtővel és fejéres jukatozással varrott virágokkal készült Kendő.”

Jelenleg a szentmiklósi eklézsia birtokában a következő textíliák találhatók meg: egy fehér színű rojttal díszített, kék bársony úrasztali terítő, egy fehér rojtos, vöröses-barnás bársony karzattakaró, egy fekete bársony, rojtos karzattakaró 1896-ból, egy rózsaszín virágokkal hímzett rojtos selyemterítő, amely Márton Rákhel ajándéka 1906-ból, egy keresztzemesen hímzett, rojtos, fehér-vörös terítő „GJ 1891” felirattal, amely jelenleg bekeretezve a karzaton látható, továbbá egy rojtos, csipkeszegélyes, sötétkék bársony szószéktakaró, egy téglalap alakú fehér terítő, amelyet 1959-ben ajándékozott Tiboldi Domokosné Varga Margit, egy bordó virágokkal körbehímzett, négyszögletes terítőt, amelynek szélé szintén bordó színnel szeptett, egy sötétkék anyaggal bélelt, fehér rojtos, bordó karzatta-

karó, amely a 20. század elején készült és egy szintén ebből az időszakból való rojtos, téglalap alakú, szószékre vezető bordó lépcsőkorklát-takaró.

A kegytárgyakat egy „három fertályos, zöld festékes, jo vas sarku, záru és koltsú” ládában tárolták „melynek fedelén belőlről, ilyen irás lattatik es olvastatik: GEORG. JOSEPH. TIBOLDI ANDRASCH. BUZÁSCH MIHÁIL SCHINÁLTATTÁC den. 93. á zár felöl való Oldalára pd iratott Nagy Charchtereikkel 1781.”

Székelyszentmiklós

Kazettás mennyezet a korábbi motívumokkal

A torony déli falában a második szinten fellelt faragott kő

*A Tordátfalváról átkerült ajtó
a templom nyugati végénél*

*A székelyszentmiklósi unitárius
templom nyugat felől*

Az egyházközség klenódiurai

Máté Ernő¹

Vallás és tudomány viszonya

Bevezetés

Az évek folyamán sokan nem értették azt, hogy miért is tanultam teológus létemre fizikát. Hiszen – egyesek szerint – nyilvánvaló az, hogy a vallás és a tudomány ellentétei egymásnak. Mások pedig furcsa kérdéseket szegeztek nekem az ősröbbanás elméletével vagy az ember származásával kapcsolatosan. Mi a véleményem ezekkel kapcsolatosan? Néha magam is meglepődtem a kérdéseken, majd igyekeztem jobban megérteni az eredetüket.

Tény az, hogy sok ember számára zavaros, megosztó téma a vallás és a tudomány viszonya. Nekem a vallás és a természettudomány is a világról, annak megismeréséről szól, mindkettő csak gazdagította a gondolkodásomat, az életemet. Tudom azt, hogy a vallás és a tudomány más és más módszerekkel dolgozik, hogy az agy különböző funkcióira hat, mégis lehet őket egy időben kezelni, megélni. Ezért soha nem zavart hitemben az, hogy a világegyetem esetleg az ősröbbanással vette kezdetét, de ezzel egy időben el tudtam fogadni a teremtő Isten létét is.

Remélem, hogy eszmefuttatásom egy kicsit felfedi azt a néha zavaros ellentétet, amely a kettő viszonyát hosszú évszázadokon keresztül jellemezte, illetve meg tudom világítani azt, hogy semmi értelme a kettő szembehelyezésének, ha-

¹ MÁTÉ ERNŐ (1976, Marosvásárhely) a Dél-Dunántúli Unitárius Szórványegyházköz-ség lelkésze. 1999-ben végzett a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 2006-ban a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karán szerzett oklevelet fizika szakon, majd 2008-ban ugyanott a Közgazdaságtudományi Karon MBA (Master of Business Administration) oklevelet. Elérhetősége: mateerno@yahoo.com

nem ellenkezőleg, a kettő együttes megélésére, egymás kiegészítésére, az egymással való szoros együttműködésre van szükség a jövőnk érdekében.

Problémafelvetés

Mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy kettős kötöttségben élünk. Egész lényünkkel a világba vagyunk beágyazva, de az egyik esetben a tudomány, a másik esetben a vallás biztosít számunkra olyan tudásformákat, amelyek ugyan a megismerésre irányuló más-más utakat jelentenek, együtt mégis egyfajta teljességben ölelik körül életünket. Mi, unitáriusok azt szoktuk mondani, hogy a tudomány és a vallás kéz a kézben jár, és nekem ez nagyon tetsző gondolat.

Természetesen nem mindenki látja ezt így. Mondhatjuk azt is, hogy kevés olyan izgalmas, adott esetben pedig ellentmondásos, félrevezető téma van, mint a tudomány és a vallás viszonya. A vallás és tudomány viszonyát kutatók között sokan vannak, akik mind a teológiában (esetünkben keresztény teológia), mind a tudományban (általában fizika vagy biológia) jártasak, ezáltal jobb rálátással bírnak a problémára. A kettő párbeszéde esetében pedig mindig az várható el, hogy az egyik valamennyire tájékozott legyen a másik tudásformájáról. Közismert, hogy ma is vannak tudósok, akik nem foglalkoznak a vallással, vagy éppen károsnak tekintik annak meglétét, ahogyan vannak teológusok is, akik nem vesznek tudomást a tudomány eredményeiről, fejlődéséről.

A keleti vallásokban például a kettő viszonya valamennyire egyszerűbb volt, hiszen nem létezett olyan kemény egymásnak feszülés, mint a nyugati kereszténység világában. Valahogy úgy tartották, úgy élték ezt meg, hogy a tudomány a valláson kívül áll, azért nem is nagyon vitatkoztak vele, mert a vallás nem része a tudománynak. Ezért tulajdonképpen nem is lehet a kettő között konfliktus. A hitregék világában a szellemi lény döntései nem foghatók fel az ember számára.² Az ember nem ismerheti meg, hogy miért így vagy úgy tett a felsőbbrendű lény. Az ember nem fürkészhette ki az isteni szándékot, így nem is kísérletezett, tudománya a tapasztalatokon alapult, nem a törvényszerűségek megállapításán.

A nyugati kereszténységben a 15. század második felétől kezdődően éles helyzetek álltak elő, sok esetben nem is a vallás és tudomány feszült egymásnak, hanem régi és új világszemlélet, vagy éppen a fennálló rend látszólagos veszélyeztetése miatt kialakuló konfliktus. A tudomány mindinkább teret nyert, és egy idő után erős polarizáció alakult ki. Sokan azt gondolták, hogy a tudomány fejlődésével majd hanyatlani fog a vallás, de tévedtek, hiszen a vallás nem tűnt el.

² VÉGH László, *Természettudomány és vallás* (Budapest: Kálvin Kiadó, 2002), 86–91.

Az emberek valahogy megtanulták kezelni a tudományos kérdéseket, vagy nem foglalkoztak vele, csupán élvezték annak a hasznát. Vallásos életüket ugyanúgy élték tovább, még ha volt is vita vagy éppen harc a vallás és a tudomány között. Több évszázados egymásnak feszülés után azonban az utóbbi pár évtizedben megváltozott az erről való gondolkodás.

Amikor lelkész kollégáimnak elmondtam, hogy a tudomány és a vallás viszonyáról szeretnék értekezni, akkor azt mondták, hogy az már lejárt konfliktus, manapság nincsenek erről viták. És részben igazuk volt, hiszen az a fajta egymásnak feszülés, ami még úgy ötven évvel ezelőtt megvolt, már nincs meg. Ma már nem nagyon írnak tanulmányokat arról, hogy milyen nagy következtelenségek vannak egyik vagy másik teológiai nézetben, miért tarthatatlan egy tudományos nézet. Sőt, bizonyos körökben egyenesen műveletlenség a kettő közötti konfliktus viszonyát hangsúlyozni. Természetesen azért ilyen viták még ma is vannak, sok esetben a keresztény fundamentalisták körében, akik a Bibliát szó szerint értelmezik, vagy amikor éppen tudományos eszközökkel próbálják magyarázni a Bibliában leírt csodákat, de gondolhatunk az Amerikai Egyesült Államokban kialakult vitára az evolúció vagy a kreacionizmus oktatása kérdésében. Napjainkban is vita van arról, hogy az evolucionizmus összeegyeztethető-e a kreacionizmussal, vagy hogyan lehet összeegyeztetni az evolúció kegyetlen, áldozatokat hozó folyamatát egy gondviselő, jóságos Teremtő fogalmával.³

Sokan és sokfélék vagyunk, adott esetben a neveltetésünk, a kulturális környezetünk, a politikai nézetünk is nagyban közrejátszik abban, hogy miképpen állunk hozzá egyes teológiai vagy tudományos kérdéshez. Azonban mégis kialakult egyfajta párbeszéd, egészséges vita, sőt mondhatjuk azt is, mindkét fél rájött arra, hogy egyrészt profitálhatnak a közeledés révén egymásból, másrészt egyenesen kötelességük a közös gondolkodás és a megoldáskeresés az emberiség jövője szempontjából.

Az alábbiakban a konfliktus történelmi kialakulásáról és mibenlétéről szeretnék beszélni, arról, hogy honnan eredhet az a fajta ellentmondásos, sokszor értetlen hozzáállás a kettő viszonyával kapcsolatosan, hogy milyen lehetséges kapcsolatok léteznek a vallás és tudomány között, illetve mi lehet a célja a kettő együttműködésének.

³ Keith WARD, *The Big Questions in Science and Religion* (Pennsylvania: Templeton Foundation Press, 2008), 59–83.

Történelmi áttekintés

A tudomány és a vallás viszonyának a története változatos képet mutat. A mai értelemben vett tudományok kialakulásának hosszú az útja. A kezdeti egyfajta naiv, mitikus világképtől Püthagorász számmisztikáján, Platón dualizmusán, Démokritosz atommal kapcsolatos elképzelésein, Arisztotelész munkásságán át a zsidó–keresztény kultúráig hosszú út vezetett.⁴

A zsidó–keresztény kultúra lett az alapja az újkori természettudományos világkép kialakulásának. Ez adta meg a rendezettségben való hitet, amely a tudomány műveléséhez szükséges, miszerint a világ Isten alkotása, az abban levő törvények megismerhetőek, hiszen Isten kinyilatkoztatta magát. A monoteizmus tehát igazi hajtóerővé vált: a világ Isten teremtése, az ember feladata a világ vizsgálata.

A 13. századtól az egyetemek igazi műhelyekké váltak, ahol a vallás és a „természetfilozófia” még jól megfértek egymás mellett. A nagy változást Nikolauz Kopernikus (1473–1543), Johannes Kepler (1571–1630), Galileo Galilei (1564–1642) tanításai jelentették, akik szembekerültek a hagyományos, geocentrikus, egyházi világképpel.⁵

Meg kell jegyeznünk, hogy vallásos emberekről van szó, hiszen Kopernikus elsősorban pap, Galilei pedig ugyanúgy hívő ember volt. Nem a vallással szálltak szembe, hanem egyszerűen a tudományos felfedezéseik mellett álltak ki. Azt is mondhatjuk, hogy a hagyományos felfogást kérdőjelezték meg, a régi, geocentrikus világképet váltotta fel a heliocentrikus világkép. A tudományos fejlődés tulajdonképpen az arisztotelészi hagyományos felfogással ütközött, és nem a teológiával.

Isaac Newton (1642–1727) törvényei, világszemlélete egy mechanikus világfelfogás alapja lett,⁶ mely szerint a világegyetem egy önfenntartó gépezet, amely nem igényli Isten működését. Pierre Simon Laplace (1749–1827) hitte, hogy amennyiben megadjuk egy jelenség kezdeti állapotát, matematikával mindent el lehet mondani. Francis Bacon (1561–1626) és René Descartes (1596–1650) művei erősítették ezt a gondolatot. Az is igaz, hogy Newton nem éppen így gondolta, hiszen az isteni törvényekről beszélt, nem arról, hogy Isten kivonult

⁴ VÉGH, *Természettudomány...*, 91–97.

⁵ Alister E. McGRATH, *Science and Religion: A New Introduction* (Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2010), 17–26.

⁶ Uo., 26–33.

volna a világból. Érdekességképpen itt jegyezzük meg azt is, hogy Newton vallási gondolatvilága unitárius eszméket követett.

A 18. százban a teret nyert tudomány világosan elkülönült a vallásos világtól, a 19. századi intézményesülésével pedig egyre erősebb lett a befolyása. A 19. századi nagy vita Charles Darwin (1809–1882) művének megjelenésekor robbant ki.⁷ *A fajok eredete* című könyvének 1859-es megjelenése hatalmas visszhangot váltott ki. Fogadtatása nem meglepő módon elutasító volt, másrészt viszont igen hamar elterjedt és egyre népszerűbb lett. A sors iróniája az, hogy a darwini elmélet nem teremtéstörténet, pedig sokan a zsidó–keresztény teremtéstörténet alapjainak a megtámadását vélték felfedezni benne. Mindenesetre a kreacionisták és evolucionisták vitája hatalmas port kavart, időszakosan még napjainkban is jelentkezik néha. Ennek a problémának Steve Fuller szociológus egy könyvet szentelt.⁸

Darwin unitárius gyökerei közismertek, elmélete William Benjamin Carpenter (1813–1885) híres unitárius orvos támogatását is élvezte.⁹ Carpenter a vallást tudományossá, a tudományt vallásossá szerette volna tenni. Élethosszig tartó barátság fűzte James Martineau-hoz (1805–1900), a híres unitárius teológushoz, vallásfilozófushoz.

A 19. század végére a tudomány és a vallás viszonya egyre polarizáltabbá vált. Ekkor erős tévhitek jelentek meg, amelyek elterjedtek.¹⁰

A 20. század első felében új, világnézetünket alapjaiban megváltoztató felfedezések történtek: Edwin Hubble (1889–1953) a világegyetem tágulásáról beszélt, míg erre alapozva Georges Lemaitre (1894–1966) belga pap kidolgozta az ősrobbanás elméletét. A világegyetem tágulásával teológiai értelemben nem sokat foglalkoztak, hamar elfogadtatásra talált, de az ősrobbanás gondolata már vitára adott okot, a teremtéstörténettel nehezebben lehetett összeegyeztetni.

Az újkori fizika kialakulását (hogy csak a fizikánál maradjunk) Albert Einstein (1879–1955) neve fémjelzi. A speciális és általános relativitáselmélet megalkotója ugyanakkor még mindig hitt a matematika abszolút voltában, abban, hogy a világegyetem egy világméretűben megmagyarázható (hosszú évtizedekig dolgozott ezen), és nem fogadta el az akkor már kifejlődőben lévő kvantumme-

⁷ Uo., 33–43.

⁸ Steve FULLER, *Science vs. Religion? Intelligent Design and the Problem of Evolution* (Cambridge: Polity Press, 2007).

⁹ John BROOKE, Geoffrey CANTOR, *Reconstructing Nature: The Engagement of Science and Religion* (Edinburgh: T&T Clark Ltd, 2000), 262–267.

¹⁰ Ronald L. NUMBERS, *Galileo, Science and Religion* (Massachusetts: Harvard University Press, 2009)

chanika tételeit. Sokan hivatkoznak Einstein vallásosságára, ő maga önéletrajzi írásában¹¹ kozmikus vallásosságról beszélt, mint ahogy sok más tudós is ilyesfajta vallásosságról tett tanúbizonyságot. Ha jobban utánanéznünk ennek, akkor azt láthatjuk, hogy inkább metafizika, mint személyes istenhit. Úgy vélem, a kozmikus istenhit nem eléggé személyes. Az én unitárius hitem egy személyes Istent feltételez, aki teremt, akihez imádkozhatok, aki megbocsátja bűneimet, aki vigasztal. Sőt, azt mondhatjuk a vallás és a tudomány vitái kapcsán, hogy sok esetben pont a személyes istenhit megléte volt a probléma.

Ha tovább haladunk a felfedezések terén, akkor azt látjuk, hogy az újkori fizika, a relativitáselmélet, az atomfizika fejlődése, a kvantummechanika kialakulása stb. alakította jelenkori szemléletünket. Míg a fizikát a 19. sz. végére lezárták tekintették, kiderült, hogy a kvantumfizika világában a klasszikus törvények nem – vagy csak részben – érvényesek.¹²

A fény kettős természete (részecske és hullám) azt mutatja, hogy a körülötünk lévő világ magán viseli a nem objektíválhatóság vonását. A tér-idő-anyag elveszítette abszolút jellegét. Az atom folyamatosan oszthatónak látszik, ugyanakkor az anyag megmaradása helyett az energia megmaradásáról beszélhetünk. A természeti törvényszerűség is elveszítette abszolút jellegét (statisztikai valószínűségről beszélhetünk a kvantumfizikában, a termodinamikában). A körülötünk lévő valóság elveszítette a történelemnélküliség látszatát. A világegyetem időben keletkezett, időben érhet véget. Ennek kapcsán, a lét alapvető kérdéseit vizsgálva, nagyszerű munkák születtek Stephen Hawking (1942–2018)¹³ és Paul Davies (1946)¹⁴ tollából. Paul Davies vallási kutatásaiért, meglátásaiért Templeton-díjat (amolyan vallási Nobel-díj) kapott 1995-ben.

Visszatérve gondolatmenetemhez: tehát a tudományos kutatások sem objektívek, hiszen csak közvetve szerzünk tapasztalatokat, az adatok gyűjtése és elemzése során az emberi tényező is közrejátszik. A nyelv sem a legmegfelelőbb eszköz a valóság megragadására. Főleg a nyugati nyelv nem, ellentétben a keleti-vel, amelyben évezredek kijelentések megdöbbentő hasonlóságot mutatnak a modern fizika világával. Fritjof Capra (1939) nagyszerű könyve¹⁵ erről szól, párhuzamokat von a keleti vallási nézetek és a fizika között. A kötetben természete-

¹¹ Albert EINSTEIN, *Hogyan látom a világot?* (Budapest: Gladiátor Kiadó, 1994), 9–11.

¹² John POLKINGHORNE, *Serious Talk: Science and Religion in Dialogue* (Pennsylvania: Trinity Press, 1995), 17–34.

¹³ Stephen HAWKING, *Az idő rövid története* (Budapest: Akkord–Talentum, 2010).

¹⁴ Paul DAVIES, *Isten gondolatai* (Budapest, Vince Kiadó, 2000).

¹⁵ Fritjof CAPRA, *A fizika taója* (Budapest: Rericum, 2000).

sen egyfajta panteisztikus összemosással találkozunk a két világot illetően, de mindenképpen figyelemre méltó ez az alkotás.

A 20. század első felének embere tehát fölfedezte, megélte a tudományok mögötti metafizikai hátteret, a világ több lett, mint az anyagi világ, a létezés végső kérdéseire is figyelt, megtapasztalta, hogy a tudomány nem fogja át a valóság teljességét, csak egy igen vékony szeletét látjuk a világegyetemnek, csak igen homályosan tapogatózva tudunk rávilágítani a dolgok lényegére. Az esetlegességek ellenére az összhang és rend szépségét szemlélte, és amint említettem, sok tudós, ha nem is hagyományos, egyházi értelemben, de mindenképpen vallásos élményről, a hit megéléséről beszél. Persze ettől még a tudósok nem lettek tömegesen vallásosak, hiszen amint mi gondoljuk, a hit Istennek ajándéka, de mégis, sokban megváltozott a korábbi általános világszemlélet.

A római katolikus egyház időközben próbálta tartani állásait. Az I. vatikáni zsinat (1869–1870) a hitbéli igazságra helyezte a hangsúlyt. A lét a hitben tárul fel, a többi megismerés tökéletlen. Időközben viszont olyan nevekkel találkozunk, mint például Teilhard de Chardin (1881–1955), aki megkísérelte, hogy összefüggést teremtsen a tudomány és a vallás között. A tudományos gondolkodás és a vallásos lelkiség egymásra utaltságáról beszél, a vallást próbálta a tudomány felé közelíteni. Szerinte az üdvözülés útján, annak folyamatában a tudománynak is helye van. A nagy változást a II. vatikáni zsinat (1962–1965) hozta, amikor is az egyház kiállt a tudománnyal folytatott dialógus mellett. A tudomány vallás nélkül ki van téve az elembertelenedés veszélyének, míg a vallás tudomány nélkül nem lát rendesen. Ebben a megvilágításban már nincs konfliktus a teológia és tudomány között. Az ősrobbanásnak is lehet létjogosultsága vallási szempontból, ha az a teremtés része. Tehát azt mondhatjuk, hogy a 20. század közepe után a korábbi antagonisztikus szemléletet, harcot, felváltotta a komplementaritás elve.

Végezetül meg kell említenem még a kommunista diktatúra sajátos értelmezését a tudomány és vallás kapcsolatát illetően. E szerint a vallásos hit nem egyeztethető össze a tudományos világnézettel. A marxizmus, a materializmus ellentéteket, sajátos értékrendet tartott fenn, nem véve figyelembe azt, hogy a hit ellentéte nem a tudomány, hanem a hitetlenség.

A több évszázados harc, amely megosztotta az embereket, a harc során keletkezett tévhitek, a kommunizmus által belénk sulykolt látásmód ma is érezteti hatását (alig egy nemzedékváltás történt a kommunizmus megbukása óta), ezért nem csodálkozhatunk azon, ha időközönként értetlenkedéssel, zavaros megközelítéssel találkozunk.

A tudomány és vallás viszonyát jellemző modellek¹⁶

Az előbb leírtak tükrében láthatjuk, hogy a tudomány és a vallás viszonya változó, folyamatosan alakult. A változó viszonyt három modell alapján lehetséges körvonalazni:

a) A *konfliktusmodell* szerint mindkettő önmagát tekinti az „igazság” birtokosának, behatolnak egymás területeire. Mivel a dolgok lényegével, magyarázatával ugyanúgy foglalkozik a vallás is, mint a tudomány, ezért a konfliktus lehetősége valósággal önmagát kínálja. Amikor nincs párbeszéd, és mindkettő a maga akaratát próbálja érvényesíteni, akkor létre is jön a konfliktus. A hiten (kinyilatkoztatáson), valamint a tudományon alapuló világmagyarázatok évszázadokig megosztották az embereket. Tulajdonképpen az érdekek miatt alakult ki a tudomány és a vallás konfliktusa. A világi, laikus érdekek ütköztek az egyházi érdekekkel. Az egyház meg szeretne volna őrizni saját világnézetét, bibliai értelmezését, amelynek a tudományos világnézet útját állta.

b) A *függetlenségi modell* szerint a tudománynak és a vallásnak nincs egymáshoz köze, hogy mindkettő külön világ, nincs párbeszéd. Mivel mindkettőnek más a területe, más a módszere (az egyik a hogyanra helyezi a hangsúlyt, empirikus módszerekkel él, a másik a miérttel, a végső kérdésekkel foglalkozik, a kinyilatkoztatást tekinti alapvetőnek), így nem is akar részt venni egyik a másik életében, nem lehet közük egymáshoz. Tiszteletben tartják egymást, azon az elven, hogy mindenki maradjon meg a saját illetékességi területén. Az elkülönülés akkor is létrejöhet, ha egyik a másikat ellenfélnek tekinti, így akar elhatárolódni a másiktól. John Hedley Brooke állapítja meg azt, hogy sem a tudományt, sem a vallást nem szabad önmagában teljesen elkülönült entitásként kezelni.¹⁷ Egyik sem független a kor társadalmi és kulturális viszonyaitól. Ezért akár a történelemben visszanyúlva elő lehetne állni olyan negatív vagy pozitív példákkal, amelyek hol az egyik modellt, hol a másikat szolgálnák. Az egymásra hatás kapcsán azt mondja, hogy a mechanikus világszemlélet ugyan befolyásolta a vallásos világnézetet, de az, hogy az emberek eltávolodtak a szellemi világtól és az anyagi világ egyre fontosabb lett, magyarázható a gazdasági fejlődéssel, a nagyobb biztonsággal, jóléttel is.

¹⁶ John F. HAUGHT, *Science and Religion: from Conflict to Conversation* (New York: Paulist Press, 1995), 9–21.

¹⁷ John HANDLEY BROOKE, *Science and Religion: Some Historical Perspectives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 1–22.

c) A *párbeszédmodell* szerint a valóság sokkal gazdagabb, mint hogy csak az egyik vagy csak a másik oldal mellett törjünk lándzsát. Mindig is úgy gondoltam, hogy két alapvető és egyenrangú megismerés létezik: a vallásos (művészi stb.), valamint a tudományos. A kettőt soha nem lehet teljes mértékben szétválasztani. A tudomány nélküli vallás megkérdőjelezi a vallási ismeretek értékét, a hit nélküli tudomány egyfajta lélek nélküli szcientizmust nyújt. Ugyanakkor a két terület, bár közös talajon áll, alapvetően más módszerekkel dolgozik, ezt pedig mindkét félnek tiszteletben kell tartania. Így például amikor a teológia kifejti misztikus elképzelését a világ teremtésével kapcsolatban, nem az a lényeg, hogy pontos és hiteles választ adjon annak mibenlétéről, keletkezésének körülményeiről, hanem elsősorban érzelmi igényeket elégít ki, rámutat az ember helyzetére a világban, igyekszik komfortossá tenni az ember világban való létezését. A cél tehát egyrészt a kölcsönös szembesítés, segítés a világ, az igazság megismerésében és megélésében. Másrészt az állítások szintetizálása a cél, a fogalmi párhuzamok megragadása, az hogy a tudomány megértse a teológiát, a teológia pedig a tudományt. Ha van is vita, úgy abból mindkét fél kölcsönösen profitál. Manapság a vallások többsége támogatja a modellt, a katolikus egyház is partner benne. Az a meggyőződésem, hogy a tudomány felfedezései nem rendítik meg a teológusokat, sőt, még árnyaltabb, még színesebb, teljesebb lesz a világszemléletük.

A 20. században a természettudománnyal foglalkozók az univerzumot akarták meghódítani, míg föl nem ismerték a tudományterület korlátait. A természettudomány képtelen megragadni a valóság bonyolult szövetét, összetettségét, a végső kérdésekre, a lét miértjeire nem adhat választ, az élet több, mint a tudomány. Nagy szükségünk van az alázat és a hit megélésére. Felgyorsult, elidegenedett, sokszor kaotikus világunkban szükségünk van arra, hogy a tudomány gyümölcsét a magunk javára fordítsuk, de legalább annyira fontos az is, hogy kilássunk mindennapi dolgainkból, hittel telve és bölcsen tudjunk döntéseket hozni és élni.

Túl a párbeszédmodellen

A tudomány és a vallás két igen erős erőt képvisel az életünkben. A legerősebb kulturális, intellektuális erőt képviselik. A közöttük lévő kapcsolat igencsak meghatározhatja jövőbeni életünket.¹⁸ Leegyszerűsítve, mondhatjuk azt, hogy külön-külön egyik sem tudja jobbra, teljesebbé tenni a világot, legalábbis nem annyira, mint amikor együtt próbálják azt meg. A konfliktus-, valamint a függet-

¹⁸ Harold K. SCHILLING, *Science and Religion* (New York: Routledge, 2009), 1–2.

lenségi modellnek ilyen értelemben semmi haszna, a párbeszédmodell ugyan segít abban, hogy a kettő egymást jobban megértse, hogy ezáltal gazdagabbá legyenek, de a világ problémáival való szembenézéshez ennél többre van szükség.

Ezért beszélhetünk a szintézisen túl a közös felelősségről, arról, hogy a világ hogyan lesz jobb és gazdagabb a kettő együttes akarata által. Boldogabb, egészségesebb, biztonságosabb lesz-e a világ ebből a közreműködésből? A tudományos eredmények javíthatnak életminőségünkön, de a tudomány nem ad morális törvényt, nem biztos, hogy előretekint. Például vegyük a globális felmelegedés nem elodázható, életbevágóan fontos kérdését. A tudománynak sok eszköze lehet a fejlődés biztosítására, de hogy mit választunk, hogyan élünk, arra a vallás pontosabban adhat választ. Persze, sokan szét szeretnék választani a vallást és az erkölcsant, vagy éppen az államot és az egyházat. Úgy gondolják, hogy a vallás elsődleges feladata nem a jó és a rossz megválasztása (ez lenne az erkölcsant dolga), hanem a reménytelenség, elkeseredettség leküzdése, reménykeltés a tragédiák idején.

Természetesen ez nem ennyire egyszerű és szétválasztható. A kijelentésen alapuló nagy egyházak igen nagy erőket mozgósítva építik ma is templomaikat, adnak útmutatást rengeteg ember számára, ezáltal hatalmuk, beleszólásuk van a dolgok alakulásába: például amikor a fenntartható fejlődés kapcsán arról beszélünk, mi tekinthető elfogadható életminőségnek, vagy a biotechnológia kapcsán felmerül a kérdés, hogy mikor beszélhetünk lelkesült életről, esetleg milyen termelői és morális kihívások előtt állunk a túlnépesedés kapcsán. Vagy van-e a világunknak célja és értelme?¹⁹ Milyen válaszokat tudunk erre adni? Szüksége van az emberiségnek a hitre, hogy végességével szembenézzen.

Zárszó

A tudomány és vallás több évszázados viszonyát áttekintve, remélem, hogy egy kissé világosabb, érthetőbb lett mindaz, amely ezt a viszonyt zavarossá, sok esetben érthetlenné, megosztóvá tette. Azt gondolom, hogy ma már sokkal világosabban látunk ezen a téren, a kölcsönös kiegészítésen túl keressük azokat a lehetőségeket, ahol együtt tud e két terület működni. Ez új lendületet ad a vallás és a tudomány viszonyáról szóló beszélgetésnek.

¹⁹ Keith WARD, *The Big Questions in Science and Religion* (Pennsylvania: Templeton Foundation Press, 2008), 34–59.

A tudomány felismerte, hogy nem fogja át a valóság teljességét, és nyitott a más megismerési formákra is, a spirituális, az erkölcsi útmutatásra való igény pedig egyre erősebb.

Ugyanakkor a tudományos eredmények gyökeresen és rövid időn belül megváltoztatták életünket.

A vallásoknak kötelességük lépést tartani a változásokkal, valamilyen szinten tudniuk kell a csillagászat, genetika, géntechnológia, számítástechnika stb. eredményeiről. Azt gondolom, hogy a tudomány minél inkább betekintést nyújt a valóság rejtelseibe, annál inspirálóbb lehet a vallás számára. Ezzel kapcsolatosan érdemes elolvasni Török Tibor könyvét, amely a rendről, érzékelő képességünkről, a különböző tudományos elméletekről, a szépségről, az emberi lélekről, örök életről szól, zsoltáros, vallásos áhítattal visz közelebb Istenhez a tudományon keresztül.²⁰

A tudomány és a vallás nem ellenségei egymásnak, sőt együtt kell haladjanak, mert az elkövetkezőkben komoly kihívásokkal kell szembenéznie az emberiségnek.

²⁰ Török Tibor, *Istenhit és természettudomány* (Budapest: A Magyarországi Református Egyház, 1996).

SZÓSZÉK – ÍRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Nagy László

Igen és nem¹

„Ellenben ha igent mondotok, az legyen igen, ha pedig nemet, az legyen nem, minden további szó a gonosztól van.” (Mt 5,37)

Kedves Testvéreim!

Az ez évi egyetemes imahét központi gondolatát az indonéziai keresztények választották ki, és ők állították össze az egész heti, tulajdonképpen a nyolcnapi programot. A központi gondolat az 1Móz 16,20 verse: „A tiszta igazságot kövesd, hogy élhess, és birtokolhasd azt a földet, amelyet Istened, az Úr ad neked”, egy régebbi Károli Gáspár fordításban így olvasható: „Igazságot, igazságot kövesd, hogy élhess és örökségül bírhasd azt a földet, amelyet az Úr, a te Istened ad néked.” Egy római katolikus bibliafordítás szerint így hangzik ez a vers: „Egyes-egyedül az igazságra törekedj, hogy életben maradj s birtokold a földet, amelyet az Úr, a te Istened ad neked.”

Sokszor eszembe jut Henryk Sienkiewicz *Quo vadis?* című könyve, amely a *Történelmi regény Nero császár korából* alcímet kapta. Még kora teológiai hallgató koromban olvastam, amikor behatóbban kezdtünk a kereszténységről tanulni, pontosan nem is emlékszem a könyv tartalmára, csak arra az elszántságra, amellyel a keresztények felvállalták hitüket, a Jézus ügye melletti elkötelezettségüket. Hiába volt Nero császár örült ténykedése, az evangélium melletti IGEN eloszlatta a félelmeket, és boldogan vállalták a kegyetlen halált is. Gondoljunk csak el, hogy szurokba mártott fákra és oszlopokra kötötték a keresztényeket, nem kí mélték sem felnőttest, sem gyermeket, s ezeket az oszlopokat meggyújtva világi-

¹ Elhangzott Marosvásárhelyen 2019. január 21-én.

tották ki a beteg császár kertjét. Hiába ígértek életet a tagadásért, csak egy szóba került volna az élet, a Krisztusba vetett hit és reménység erősebb volt a halálfélelemnél. A kimondott és vállalt igen egy életre szolt.

Első gondolataim ezek voltak, amikor az egyetemes imahét második napjára vállaltam a szolgálatot a Szent Imre római katolikus templomban, és meggyőződésem, hogy a hegyi beszédből ma felolvasott bibliai vers volt az alapja a keresztények bátor kiállásának.

Ugyanakkor a két fiúról szóló, ismert jézusi példázat is alapja lehetne a mai elmélkedésemnek (Mt 21,28–32), akiket apjuk arra kér, hogy segítsenek a szőlősben dolgozni. Az első rögtön igennel, a másik nemmel válaszol, de tudjuk, hogy az igenből nem, a nemből pedig igen lesz. Hogyan is viszonyulunk ehhez a kérdéshez?

Kedves Testvéreim, úgy érzem, hogy emberi természetünk egyik legnagyobb betegsége a közömbösség. Azért lehet, és azért van e világ ilyen helyzetben, amilyenben van, mert a közöny, a közömbösség eddig nem tapasztalt méretet öltött. Mit érdekel mások és a világ sorsa, talán még az enyém sem! Visszaköszön a káini felelőtlen válasz, amikor az Úr számonkéri Ábel hollétét: „Nem tudom! Hát őrizője vagyok én a testvéremnek?” (1Móz 4,9) Ezt a közömbösséget látom nagyon sok családban, amikor a meggondolatlan válaszok sokasága után a gyermekek apa, anya nélkül nőnek fel, az iskolákban, az egyházban, a társadalomban, egyszerűen abban a világban, amely körülvesz minket. Itt kell szólni csupán egy mondatban arról az épületről, amelyet építésekor a marosvásárhelyi Magyar Királyi Csaba Királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskolának neveztek, majd a híres MOGYE alakult meg benne, és ahonnan a gyógyítók ezrei indultak el hivatásuk teljesítésére, de amelynek ma már a gyökereit is tagadják. Vetkőzzük le közömbösségünket, nemtörődömségünket, és vállaljuk a jézusi tanítás szellemében az igen vagy a nem kimondását.

Ha az ószövetségi történetekben kutatunk, minden bibliai könyv, mindenik próféta a választás lehetőségét kínálja fel hallgatóságának. Józsué, Mózes utódja, a sikemi országgyűlésen így szól az ő népéhez: „De ha nem tetszik nektek, hogy az Urat szolgáljátok, válasszátok ki még ma, hogy kit akartok szolgálni: akár azokat az isteneket, akiket atyáitok szolgálták a folyamon túl, akár az emóriai isteneit, akiknek a földjén laktok. De én és az én házam népe az Urat szolgáljuk!” (Józs 24,15)

A Lk 9,62-ben ezt olvashatjuk: „Jézus pedig így felelt: Aki az eke szarvára teszi a kezét és hátratekint, nem alkalmas az Isten országára.”

Vagy idézhetném a Jelenések könyve 3,15–16. verseit is „Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál, vagy forró! Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból.”

Az említett pár bibliai üzenet és tanítás is hangsúlyozza a jézusi tanításra való odafigyelést. Egy olyan emberi magatartást emel ki, amely által több és értékesebb lehet az ember, akit mi a teremtés koronájának nevezünk, de aki nagyon sokszor rácafol életével, cselekedeteivel e magasztos megnevezésre. Újból megismétlem a jézusi tanítást és felhívást: a ti beszédedekben az igen legyen igen, a nem pedig nem. Érthető és világos üzenet!

Kedves Testvéreim, a Máté evangéliuma 5–7. részeit a hegyi beszéd néven ismerjük. Ezt a három részt nagyon sokan úgy is emlegetik, mint amelyekben megtaláljuk Jézus tanításainak summáját, de ez messze nem igaz, hiszen az egész Újszövetség egy bizonyágtévés Jézus és tanításai mellett. A Máté evangéliuma 5. része a boldogságmondásokkal kezdődik, majd megismerhetjük Jézus tanítását a tanítványság lényegéről és arról, hogy miként vélekedik a törvényről és annak betöltéséről.

A felolvasott bibliai versekben először is Jézus a régi törvényt idézi: ne esküdjetez hamisan, és adjátok meg az Úrnak, amit esküvel megfogadtatok. Ezt ma egyszerűen így mondjuk: ne hazudj! Sokszor hallom, hogy hazug világban élünk. A szónak nincs súlya, az ígéreteket számba sem vesszük. Szomorú hallani, hogy két úgynevezett barát találkát ad egymásnak a következő napra. Egyik sem megy el a megjelölt időben és helyre. Harmadnap találkoznak, mintha mi sem történt volna, nem kérik számon egymáson a távolmaradást, folytatják hamis és álbarátóságukat. Hazudunk az embertársnak, de nagyon szomorú, Testvéreim, hogy Istennek is megpróbálunk hazudni. Elfelejtjük, hogy Istennek nem lehet hazudni, csak önmagunkat csapjuk be a hazug szavak által, mert Jézus azt mondja, hogy a hajad számai is számon vannak tartva nála, nagyon jól ismer ő téged.

Nem úgy van, mint az egyszerű kis történetben, amely szerint egy egyetem híres történelemprofesszora záróvizsgán dolgozatot írat a diákokkal. Amikor az idő lejárt, a professzor kérette a dolgozatokat. Elégedetten nézte végig, amíg 250 diák előtte elsétált és az asztalra rendre lerakták dolgozataikat, amikből nagy halmozatot rakott össze. Egyszer csak arra figyelt fel, hogy egy diák még padjában ír. Megszólította, de az rá se figyelt. Eltelt öt perc, tíz perc, a tanár mind dühösebb lett, és elhatározta, hogy megleckézteti a diákot, amikor az dolgozatát beadja. Nem fogadja el, összetépi. Egyszer csak a diák elkészült, és odament az asztalhoz, kezében a dolgozattal. A tanár kifakadt a diák szemtelenségén. Amikor a rázúdított szavakat a diák meghallgatta, azt kérdezte: Van önnek fogalma, hogy kivel beszél? Halvány fogalmam sincs és nem is érdekel, fakadt ki a professzor. A

diák hirtelen a dolgozatát a nagy halmaz dolgozat közé csúsztotta, majd kísétált a teremből.

Testvéreim, hitünk szerint Isten számon tartja, és gondját viseli gyermekeinek. Elfogadja hálaadó és kérő imádságunkat, de tudnunk kell azt, hogy nem Istennek van szüksége a mi imádságunkra, hanem neked, nekem, gyarló, vétkező, gondjaimban vergődő embernek. Jézus tanítása egyértelmű, világos: egyáltalán ne esküdjetek. Akkor miért gyakoroljuk az esküt? Egy ismerősöm tanúnak hívott egy közjegyzőhöz. A közjegyzőnő unottan elém tett egy Bibliát, látszott rajta, hogy csak testileg van jelen, automatikus a mozdulata, és felszólított, hogy kezemet a Bibliára téve tegyek esküt, hogy igazat mondok. Hiába mondtam, hogy lelkész vagyok és ismerem vallomásom súlyát, és nem szeretnék komolytalanul viselkedni, vagy épp mi lenne, ha ateista lennék, és tagadnám a Biblia jelentőségét, hajthatatlan maradt és azt mondta, hogy akkor nem készíti el az iratokat. Ismerősöm könyörgően nézett rám, mert neki fontos volt az aznapi kiállított irat. Megtettem, pedig tudtam, hogy véleményem teljesen más erről. Hamis volt az én esküvésem?

Miért van szükség mégis az esküre? Kérdezzük újból és újból. Miért kell esküt tenni konfirmáláskor, házasságkötéskor, miért tesz esküt az orvos, gyógyszerész, lelkész, pap?

Nagyon sokan az eskü pillanatában is tudják, hogy rövid időn belül megszegik azt! De van, akinek nagyon fontos, eskü nélkül el sem képzeletét, munkáját!

Jézus kijelentése határozott: nincs latolgatás és közöny, hanem igen a jóra és nem a rosszra. Igen az Isten- és emberszolgálatra, és nem a rombolásra.

Nagyon sokszor elmondtam a templomban, és a gyermekeknek is mindig megtanítom a népi bölcsességet, amelyet megtanultam és gyakorolok. Már van, aki mosolyog a történeten. Azt tanultam, hogy a küszöbre nem lépünk, és azon soha sem állodógálunk. A küszöböt átlépjük. Vagy kint, vagy bent. Igen vagy nem. Ahogy az Eutikhosz történetében is olvashatjuk, aki az ablakban ülve Pál apostolt hallgatta, a kinti és a benti eseményeket figyelve elaludt, és kiesett az ablakon. Vagy kint, vagy bent, újból mondhatjuk. „Egy szolga sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.” (Lk 16,13) A ti beszédetek legyen igen-igen, vagy nem-nem – mondhatjuk egy másik bibliafordítás szerint.

Kedves Testvéreim, az egyetemes imahét második napjának üzenete és tanítása ezt sugallta számomra, így érintett meg engem, és remélem, titeket is. Buzdítlak arra, hogy gyertek, és legyünk együtt az imahét alkalmain, istentisztelete-

inken, a miséken, nyissuk meg szívünket és lelkünket az igazság befogadására és kimondására, hogy életünk sok gyümölcsöt teremjen Isten dicsőségére.

Egy templom homlokzatára, a bejárati ajtó fölé a lelkész egy hatalmas nagy vászonra, nagy betűkkel ezt írta föl: „Vasárnap is nyitva!”

Isten minden nap vár, éljünk a találkozás lehetőségével. Ámen.

Katona Dénes

Az asztal¹

(Úrvacsorai beszéd)

„...mi a megfeszített Krisztust hirdetjük, aki a zsidóknak ugyan megütközés, a pogányoknak pedig bolondság, de maguknak az elhívottaknak, zsidóknak és görögöknek egyaránt az Isten ereje és az Isten bölcsessége. Mert az Isten »bolondsága« bölcsőbb az emberek bölcsességénél, és az Isten »erőtlensége« erősebb az emberek erejénél.” (1Kor 11,23–25)

Legtöbb családi otthonban központi helyet foglal el az asztal: az a már-már kultikus bútordarab, amely naponta legalább háromszor hófehérbe öltözik, így köszöntve elkötelezettjeit. Az egy asztal közösségében élőket gyűjtőnéven családnak szoktuk nevezni, amelyben az erő és tehetség veszi vállára a munkát, de annak gyümölcsét a méltányosság osztja szét. Ezért van az, hogy közösségeken belül egyedül csak a családra nem érvényes az a mondás, hogy „aki nem dolgozik, az ne is egyék.”

A családi asztalnál ugyanis helye van annak, aki már megdolgozott, része annak, aki ma dolgozik, és fenntartott joga van annak, aki ezután fog megdolgozni érte. A családi asztal tehát az örökkévalóságnak van megterítve, és épp ez az időfelettség különbözteti meg a többi asztaltól.

Életünk során nagyon sokféle asztallal van találkozásunk: például íróasztal, munkaasztal, tárgyalóasztal... Ezek az asztalok ideig-óráig helyet kínálnak ugyan, de a kenyér bizonyosságát legfennebb csak ígérni tudják. Egyetlen hely van csak a nagyvilágon, ahol a generációk kenyere biztonságban van, s ez pedig a család asztala.

Rajta a kenyér, az ember legrégebbi útítársa és Isten után leghűségesebb barátja. Kenyér és ember egymás nélkül nem léteznek. Örökre elválaszthatatlanok, mert ember teremti ugyan a kenyeret, de a kenyér élteni az embert! A kenyér hir-

¹ Elhangzott 2018. augusztus 11-én a Szejkefürdői Unitárius Találkozón.

deti legmeggyőzőbben az ember Istenre utaltságát, függőségét, meghatározva nagyon pontosan helyünket és szerepünket ebben a világban: „emberé a munka, Istené az áldás” – szoktuk mondani.

Családi asztalainkon időről időre meg szokott jelenni a bor is. Különösen kalácsillatú ünnepeinken, amikor a szűkebb család rokonokkal, barátokkal, vendégekkel bővül. A bor is munka és áldás eredményeként kerül az asztalra, de más a szerepe, rendeltetése. Amíg a kenyér táplálja és élteni az életet, addig a bor deríti, elfogadhatóbbá, kellemesebbé, nyitottabbá teszi azt. Íme, miért van emlékeztető szerepe a bornak is az úrvacsorában. Mert a bor a maga helyén és rendjén kapcsolatokat épít, barátságokat szül, közösségeket teremt és nem feltétlenül csak vérségi alapon.

A úrvacsora szereztesével Jézus az élet teljességére és igazi valóságára irányítja figyelmünket, amikor a kenyér és a bor egyszerű, de megkerülhetetlen jelképeivel vérünkbe oltja örök mementóként, hogy mi, mindenkori követő-emlékezők egy család vagyunk! Az ő példaadása a mi lelkünk kenyere, evangéliumának bora pedig annak derűje. Egy erős és megtartó jövőkép, amelyben nem a halálon, hanem az életen, annak is a minőségén van a hangsúly. Ugyan az elmúlás tudata mélyen él bennünk, de az élet pártján születhet csak jövő. Ezért amikor Jézus életére és halálára emlékezünk, múltunk tanulságos emlékeivel bekovászolt jelenünket dagasszuk tésztává és süssük kenyerünké, lelkünkben pedig érleljük borrá a mindig derűsebbnek ígérkező, de még kiforratlan jövőt!

Ennek hitében és reménységében terítettük meg ma is az emlékezés asztalát és helyeztük rá a kenyeret és a bort, mint vitathatatlan érvelést, amely szerint egy család vagyunk. Éppen ezért szólítalak titeket, véreim, drága, jó testvéreim, most, midőn „emlékeim fölött átsétált a jövő”, s érzem, hogy veletek „itt élni, ülni, állni, enni volna jó”. Kérlek, gyűljetek körém, és együtt emeljük a szót azokért „akiket egészen vagy félig engedtek asztalhoz ülni...” Érted is, aki most fizegett abroszok szegélyébe törlőd a szád, amelyről lehullott a morzsaalázat. Örökösök, rokonok, testvérek, intelk titeket:

„mikor tűzbe vetitek szemem előtt
az asztalt, én sírok,
de a könny nem ég el, s tüzet oltani nem elég,
hát ahhoz dagasszon sós verítékkal
friss kenyérnek valót anyám
teknő nyikorgó jössz-vissza-dalával altasson el
s álmodjak – egy néma fadarabról –
amit az asztal mesél el.”

(Bíró Attila: *Asztal*, Unitárius Kalendárium 2018, 153. o.)

Ma ez a néma fadarab a mi unitárius nagycsaládunknak 450 éve megterített asztala, a Jézusra való emlékezés asztala. Rajta a kenyér és a bor az élet küzdelmének és megbékélésének jelképei. Álljuk körül, és részesedjünk belőlük illő módon és kellő bűnbánattal, hogy emlékezésünk és követésünk a názáreti Mesterünk életéhez, példáihoz, tanításaihoz méltó maradjon. Ámen.

Lakatos Sándor

A sorstalanságtól ments meg minket, Uram!

(Úrvacsorai agenda húsvét ünnepén)

„A katonák pedig, amikor megfeszítették Jézust, fogták felsőruháit, elosztották négy részre, mindegyik katonának egy részt. Fogták köntösét is, amely varratlan volt, felülről végig egybeszöve. Ezt mondták egymásnak: Ezt ne szakítsuk szét, hanem vessünk rá sorsot, hogy kié legyen! Így teljesedett be az Írás: »Elosztották ruháimat maguk között, és köntösömre sorsot vetettek.« Ezt tették a katonák.” (Jn 19,23–24)

Ünneplő gyülekezet, úrvacsorára készülő testvéreim! A húsvéti ünnepünk bibliai alapját a passiótörténet és az ezt követően bemutatott üres sírral kapcsolatos tudósítások képezik. A Jézus szenvedéstörténetét bemutató evangéliumi szövegrész a betániai megkenetéstől a sírba tételig tart. Az evangéliumok már a kezdősoroktól a zárófejezetek akkordjaira készítik elő a hallgatót. Dinamikus és drámai mozzanatok döbbenetes sorozata, amely végül a húsvéti evangéliumban, az üres sír örömében az életnek a halál felett szerzett diadalát zengi. A húsvéti hit és evangélium központjában Jézus áll, akinek személyén keresztül válik értelmezhetővé az evangéliumi tanítás, az életnek a mulandóság és a halál felett nyert diadalma.

A szenvedéstörténet az ellentmondások és ellentétek története. Egy drámai szimfónia, amely olyan, mint egy tükör az ember előtt. A keresztény ember az úrasztali közelségben, a húsvéti önvizsgálatban feloldozást és megújulást keres. Megerősítést keres abban, hogy terhessé vált élete megújulásra és új erőre találjon. A nagyheti készüléskor lehetőségünk adódik arra, hogy a passiótörténetben az esendő emberi jellemet és tökéletlen természetet meglássuk, felfedezzük. Ebben a két évezredes drámában az ismerős arcok idegenné torzulnak, mint az egykor hűséges és kötelességtudó Júdás, akinek tanítványi arca árulásba torzul, vagy a véreskezű Pilátus, aki felfoghatatlan módon egy adott ponton Jézus ügyének egyetlen pártfogója marad. Ott találjuk a római századost, akivel szemben

végképp nincs semmilyen elvárásunk, mégis adott pillanatban egyedül ad hangot az igazságnak mondván: bizony, ez az ember valóban igaz volt. (Lk 23,47)

Az alapgondolatként felolvasott szövegrészben egy zsoltáridézetet találunk: „Elosztották ruháimat maguk között, és köntösömre sorsot vetettek.” (24b v.) He-lyezzük most elmélkedésünk középpontjába ezt a 22. zsoltárból kiragadott sort (Zsolt 22,19). Az evangélista mint ószövetségi prófécíát idézi fel a panaszszoltár szemléletes sorát, azzal, hogy régi idők tanításainak beteljesedését igazolja Jézus drámájában. Amint olvassuk János evangélista sorait, magunk elé képzeljük a Golgota magaslatát, látjuk a keresztfára szegezett három férfit, látjuk az önmagából kikelt, döbbenet báméskodó, megzavarodott tömeget és a keresztfá alatt szolgálatot teljesítő arctalan katonákat. János evangélista szerint ez utóbbiak négyen voltak. Olvassuk, hogy amíg Jézus és a másik két elítélt férfi a keresztfán haláltusáját szenved el, a katonák, akik éppen végrehajtották a parancsot azzal, hogy a keresztfára szegezték az elítélteket, most várják, hogy a haldoklók kileheljék lelküket. Olvassuk, hogy a várakozás groteszk jelenetbe torzul. A katonák a keresztfák alatt elosztják maguk között az elítéltek földi javait. Jézus egybeszótt, varratlan ruháját azonban nem lehet elosztani, mert ha feldarabolják, értékét veszíti. Egyféleképpen lehet csak igazságosan osztozni: sorshúzással, sorsvetéssel. Ez a kép végtelenül groteszk. Érzéketlenséget, embertelenséget láttat velünk. Hogy lehet ép ésszel ezt tenni – gondolhatjuk –, haldoklók fájdalmas tusájára ügyet sem vetni, szerencsejátékot játszani?!

Az ókorban megoldhatatlannak látszó helyzetekben fadarabkákkal vagy színes kövecskékkel, pálcákkal vetettek sorsot. Az egyedi darabokat edénybe vagy ruhaszélbe dobták és megrázták. Akinek a darabját kihúzták, arról azt tartották, hogy arra a sors rámutatott. Az eredményt Isten megkérdőjelezhetetlen akaratának tekintették. A pogány eredetű rítust, amit az Ószövetségben gyakran bírál-
nak a korai vallási tanítók, idővel az izraeliták is átvették, sőt szertartásszerűen gyakorolták, már a honfoglalás előtti korban. A sorshúzást áldás vagy esküszöveg pecsételte meg, és nem volt lehetőség az eredményt megkérdőjelezni. Az Ószövetségben és az Újszövetségben egyaránt találunk elbeszéléseket arról, hogyan akarták a jövő titkát, Isten rejtett szándékát, akaratát kifürkészni a régiek.

Mi is gyakran firtatnánk sorsunkat. Kinek ne lett volna része olyan élethelyzetben, amikor kénytelenek voltunk a sors kezére bízni magunkat? Amikor úgy indultunk neki egy bizonytalan helyzetnek, hogy lesz, ami lesz, majd a sors, a szerencse velünk lesz? Bizony gyakran kerít hatalmába a vágy, hogy az élet for-gatagával szemben egy kis előnyt szerezzünk azzal, hogy megpillantjuk a titkos jövőndő meglepetéseit. Gyakran esünk kísértésbe, amikor azt kérdezzük ma-

gunktól, vajon mit tartogat számunkra a sors. Jövőbenezés kávézaccból, kártyából, üveggolyóból, jövőndőlés a csillagokból...

És mégis beláthatjuk, a sors fintora az, hogy feltehetően a legnagyobb teher lenne számunkra, ha titkos jövőbeli sorsunk egyszerre csak felsejlene előttünk. Legtöbben feltehetően megzavarodnánk és képtelenek lennénk kellőképpen szembenézni Istentől kapott sorsunkkal, amit Isten osztályrészül nekünk kimért. Nem hiszem, hogy bármi jót vagy előnyt is jelentene, ha csak egy szempillantásnyi időre is betekintést nyerhetnénk jövőbeli sorsunkra. Pedig kívánatos és csábító lenne emberi szemünknek, vágyakozásban égő véges emberi elménknek. Egy dolog biztos: örök kérdés marad, hogy vajon cselekedeteink formálják-e sorsunk alakulását, vagy fordítva, sorsunk alakulása szerint cselekszünk életünk során? Ez a kérdés elkísérte a kereszténység két évezredét, és feltehetően velünk marad még egy ideig e talány. Az Ószövetség azt tanítja, hogy a sors nem más, mint Istentől kapott osztályrészünk. Sorsunk az, amit Isten reánk mér, nekünk pedig, mulandó teremtményeknek nincs más dolgunk, mint elfogadni azt. A sors kifejezést a héber nyelv értelmezi úgy is, mint rész, osztályrész, juss, jutalék.

A jánosi passiótörténetből idézett mondat, a panaszos hangvételű 22. zsoltárból átvett gondolat: „Elosztották ruháimat maguk között, és köntösömmre sorsot vetettek.” A zsoltáros arról szól, hogy a legkilátástalanabb helyzetben, amikor a megaláztatottak és kiszolgáltatottak sorsát éli, amikor a hullámok végképp összecsapnak a feje felett, amikor minden és mindenki életére tör, és nincs lehetőség a menekülésre, a szabadulás egyetlen reménysege Isten marad. Igaz lehet talán, hogy csak a végletekig reményvesztett, teljesen elgáncsolt, letaglózott ember képes arra, hogy feltétel nélkül Istenre bízsa sorsát. Csak a létezés határát megtapasztaló ember képes igazán szembenézni sorsával. Szembenézni azzal, amit Istentől osztályrészül kapott.

A középkor nagy filozófus-teológusát, Aquinói Tamást egyik kanonok barátja egyszer felkérte, hogy segítsen állást foglalni a sorsvetés kérdésében. A vercelli egyházmegye kanonokai a megüresedett püspöki széket kívánták volna maguk között kisorsolni. A püspöki szék betöltésének joga különben a Szentszékkel illette volna meg, de mivel a szentszék is éppen üresedés alatt állott 1270 körül, a kanonokok a maguk püspökét sorsolással kívánták megválasztani. Aquinói Tamás a *De Sortibus* című írásában öt fejezeten keresztül tárgyalja a sorsvetés praktikáját. A sorsvetésről szóló írásában Aquinói arra jut, hogy amennyiben a sorsolás tárgya nem valami gonosz dolog, nem valami démoniakkal való cimborálás, annyiban a sorsvetés lehet Isten akaratának, gondviselésének érvényesülése. A sorsvetés eredménye bizony lehet Isten útmutatása akkor, amikor a helyes döntés beláthatatlan. A zsidóság ünnepet is szentel a sorsvetés gondolatának,

amelynek alapját Eszter könyvében olvashatjuk. Az Úr a gonosz Hámán fejedelem ellen fordította önnön szándékát, amivel a választott népet irtotta volna ki Perzsiában. De a sors, Isten akaratával, a gonosz Hámán ellen fordult, ezért lehet veszélyes gonosz szándékkal fürkészni a sors szándékát. (Eszter 3,7) Az Ószövetség népe számára ez a purim ünnepe, a sorsvetés ünnepe, amelyben megszabadította a perzsiái zsidókat az Úr. Az Újszövetségben pedig maguk az apostolok folyamodnak a sorsvetés módszeréhez, amikor arról döntenek, hogy ki üljön a halálba menekült Júdás helyére a tanítványok asztalánál. Így esett a sors Mátyás apostolra. (ApCsel 1,26)

Bármilyen groteszknak látszik a katonák „kockajátéka”, sorsvetése a passió-történet-beli jelenetben, bizony nem csupán arra szolgál, hogy az érzéketlen katonák az időt elűssék a kereszt alatt. Jóllehet könnyen magunkra ismerhetünk ezekben a figurákban, akik talán mindent megtesznek, hogy a figyelmüket eltereljék a közvetlen közelségükben történő szörnyűségekről. Lehet ezt a képet úgy is érteni, hogy különben ép ésszel alig lehet elviselni azt az embertelenséget, ami úrrá lett a világon. És mégis lehet, hogy a Szentírás, a húsvéthoz elvezető passió-történet valami többet akar közölni velünk, kései tanítványokkal.

Olvashatunk arról, hogy az ókorban a fizetésképtelen adós embert azzal büntethették, hogy elvették ruháit és köntösét. A közerkölcs azonban megkívánta, hogy a köntöst csak zálogban lehetett elvenni a tulajdonostól. A megörökölt ruha tehát kötelességet rótt az új tulajdonosára. Éjszakára például nem lehetett meztelenül hagyni senkit, az egybeszótt ruhát pedig nem szabadott szaggatással tönkretenni. A kivégzettek esetében a ruhadarabot nyilvánvalóan nem kellett visszaszolgáltatni. A kereszt alatt sorsot vető római hóhérok nem számoltak a számukra idegen zsidó hagyománnyal. Számukra ez a kivégzés olyan volt, mint amilyen tegnap is volt és várhatóan holnap is lesz. Az elítéltek rongyai és a Jézus köntöse semmivel sem több, mint egy kis mellékes, egy kis anyagi plusz.

A középkori misztikus szerzetesek ebben a jelenetben is meglátták a hitbéli kapcsolódás lehetőségét, az evangélium időtlen tanítását. A hagyomány tanításával összekapcsolt groteszk kép eszerint a következőket üzeni a mindenkori Jézus-követőknek: a sorsvetéssel megörökölt ruhadarab kötelességet ró az új tulajdonosra. Nem véletlen tehát, hogy a kereszténység kétezere éve alatt gyakran születtek olyan, Jézus személyéhez köthető legendák, amelyek csodálatos ruhadarabokról szóltak. Ezek a legendák természetesen alapot szolgáltatottak a protésztánsok által megvetett ereklyekultusznak, de ha egy pillanatra átengedjük magunkat a húsvéti misztérium gondolatvilágának, könnyen megérthetjük a minket kereső nyilvánvaló üzenetet:

Nekünk, kései tanítványoknak osztályrészül jutott az a ruhadarab, az a kötös, amibe beleöltöztünk akkor, amikor beleszülettünk a keresztény hagyományba, a jézusi örökségbe. Sorsunk és osztályrészünk, amit egyrészt önkéntelenül kaptunk, de egyben választott sorsunk és osztályrészünk is az, hogy mi ma húsvétot ünnepelünk, szenvedéstörténetet tanulmányozunk, a Mestert tiszteljük és munkánkban igyekszünk követni őt. Istentől kapott sorsunk lehet önkéntes, azaz, hogy vállaljuk tanítványságunkat és kereszténységünket a gyülekezet közösségében is, vagy lehet önkéntelen néha nem is túl kényelmes azokkal a szokásokkal és hagyományokkal, amelyeket eleinktől megörököltünk. Sorsunk lehet belátható vagy kifürkészhetetlen, de hitünk szerint feltétlenül megmarad Isten gondviselésének határai között. És midőn az Isten által megálmodott partok mentén evezünk, kérjük a teremtő Istent, hogy tartson meg minket elrendelt, vagy választott sorsunkban, és ne hagyjon minket a sorstalanságba elveszni. Ezért hív és ettől óv ma is Jézus, a mester és az úrasztala: a sorstalanságtól. Mondjuk hát, együtt: A sorstalanságtól ments meg minket, Uram!

Amikor ma itt megállunk, hálát adunk az elmúlt ünnep óta megtörténe-
kért. Mindazért, amit elvégeztünk, s azért, amit Isten végzett el rajtunk. Azért, amit megálmodtunk, s azért, ami valóra vált. Azért, amit ránk szabott, s amit segítségével kibírtunk. Ami sorsszerűen megtörtént, s azért, ami gondviselészerűen nem. Amikor ma innen továbbmegyünk, segítségét kérjük, hogy kései tanítványi sorsunkat méltóképpen be tudjuk tölteni, s hogy emberi életünket ezután is az Ő akarata szerint tudjuk élni, ahogyan azt a legjobb fiától, a mi tanítómes-
terünktől, a Názáreti Jézustól láthattuk a passiótörténet újbóli megelevenedésében. Ámen.

Szabó Előd

A vallásszabadság: veszély vagy lehetőség?¹

„Mert úgy van ez, mint amikor egy idegenbe készülő ember hívatta szolgálait, és rájuk bízta vagyonát. Az egyiknek adott öt talentumot, a másiknak kettőt, a harmadiknak pedig egyet, kinek-kinek képessége szerint, és elment idegenbe.” (Mt 25,14–15)

A vallásszabadság ünnepén az elmélkedést, az unitárius egyház megalakulásának 451. évfordulóján a prédikációt nem lehet mással kezdeni, mint Jézus Istenről szóló tanításával. A történelem nagyszerű eseményeit vizsgálva kiemelkedő személyiségek alakja magasodik ki, mint akik cselekvői voltak a csodáknak. Emléküket őrizzük, műveiket tanulmányozzuk, de ők is figyelmeztetnek írásaikban, hogy az érdem, a dicsőség Istené. Keresztény unitáriusokká pedig az tesz, hogy az örökkévalóságba elrejtőző istenképet számunkra Jézus világosította meg, családi közelségbe hozta Istent, mert tanításának egyik alapvető örömhíre, hogy Isten országa, Isten elközéltett, közel van. Isten törvényének, gondviselésének, közelségének hirdetése tette nagyvá unitárius múltunkat: amikor Isten volt a kiindulópont, amikor „mi és a mi házunk népe csak neki szolgált”, akkor teljesítette egyházi közösségünk hivatását, és születtek azok a tettek, amelyekre ma is büszkék lehetünk. És a jövőt is ez az istenközpontúság teheti csak nagyvá és széppé, s ha emberi hatalom helyett mindig Istent szolgáljuk, akkor joggal bízhatunk a megmaradásban. Ha elhagyjuk őt, ha elfordulunk tőle, ha elfelejtjük őt, ha második helyre kerül, akkor... de ne is foglalkozzunk azzal, hogy mi is történhet akkor!

Beszéljünk inkább a vallásszabadság fogalmáról! Tavaly, amikor a 450. évfordulót ünnepeltük, szinte egész évben azon gondolkoztam, hogy mit is jelentett a vallásszabadság 1568-ban, és mit jelent ma. Akkor nemcsak a gyakorlatban, hanem elméletben is sok ember vallásszabadsághoz való joga meg volt tagadva. Ezért küzdöttek eleink, küzdöttek azok a szolgálatot végző és áldozatot vállaló emberek, akikre emlékezünk, akikre büszkék vagyunk. És, bár a kor kor-

¹ Elhangzott 2019. január 13-án Kolozsváron, a vallásszabadságnapi ünnepi istentiszteleten.

látai között, de mégis megvalósították álmukat, a vallásszabadságot. Ma, a 21. században ez a vallásszabadság sokkal teljesebb. Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy a mi életterünkben, a 21. században a vallásszabadság már annyira teljes, hogy néha még nekünk is sok. Néha még a mi ízlésünk számára is túlzás.

Miről is beszélünk? Szinte minden nap találkozom azzal a jelenséggel, hogy a környezetemben élő emberek, barátok, volt osztálytársak, családom tagjai közül sokan elfordultak az egyháztól, az intézményes vallásos élettől, vagy soha nem is kerültek közel hozzám. De még inkább érzem és látom ezt gyülekezetemben: a gyülekezet jelentős része ugyan teljesíti minimális anyagi kötelezettségeit egyházzal szemben, de távolmaradása, viselkedése arról árulkodik, hogy nem érdekli az, ami a templomban van, talán maga a vallásosság, a vallásos élet sem érdekli. Néha elmondják, de nagyon sokszor kimutatják azt, hogy úgy érzik, úgy gondolják, vallás nélkül is lehet élni. Erről a vallásszabadságról beszélünk, amikor azt mondom, hogy ezt már mi is sokszor túlzásnak éljük meg. Mert a mai vallásszabadság nem pusztán arról szól, miszerint az embernek szíve joga eldönteni, hogy a sokféle vallásos irányzat közül melyiket követi, hanem sok embertársunknak az a kérdése, egyáltalán szükség van-e a vallásos gondolkodásra, a vallásos életre.

Erre a vallásszabadságra kétféle szempontból lehet tekinteni: vagy rettenetes veszélyként éljük meg, megijedünk tőle, ítéletet mondunk ki azok fölött, akik ilyen kérdésekkel viaskodnak magukban, vagy lehetőségként tekintünk rá. Úgy tekintünk rá, mint a vallásszabadság valódi kiteljesedésére, ami nemcsak az emberjogi értelmében teljes és kívánatos, hanem az Isten számára is, Jézus istenképébe is beleillik. Az egyház évszázadokon keresztül hozzám volt szokva ahhoz, hogy tekintéllyel, hatalommal rendelkezett. Nem kellett híveinek kegyeit keresse, hanem az emberek keresték az egyházi közösség kegyeit, mert tulajdonképpen nem lehetett megmaradni, élni hosszú évszázadokon keresztül Európában, Erdélyben vallásos élet, egyházi hovatarozás nélkül. Hogyha ennek a tekintélynek, hatalomnak a szemszögéből vizsgáljuk meg a mai vallásszabadságot, akkor valóban az ítélet szaván szólunk, visszasírjuk a múltat, ahol kényszeríthettük híveinket, az embereket a templomlátogatásra, az egyházi közösség szolgálatára.

De van egy másik lehetőség is: hogy ennek a vallásszabadságnak az értelmében ne a múltat sírjuk vissza, ne arra a tekintélyre és hatalomra törekedjünk ismét, hanem próbáljunk meg szolgálattal, embertársaink szeretetével, lelkünk fényességének megmutatásával hívni, szólítani másokat. Természetesen ez nehéz. Nehéz átalakítani gondolkodásunkat, intézményeink működését úgy, hogy ettől a hosszú ideig élvezett hatalomtól elég rövid idő alatt, nem olyan régen megfosztottak minket.

Mi a feladatunk most? A feladatunk elsősorban az, hogy beszéljünk az embereknek arról, megmutassuk az embereknek azt, hogy vallásos életet élni nem muszáj, de jó. Hogy a vallásos élet, a hit egy óriási lehetőség, ajándék, amit Isten adott nekünk. Vallásos életet élni a legmagasabb rendű dolog, amit az ember tehet. Ennél a mondatnál, ezeknél a gondolatoknál idéződött fel bennem a tántumok példázata. A sokféle tántum, ajándék, tehetség közül, amit az Isten adott az embernek, az egyik legkülönlegesebb, legnagyobb éppen a hit; éppen az a tehetség, hogy az ember elgondolkozik azon dolgok fölött, amelyeket nem lát, amelyek felől nincsen tapasztalata, de mégis hitének segítségével, belakhatja, uralhatja azt a teret is. Ugyanakkor mekkora szabadságot ad az idegenbe távozó gazdag ember szolgálóinak, amikor még csak meg sem jelöli, mit tegyenek a rájuk bízott vagyonnal, hanem teljesen rájuk bízva, hogy mit cselekednek. Mekkora szabadság! És ezzel a szabadsággal mennyire másképpen élnek a szolgálók! Az egyik elmegy, kamatoztatja azt, amit kapott, és meggazdagodik. A második ugyanígy cselekszik. A harmadik pedig elmegy, keres egy csendes helyet, és elásza a kincset a mélybe, elrejtja azt. Valahogy ezt az üzenetet kell a vallásszabadság ünnepén, de hétköznapjainkban is, vallásos életünk szolgálatában is elmondani, belekiáltani a világba, hogy a hit, a vallásos gondolkodás, a vallásos élet egy olyan tehetség, mint a látás, a hallás, a járás, amivel szabadon élhetünk vagy szabadon foszthatjuk meg magunkat tőle. Ha megfosztjuk magunkat tőle, akkor olyanok lennénk, mintha egy embernek lenne két jó szeme, de az egyiket mindig eltakarná, és úgy járna a világban; mintha két jó fülünk lenne, de egyiket bedugnánk, hogy ne halljunk; mintha két lábunk lenne, és tudnánk tökéletesen járni, de mégis valamiért szabadságunkban úgy döntenénk, hogy féllábon ugrálva éljük végig életünket. Mintha képesek lennénk emberi kapcsolatokat teremteni, a barátságoknak, szerelemnek csodálatos érzéseit megtapasztalni, de mi mégis szabadságunkkal élve elzárkóznánk, elrejtőznénk, megfosztanánk magunkat mindezeketől. És szinte fennhangon szólít meg a példázatból is a kérdés: kit büntetsz meg ezzel a szabadsággal? A szabadság lehetőségén keresztül ezzel a lázadással, e miatt a lázadás miatt ki fog szenvedni? Ki nem fog gazdagodni, sőt ki fogja elveszíteni még azt az egy tántumot is, amije van? Az, aki így választott, így döntött!

Nekünk, a vallásszabadság örökeseiként, akik fölnézünk múltunk nagy hőseire, látjuk őket, megismerjük életútjukat, műveiket, méltatjuk őket, szolgálókat, áldozatukat, sosem szabad azt mondanunk, hogy a vallásszabadság mértéke túlzott, hogy a mai vallásszabadság nekünk sem ízlik, nem tetszik, hanem lehetőségként kell erre a helyzetre tekintenünk. Nem menekülhetünk gyávasággal a múltba, hanem bátran szembe kell néznünk a holnappal, a jövővel. Fel kell ébreszteni az embertársban, az emberek közösségében azt a felismerést, hogy a val-

lásos élet az emberi gondolkodásnak, az emberi életnek legmagasabb csúcsa. Istentől gondolkodni, az ő rejtett, de mégis sokszor nyilvánvaló műveit megismerni, az ő végtelen erejét segítségül hívni nem egy ránk rótt kötelesség, nem egy nehéz teher, amit cipelnünk kell életünkön keresztül, hanem, ahogy a Mester fogalmazott, egy olyan iga, ami gyönyörűséges, egy olyan teher, ami könnyű. Széppé, gazdaggá teszi az emberi életet, érdemessé arra, hogy annak minden megpróbáltatását végigéljük, végigküzdjük.

A vallásszabadságot nem ma és nem 1568-ban fedezték fel. Amikor Jézus példázataiban azt mondja: „olyan az Isten országa”..., mindig a vallásszabadság következik. Mindig az a végtelen szabadság, amit csak a legnagyobb király, a legvagyonosabb gazda, a legszeretőbb apa tud megadni szolgálóinak, alattvalóinak, gyermekeinek. A tékozló fiú példázatában a gyermekeknek végtelen szabadságuk van. Az irgalmas samaritanus példázatában, ahol a megvert, segítségre szoruló ember mellett elhaladó embertársnak is szabadsága van segíteni vagy elfordulni. A tántumok példázatában a vagyon egy-egy részét megkapó szolgálóknak szabadságuk van, hogy azzal éljenek, meggazdagodjanak, dicséretet, üdvösséget, nyugalmat szerezzenek maguknak. De szabadságuk van arra is, hogy elrejtsek, megfosszák önmagukat tőle.

A szabadságot nem az ember, hanem az Isten találta ki, alkotta meg, teremtette bele a világba. Legnagyobb ajándékát adta, hogy ha őt követni akarjuk, az ő törvényei szerint akarunk élni, ha belé vetjük hitünket, akkor azt ne kényszerből és ne félelemből, hanem bizalomra, szeretetre épülő szabad választásból tegyük.

Ebben áll a holnap reménysége is. Sok mindent összeszámolunk, összeadunk és kivonunk. Számolgatjuk, hogy lesz-e vagy nem lesz holnap, lesz-e jövő emberi életünkben és közösségeinkben. De a legnagyobb kérdés az, hogy a hit tántumával élünk-e? Bízunk-e végtelenül abban, hogy amíg az Istent szolgáljuk, amíg csak az ő igazságát mondjuk minden körülmény között, és amíg a tőle kapott szeretetet próbáljuk sugározni a világba, addig lesz létjogosultságunk, és bármennyire is nehéznek tűnik a sors, ő fogja biztosítani azt, hogy lesz jövő. Mert ilyen az Isten országa!

Keressük és számláljuk tántumainkat, és szolgálatunkban törekedjünk arra, hogy embertársaink között is egyre többen észrevegyék saját tántumaikat. Biztassuk és bátorítsuk egymást és önmagunkat arra, hogy ezeket a tántumokat ne elrejtjük, hanem bátran a jövő felé nézve próbáljuk gyarapítani, sokasítani. Így válasszunk szabadon, így döntsünk az Istentől kapott szabadság lehetőségével mindig Isten szolgálata és embertársaink szeretete mellett. Akkor bátran fogalmazhatjuk meg imádságunkat, és bízhatunk abban, hogy Isten végtelen ereje társunk, örök erőforrásunk lesz életünk és szolgálatunk minden napján. Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Dan McKanan (ed.), *Documentary History of Unitarian Universalism*. Vol. 1., *From the Beginning to 1899*, 501 pp.; Vol. 2., *From 1900 to the Present*, 565 pp. (Boston: Skinner House Books, 2017)

Az észak-amerikai unitárius univerzalizmus gyökereinek, kibontakozásának, fejlődésének, azaz múltjának és jelenének megértésére, tudományos kutatására vonatkozó, eredeti dokumentumok sokféleségét prezentáló, hiánypótló kétkötetes munka jelent meg a közelmúltban. A könyv az első átfogó eredeti forrásgyűjtemény az unitárius univerzalizmus történetében, de a szabadelvű kereszténység világából is találunk dokumentumokat a könyvben. A kétkötetes munkát szerkesztői bizottság állította össze, a bizottság munkáját a főszerkesztő, Dan McKanan professzor irányította.

Dan McKanan professzor 2008 óta az észak-amerikai Harvard Divinity School főiskolán a Ralph Waldo Emerson Unitárius Univerzalista Tanszék előadója. Széles körű tudományos munkássága szorosan kötődik az észak-amerikai unitárius univerzalista eszmék történetéhez, gyakorlatához, spiritualitásához, hagyományaihoz. Tevékenyen részt vesz az unitárius univerzalista lelkészképzésben, valamint a lelkészek továbbképzésében is. Képviseli az unitárius univerzalista felekezetet az Észak-amerikai Akadé-

mia vallásos szekciójában. Családjával együtt a medfordi unitárius univerzalista gyülekezet aktív tagja.

McKanan tudományos érdeklődését, felkészültségét, népszerűségét a közelmúltban megjelent nagyhatású könyvei igazolják. Könyvei közül kiemeljük a következőket: *Identifying the Image of God: Radical Christians and Nonviolent Power in the Antebellum United States* (Oxford University Press, 2002); *Touching the World: Christian Communities Transforming Society* (Liturgical Press, 2007); *Prophetic Encounters: Religion and the American Radical Tradition* (Beacon Press, 2011); *A Documentary History of Unitarian Universalism* (Skinner House Books, 2017).

A két kötetben közölt eredeti forrásokat kronologikus sorrendben rendezték el. A kiválasztott közel háromszáz dokumentum széles körű műfaji és tartalmi keretet tükröz: korai keresztény írások, teológiai értekezések, szakfolyóiratokban vagy kötetekben megjelent szaktanulmányok, hitelvi állásfoglalások, nyilatkozatok, vitaanyagok, prédikációk, egyházi énekek, liturgiai szövegek, keresztény felekeze-

tek és világvallások közötti dialógusok, a vallásos neveléssel és a társadalmi igazságossággal foglalkozó tanulmányok, önéletrajzok. A dokumentumok kortörténeti, teológiai, vallási, erkölcsi, társadalmi, kulturális értéket képviselnek. A dokumentumok közlését megelőzi a szerzők munkásságának rövid bemutatása, a dokumentum közlése után a források elérhetőségére is utaltak. A közölt dokumentumok az unitárius univerzalizmus jövőjének lehetséges horizontjait is előrevetítik.

Az *első kötet* az unitárius univerzalizmus primer dokumentumait mutatja be a „kezdeti időktől” 1899-ig. A korai keresztény írásokból Órigenész és Arius értekezéseit ismertetik, majd a reformációhoz kötődő írásokat, amelyek közül Miguel Serveto, Matteo Gribaldi, Lelio Socini, Fausto Socini, Dávid Ferenc, John Bidle, Gerard Winstanly értekezéseit emeljük ki. A továbbiakban az unitarizmus és az univerzalizmus kiemelkedő teológusainak, személyeinek gazdag, színvonalas írásai következnek, kezdve Lindsey Theofilus, Hosea Ballou írásaitól William Ellery Channing, Ralph Waldo Emerson, ifj. Henry Ware, Theodore Parker írásain keresztül James Freeman Clarke, Julia Ward Howe, William James Porter munkásságáig. Az első kötet tartalmas előszóval indul.

A *második kötet* szintén kronológiai sorrendben, az 1900-tól napjainkig (2016-ig) megjelent fontosabb dokumentumokat, forrásokat tartalmaz-

za. Ismertetésünkben lehetetlen átfogó képet nyújtani a tárgyalt korszak több mint százhatvan dokumentumáról, ezért csak az érdeklődés felkeltése érdekében utalunk olyan neves teológusok, lelkészek, egyházi és nemzetközi szervezetek vezetőinek és neves személyiségeinek írásaira, mint Charles W. Wendte, Charles W. Eliot, Clarence Skinner, James Luther Adams, Jack Mendelshon, James Luther Adams, Lon Ray Call, Dana Mclean Greely, William G. Sinkford, Denise Davidoff, Rebeca Ann Parker, Thandeka, William Schulz, Peter Morales és sokan mások. A dokumentumok között találjuk a cseh Norbert Chapek, az indiai Pearl Green Marbaning, az erdélyi Pap Mária (Partnership: Belonging as Collaboration, Mutuality and Accountability), Rezi Elek (Transylvanian Unitarian Theology at the Dawn of the New Century) írásait is. A kötetben nagyon sok állásfoglalást, nyilatkozatot olvashatunk az észak-amerikai unitárius univerzalizmus közösségi szerepvállalásaival, társadalmi szolgálatával, az alapvető emberi jogok védelmével, időszerű erkölcsi kérdésekkel kapcsolatosan.

A kötetek végén az összeállításnál felhasznált alapvető forrásmunkák bibliográfiáját, a címek és a szerzők betűrendes mutatóját, valamint a kötetekben prezentált műfajok és témák mutatóját találjuk.

A kétkötetes munka kiadását az Észak-amerikai Unitárius Univerza-

lista Társaság támogatta, az igényes kivitelezés a bostoni Skinner House Books Kiadó munkáját dicséri.

A munkát ajánlom az unitarizmus és unitárius univerzalizmus, de általában a szabadelvű kereszténység törté-

nete, teológiai és etikai tanításai, társadalmi szolgálata, párbeszédkészsége iránt érdeklődő kutatóknak, szakembereknek és minden kedves érdeklődőnek.

Rezi Elek

Halottunk

Kürti Miklós (1935. február 17. – 2019. február 18.)

2019. február 21-én a Házsongárdi temetőben kísértük utolsó útjára a *Keresztény Magvető* egyik leghűségesebb munkatársát, Kürti Miklóst. Több mint negyven esztendeig gondozta az unitárius egyház kiadványait, és végezte alázattal, pontosan, a rá jellemző szerénységgel a korrektor sokszor áldatlan munkáját.

Kürti Miklós Kolozsvárott született kisiparos családban, iskoláit a református elemiben kezdte, majd a Kereskedelmi Líceumban folytatta. Egyetemi tanulmányait is Kolozsvárott, a biológia–kémia szakon fejezte be 1956-ban. Tanári pályafutása Bánffyhunyadon indult, de nem a szaktárgyait, hanem zenét és német nyelvet tanított. Pár év eltelte után a Tankönyvkiadó korrektora lett, családot alapított, és nyugdíjba vonulásáig itt dolgozott. Az 1970-es évek közepén valószínűleg dr. Erdő János főszerkesztő kérésére vállalta el a *Keresztény Magvető*, az unitáriusok nagymúltú folyóirata nyelvi gondozását. Minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy haláláig volt lapunk pontos és gondos korrektora, utolsó hónapjaiban is a *Magvető* megjelenése miatt aggodalmaskodott.

Nemcsak családja, özvegye, húga, két lánya és hét unokája, de a *Keresztény Magvető*, az *Unitárius Közlöny*, az *Ábel Kiadó*, az *Erdélyi Gazda*, a *Magyar Kisebbség*, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság* szerkesztői is gyászolják elvesztését.

Szakmailag, emberileg nagyon sokat tanultunk tőle.

Pihenése legyen csendes, emléke áldott.

ABSTRACTS

Ilona Szent-Iványi: *Dimensions of Religious Freedom in the Western World and in Islam*

The first part this article explores the vision and reality of secularization and pluralism. It cites Peter Ludwig Berger, who explains that it was a mistake in the 1960s to believe that modernity leads to the decline of religions. Rather it turned out the other way around and he sees that the significance of religions is increasing. He states that pluralism is a social interaction and cooperation of individuals from different faith traditions. Pluralism asks how to accept the faith of others.

In the 2nd part the article explores the special religious settings in Europe from a religious sociological approach. We are experiencing the growing presence and spread of Islam in Europe. Starting from the 1970s, the number of third-world emigrants has increased rapidly, most of whom are Muslims. Grace Davie writes that in the new millennium, the role of Europe's historic churches has diminished. They are no longer able to take part in the decision-making process.

The 3rd part explores the famous oriental debate between Bernard Lewis and Edward Said. Lewis asks of Islam: what lies in it that can fantasize and encourage hate, violence, hostility against the Western World? On the other hand, Said points out that Western civilization is prejudiced against the Islamic World.

Lastly, fundamentalism is not the only tradition in Islam. There are more tolerant and more open forms that have contributed to the bloom of Islamic civilization in the past and we hope that they will continue to grow in the future.

Keywords: Islam, western civilization, Europe, migration, secularization, modernity, orientalism, Peter Ludwig Berger, Grace Davie, Bernard Lewis, Edward Said

Elek Rezi: *The Unitarian Catechism by József Ferencz and its Revisions and Editions*

This article explores revisions to József Ferencz's (1835–1928) Unitarian Catechism, including the revisions' underlying evolving theological aspects and perspectives. The most significant revisions were made in 1875, 1947, and 1973, and in different circumstances.

The article evaluates the theological aspects of the revisions, and proposes that the revisions have contributed to the development of Hungarian Unitarian theology, and enriched the practice of confirmation.

The article also calls attention to the necessity of revising the present Unitarian Catechism, and includes the editions of the Unitarian Catechism.

Keywords: catechism, theology, József Ferencz (1835–1928)

Csaba Tódor: *Identity Elements in Unitarian Funeral Practice*

The article provides an overview of a nine year research effort focusing on current English and Transylvanian Unitarian practices of funeral rituals. Paul Tillich's (1886–1965) method of correlation, together with John Creswell's mixed methods approach, gives the methodological background for the study's rationale.

The research included interviews of lay people and ministers of different educational backgrounds talking about funerals which were important and meaningful to them. The article was derived from transcripts of the interviews as well as the author's notes and observations about the participants' reflections on funeral occasions. The participants have been given pseudonyms for ethical considerations and have provided their written consent.

This article proposes that theological enquiry should be present in actual church practice. This aim is approached here within the contextual interpretation of elements of personal identity reflected in the funeral practice. The two main important elements of identity hybridity and images of God are interpreted in the funeral ritual as conceived in the language of the church.

The article concludes that hybridity is an important element of the Unitarian identity. The concept of God is amorphous and evolving which adds weight to the hypothesis that funeral as ritual is losing its transitional character, and that gaps are emerging in the fabric of the ritual. These gaps, further complicated by

individuals' subjective interpretations of death, God, and identity, significantly diminish the effectiveness of funeral rituals as aids to personal transition.

Keywords: funeral ritual, identity hybridity, personal identity, theological enquiry, transitional ritual, Unitarian practices, John Creswell, Paul Tillich (1886–1965)

Zsolt Nyárádi – András Rejtő: *The Unitarian Parish of Székelyszentmiklós (Nicoleni) and its Church Buildings*

The village of Székelyszentmiklós (Nicoleni), situated in Harghita county, was first mentioned in a historical document in 1334, but archaeological research proves that it was founded in the 13th century. During the 16th century's Ecclesiastical reforms most of the inhabitants were converted to Unitarianism.

The first building was built in the 13–14th century. The current building contains a carved gothic stone from the 15–16th century. It follows that the original building from the Árpád era was reconstructed largely at that time. It was recorded in the minutes of 1789 episcopal visitation that the church was declared unfit for further use. However, the congregants were determined to build a new building. First they built a small wooden one which was used for a half century. In 1842 the congregation started to solicit donations for a new building which was completed in 1856. In 1862, they were still decorating the building's interior and in that year they also built a tower on the western side.

The archives are very deficient. Only one index page dating back to the era between 1801 and 1831 has been found, along with a few contracts and letters. The protocols of the parish and the economic statements, which could show the parish weekdays, are unfortunately missing. The remaining documents discovered are typically from the 20th century.

Keywords: Székelyszentmiklós (Nicoleni), church history, church buildings, Minutes of 1789 Episcopal Visitation

Ernő Máté: *The Relationship between Science and Religion*

This article explores the relationship between religion and science. The introduction presents the author's experiences in this field. After a brief overview of the history of the relationship between religion and science, three models that characterize the relationship are presented: the conflict model, the independence

model, and the dialog model. Through these models one can understand the roots, the relationship and possible outcomes for the future of religion and science. The article concludes that religion and science are not enemies, on the contrary, together they contribute to the prosperity of humanity.

Keywords: religion, science, faith, conflict model, independence model, dialog model

STUDII

Ilona Szent-Iványi Dimensiunile libertății religioase în Europa de Vest și în islam	487
Elek Rezi Edițiile și reviziile catehismului scris de József Ferencz	500
Csaba Tódor Elemente de identitate în obiceiurile de înmormântare la unitarieni.	518
Zsolt Nyárádi – András Rejtő Biserica și parohia unitariană din Nicoleni	529

ATELIER

Ernő Máté Religie și știință.	553
--	-----

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

László Nagy Da și nu	564
Dénes Katona Masa	569
Sándor Lakatos Apără-ne de existența fără soartă, Doamne!	572
Előd Szabó Libertatea religioasă: risc sau posibilitate?	577

RECENZII

Elek Rezi: Dan MCKANAN (ed.), *Istoria documentară a unitarianismului universalist*. Vol. 1., De la începuturi până la 1899, 501 pp.; Vol. 2., De la 1900 până în prezent, 565 pp. (Boston: Skinner House Books, 2017) 581

Obituar

Miklós Kürti 584

Rezumate 585

Indexat de Religious and Theological Abstracts.

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti, Rodger Mattlage**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Tipărit la Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- Ilona Szent-Iványi
Dimensions of Religious Freedom in the Western World and in Islam 487
- Elek Rezi
The Unitarian Catechism by József Ferencz and its Revisions and Editions . 500
- Csaba Tódor
Identity Elements in Unitarian Funeral Practice 518
- András Rejtő – Zsolt Nyárádi
The Unitarian Parish of Székelyszentmiklós (Nicoleni) and its Church
Buildings 529

WORKSHOP

- Ernő Máté
The Relationship between Science and Religion 553

SERMONS

- László Nagy
Yes and No 564
- Dénes Katona
The Table 569
- Sándor Lakatos
Save Us from Faithlessness, God! 572

Előd Szabó
Religious Freedom: Danger or Opportunity?..... 577

BOOK REVIEWS

Elek Rezi: Dan MCKANAN (ed.), *Documentary History of Unitarian
Universalism*. Vol. 1., From the Beginning to 1899, 501 pp.; Vol. 2.,
From 1900 to the Present, 565 pp. (Boston: Skinner House Books, 2017). . . 581

Obituary

Miklós Kürti 584

Abstracts 585

Indexed by Religious and Theological Abstracts.

Year of Foundation: 1861. Publisher: The Transylvanian Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Copyreader: **Miklós Kürti**, **Rodger Matlage**

Layout: **Péter Virág**

Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**
dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Elek Rezi

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Printed by the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.